กรณียกิจที่พระองค์ทรงนำความเจริญมาสู่ประเทศ ปกปักษ์รักษาอธิปไตยของชาติ และการเลิกทาส ทำให้พระองค์เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของปวงชนชาวไทย ยิ่งไปกว่านั้นการแพร่หลายของการบูชาทำให้เกิดจินตนาการพร้อมความเชื่อในหมู่คนจำนวนมากว่า พระองค์เป็นเทพยดาที่สถิตในตำแหน่งองค์พระประธานคล้ายกับพระสยามเทวาธิราชที่ปกป้องรักษาประเทศ เมื่อพระองค์ทรงเป็นเทพ การกำหนดพิธีสักการะบูชาจึงจัดอย่างบูชาเทพ ส่วนพิธีปลุกเสกรูปบูชาของพระองค์ไม่ต้องอาศัยสายสิญจน์ สาวกของพระองค์เชื่อว่าสามารถเข้าฝันหรือรอพบพระวิญญาณของพระองค์บนลานพระบรมรูปทรงม้าได้โดยไม่ต้องผ่านคั่วกลางหรือร่างทรงแต่อย่างใด

ลัทธิพิธี ร.5 มีลักษณะ "นวลชน"[11] ที่เปิดกว้างให้ผู้สักการะหลั่งไหลเข้ามาลวยบังคมจากทั่วทุกสารทิศ สาวกสามารถบูชากราบไหว้สัญญลักษณ์แทนพระองค์บนลานพระบรมรูปทรงม้าซึ่งเป็นที่สาธารณะ แต่เปรียบเสมือนมหาวิหารสำหรับประกอบพิธีกรรม ผู้ที่นับถือบูชาส่วนใหญ่มีความประสงค์ที่จะอยู่เย็นเป็นสุข ทำมาค้าขึ้น จึงทำให้พระบรมรูปหรือพระบรมอาชาลักษณ์ถูกตีความเป็นสัญญลักษณ์ของความสำเร็จทางธุรกิจ ไม่ว่าจะเป็นธุรกิจเงินล้านหรือการค้าปลีกย่อย แต่ในบางครั้งเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ระดับชาติ เช่น เหตุการณ์ของพฤษภาคมทมิฬในปี พ.ศ.2535 สัญญลักษณ์แทนพระองค์โดยเฉพาะพระบรมรูปทรงม้าได้กลายความหมายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (เทพ) ที่สามารถปิดเป่าให้ชาวไทยรอดพ้นจากวิกฤตทางการเมืองไปได้ ครั้นเมื่อเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ หุ้นตก ค่าเงินบาทลอยตัว ระบบการเงินของไทยถูกควบคุมโดยกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ชาวไทยก็ได้หันไปสวดภาวนาต่อพระบรมรูปทรงม้าเพื่อขอให้แก้ไขปัญหาและหาทางออกให้ประเทศชาติ ในวันปิยมหาราช ในปี พ.ศ. 2450 นอกจากมีพิธีวางพวงมาลาต่อพระบรมราชานุสรณ์ทั่วประเทศแล้ว ในช่วงกลางคืนบริเวณลานพระบรมรูปทรงม้าคึกคักไปด้วยสาวกเก่า-ใหม่ที่มาสวดอธิษฐานโดยเชื่อว่าพระองค์จะเสด็จมาประทับ หลายคนเชื่อต่อไปว่าพระองค์ต้องเข้าใจถึงการรุกรานของต่างชาติผ่านระบบเศรษฐกิจนานาชาติภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ทั้งพระองค์จะทรงตระหนักถึงเหตุการณ์ภายในบ้านเมืองที่กำลังวุ่นวายเนื่องจากการประท้วงขับไล่นายกรัฐมนตรี ซึ่งมีขึ้นไม่ไกลจากลานพระบรมรูปทรงม้าท่าไรนัก

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าสัญญลักษณ์แทนพระองค์สามารถถูกตีความหมายใหม่ตามกระแสของการเมืองและเศรษฐกิจร่วมสมัย ถึงแม้ลักษณะและรูปแบบของสัญญลักษณ์นั้นยังเป็นเหมือนเดิม นอกจากนั้นกระแสความต้องการรูปเคารพบูชาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เพิ่มมากขึ้นจนเกิดตัวแปรอื่น กล่าวคือ การเกิดของกระบวนการผลิตอุตสาหกรรมเพื่อลัทธิพิธี ร.5 โดยกระบวนการผลิตที่กล่าวถึงนี้ ประกอบไปด้วยธุรกิจการค้าศิลปวัตถุ ผู้ซื้อ ผู้ขาย ผู้มีความรู้ความชำนาญ และผู้สะสม[12]

---

[11] นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ลัทธิพิธีเพื่อพ่อ ร.5," 35.

[12] ชูกล์ มุกดาวิจิตร, "การสักการะบูชาพระบรมรูป ร.5," **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** 19 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2540), 99-117. ในบทความนี้ให้มีการวิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่กับลัทธิพิธี ร.5 อย่างละเอียด โดยเฉพาะระบบและประเภทของตลาด ได้มีการเปรียบเทียบเศรษฐกิจของพระบรมรูป ร.5 กับกระแสของพุทธพาณิชย์ และวิเคราะห์รูปแบบต่างๆ ของการสักการะบูชาพระบรมรูป ร.5 ได้อย่างน่าสนใจ

เป็นที่ทราบกันดีว่าพระบรมรูปหรือพระบรมฉายาลักษณ์ (เก่า) ที่สร้างขึ้นในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นของหายากจึงมีราคาสูงมาก ศิลปวัตถุเหล่านี้ไม่เพียงเป็นของแท้เท่านั้นแต่เชื่อว่ามีความขลัง โดยเฉพาะถ้าเป็นของพระราชทานหรือลายพระหัตถ์ของพระองค์ปรากฏอยู่ด้วย ในวงการธุรกิจนี้จึงมีการลำดับชั้นของคลองาม (ที่แท้หรือเทียม) และมีการกำหนดราคาของศิลปะวัตถุ เมื่อมีการเปลี่ยนเจ้าของจากแหล่งเดิมมาสู่ตลาดธุรกิจ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ศิลปะวัตถุหลายชิ้นเดิมถูกสร้างขึ้นเพื่อการเผยแพร่หรือเป็นของกำนัลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในสังคมบริโภคนิยมปัจจุบันคุณค่าของ สัญญลักษณ์แทนพระองค์ได้กลายเป็นศิลปวัตถุที่มีคุณค่าเสมือนเป็นวัตถุสินค้า" ซึ่งขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานใหม่คือความ "ขลัง" กับความ "แท้" ฉะนั้น จึงแตกต่างจากคุณค่าของของพระราชทานหรือการให้เป็นของกำนัลโดยสิ้นเชิง พลังของการซื้อได้กลายเป็นเครื่องกำหนดว่าผู้มีฐานะเท่านั้นที่จะสามารถเก็บสะสมศิลปวัตถุที่สร้างในรัชสมัยของพระองค์มาเป็นสมบัติครอบครองได้

ในปัจจุบันการสร้างพระบรมรูปหรือการหล่อเหรียญ ร.5 อาจประกอบไปด้วยพิธีเททองการสักการะบูชาและพิธีปลุกเสกโดยบุคคลสำคัญหรือเกจิอาจารย์ ชื่อของพระสงฆ์ชื่อดัง เช่น สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) หลวงปู่มั่น หรือหลวงพ่อคูณ ซึ่งเข้ามาร่วมในพิธีการสร้างวัตถุมงคลเหล่านี้เพื่อเสริมสร้างความศรัทธาและศักดิ์สิทธิ์ การเพิ่มพูนความหมายจึงมีความหลากหลายนอกไปจากการเป็นสัญญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในบางกรณีสำนักพระราชวังได้มีส่วนสำคัญทางด้านพิธีกรรม อาทิ ในปี พ.ศ.2539 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงประทับบริเวณ พระราชานุสรณ์รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ในช่วงเดือนตุลาคมกาญจนาภิเษกฯ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2540 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จเป็นประธานประกอบพิธีเททองหล่อหล่อเหรียญพระบรมรูปรัชกาลที่ 5 และเหรียญที่ระลึกครบรอบ 50 ปี คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น

ในขณะเดียวกันกระบวนการผลิตสินค้าเพื่อสรวงของสมเด็จพ่อ ร.5 มีลักษณะ "มวลชน" มากขึ้น กล่าวคือ มีการผลิตสินค้าที่เป็นสัญญลักษณ์แทนพระองค์ในราคาย่อมเยา ได้แก่ การจำลองหรือออกแบบจากของจริงโดยทำขนาดใหม่ให้แสดงคล้ายของเดิม การผลิตสินค้าเหล่านี้ได้ขยายขอบเขตออกไปเป็นวงกว้างเพื่อตอบสนองผู้บริโภคโดยไม่จำกัดฐานะ อายุ และชนชั้น ดังนั้น พลังของสิ่งตีพิมพ์และการจำลอง จึงมีส่วนอย่างยิ่งในการเผยแพร่สัญญลักษณ์แทนพระองค์และตอบสนองผู้บริโภคที่ต้องการ

"ศึกษาที่มาวัตถุสินค้าและค่านิยมในสังคมบริโภคนิยม ใน: Arjun Appadurai, "Commodities and the Politics of Value," The Social Life of Things : Commodities in Cultural Perspective (Cambridge : Cambridge University Press, 1986), 6-10 ผลงานของ Appadurai ที่กล่าวถึงชีวิตวัฏจักรของวัตถุการค้า (the agent of commodity) สามารถนำมาวิเคราะห์ศิลปะและวัตถุที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับ ร.5 ผลงานดังกล่าวถูกมองว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ความขลัง และความแท้ ลงเปรียบเทียบเป็นมี "พลัง" และ "ชีวิต" ที่ขึ้นอยู่ในวงจรธุรกิจที่มีและขุดสาเหตุกรรมการผลิตวัตถุเกี่ยวกับ ร.5

ศิลปวัตถุเหล่านี้ ในบางกรณีได้มีการผลิตสินค้าที่เป็นสัญญลักษณ์แทนพระองค์ทำขึ้นใหม่ โดยเน้นสีสันสวยสดใสงดงาม ดิพิมพ์เป็นโปสเตอร์ การ์ด หรือสติ๊กเกอร์ นำออกจำหน่ายตามแผงลอยหรือรถเข็นในราคาย่อมเยา

ศิลปะ ร.5 : กับกระแสโลกาภิวัตน์

กระบวนการโลกาภิวัตน์ส่งผลให้เกิดการไหลเทของวัฒนธรรมต่างชาติในสังคมไร้พรมแดน พลังของข้อมูลข่าวสารที่รวดเร็วส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนความเชื่อและค่านิยมตลอดเวลา กระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทยไม่ได้มาจากยุโรปเท่านั้น บทบาทของสื่อมวลชนจากสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นก็มีผลทำให้ประเพณีและคติความเชื่อของไทยต้องเปลี่ยนไปตามยุคสมัยเช่นกัน

จะเห็นได้ว่าสัญญลักษณ์แทนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถูกผลิตขึ้นมาท่ามกลางกระแสของค่านิยมร่วมสมัยซึ่งเปิดรับต่ออิทธิพลตะวันตกอย่างสิ้นที่ ดังนั้น รูปบูชาสมเด็จพระปิยมหาราช ซึ่งเป็นสัญญลักษณ์ระดับชาติอาจถูกบิดเบือนหรือเปลี่ยนความหมายไปได้ เนื่องจากถูกกระแสของสัญญลักษณ์ต่างชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง[7]

นอกจากนั้นในสภาวะของสังคมบริโภคนิยมและวัตถุนิยม รูปบูชาสมเด็จพระปิยมหาราชถูกนำออกแสดงหรือติดตั้งตามสถานที่ที่ก่อให้เกิดความสับสนในการตีความหมายในสัญญลักษณ์แทนพระองค์ก็กล้วน รูปการพบูชาสมเด็จพ่อ ร.5 ที่ถูกนำมาปลุกเสกหรือประกอบพิธีบนลานพระบรมรูปทรงม้าเป็นที่ยอมรับของผู้สักการะบูชาว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ แต่เมื่อสัญญลักษณ์แทนพระองค์ถูกนำออกจำหน่ายตามแผงลอยข้างถนนหรือในห้างสรรพสินค้าจะไม่ได้รับการสักการะ เพราะถือว่าตกเป็นสินค้าเพื่อแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา สัญญลักษณ์แทนพระองค์จะเปลี่ยนความหมายจากสินค้ามาเป็นรูปการพบูชาเมื่อมีผู้ซื้อเป็นเจ้าของ

เมื่อได้รับการปลุกเสกและบูชาแล้ว ศรัทธาและความเชื่อส่งผลให้สัญญลักษณ์แทนพระองค์เกิดมี "พลัง" และความศักดิ์สิทธิ์ รูปการพบูชาของพระองค์ในฐานะเทพอาจถูกอัญเชิญไว้บนหิ้งบูชา

---

[7] สื่อมวลชนโทรทัศน์ถ่ายทำรายการเกี่ยวกับประเทศไทยในสังคมไทย ตามมองกระตุ้นและให้เกิดการเข้าใจผิดเกี่ยวกับสถานการณ์ของผู้คนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตัวอย่างเช่น การโฆษณาทางโทรทัศน์ สามารถสร้างแรงบันดาลใจให้คนต่างชาติอยากมาเยือนเมืองไทยมาก อาทิ โฆษณาบัตรเครดิต ปี ค.ศ. ๒๐๐๐ Cabella บูทกรุงเทพฯ หรือโฆษณา "Amazing Thailand" มีบรรยากาศและสถานที่ต่างๆ ที่น่าสนใจและสวยงามมากมายอยู่ในเมืองไทย ภาพยนตร์จีนกำลังภายใน เช่น ไจ้ซ้ง หรือการนำเสนอความคิด ผู้กำกับชาวไทยที่ต้องการสร้างสรรค์ผลงานที่แฝงไปด้วยคุณค่าและบุคคลสำคัญในปัจจุบันกับประวัติศาสตร์ เช่น "พระเจ้าสุริโยทัย" เป็นต้น อาจทำให้ความจริงถูกสอดแทรกกันตลอดเวลา ผู้บริโภคที่ต้องการสร้างสรรค์ ร.5 อาจนึกภาพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับบนหลังม้า และสวมเครื่องแต่งกายปฏิมากรรมนิยมหรือภาพพระรูปทรงม้าได้ง่ายขึ้น

เป็นต้นว่าตัวอย่าง สัญญลักษณ์แทนพระองค์ส่วนใหญ่เป็นศิลปวัตถุ แต่ยังไม่มีการสร้างและตรวจสอบว่าวัตถุดิบเกี่ยวกับ "อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์" ของพระองค์ และยังไม่มีนักแสดงคนใดสวมบทบาทแสดงเป็นพระองค์

หรือแขวนบนกำแพงที่ประปนกับสัญญลักษณ์อื่นๆ เช่น เจ้าแม่กวนอิม นางกวัก หลวงพ่อทูล หรือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

ความเชื่อในเสด็จพ่อ ร.5 ที่สามารถปกปักรักษาและให้ความเจริญทางด้านการงาน ทำให้สถานที่ธุรกิจการค้านิยมรูปเคารพบูชาของพระองค์ แม้ในบางครั้งสถานที่และบรรยากาศแวดล้อมอาจไม่เหมาะสม แต่ดูเหมือนว่าความศักดิ์สิทธิ์ของเสด็จพ่อ ร.5 จะไม่มีขอบเขตหรือข้อยกเว้น การแขวนรูปเคารพบูชาของพระองค์ในสถานที่เริงรมย์ เช่น บาร์ ไนท์คลับ ดิสโกเทค คาราโอเกะ อาบอบนวด นวดแผนโบราณ เป็นที่ยอมรับสำหรับทั้งโดยพนักงานบริการและลูกค้า[11]

ในสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำและเกิดวิกฤตศรัทธาทางการเมือง การแสวงหาสิ่งยึดเหนี่ยวทางใจทำให้รูปเคารพบูชาเสด็จพ่อ ร.5 ได้กลายเป็นสัญญลักษณ์ร่วมสมัยของมวลชนในการพึ่นฝ่าอุปสรรคต่างๆ ถึงแม้อิทธิพลของสื่อมวลชนและกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้ความหมายของพระองค์ถูกบิดเบือนไปบ้าง แต่ก็ยังมีส่วนร่วมในการสร้างกระแสอีดีปันและความศรัทธาของผู้นับถือพระองค์ในขอบเขตที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์

บทสรุป

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระบวนการสร้างพระบรมสาทิสลักษณ์พระบรมรูปและพระบรมฉายาลักษณ์นั้น สะท้อนให้เห็นถึงพระราชนิยมที่ปรับเปลี่ยนสังคมไทยจากยุคประเพณีไทยนิยมมาสู่การเป็นสังคมสมัยใหม่

การวิเคราะห์หรือตีความหมายรูปเคารพบูชาและสัญญลักษณ์แทนคนัตริย์ มีความแตกต่างกันในแต่ละสมัย ในช่วงลัทธิจักรวรรดินิยม การเปลี่ยนวิสัยทัศน์ของผู้นำไทยทำให้ประเพณีนิยมของการเคารพบูชาพระพุทธรูปหรือสมมุติเทพเปิดกว้างต่อการใช้สัญญลักษณ์และรูปเหมือนของคนัตริย์เป็นสื่อเชื่อมพระราชไมตรีระหว่างชาติ กระแสโลกาภิวัตน์มีส่วนทำให้สัญญลักษณ์เหล่านี้เกิด "พลัง" ที่กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเครื่องยึดเหนี่ยวในสังคมวัตถุนิยมที่เคลื่อนไปด้วยการแข่งขัน ในเวลาเดียวกันทางด้านบริโภคนิยม รูปเคารพบูชาได้ถูกแปลงเป็นวัตถุสินค้าหรือศิลปะวัตถุที่หายาก ซึ่งในบางครั้งทำให้ของแพงถูกมองเป็นของขลังไปได้

ความแปลกแยกในสังคมไทยทำให้ลัทธิพิธีเสด็จพ่อร.5 ได้กลายเป็นที่นิยมของชุมชนจนกลายเป็นลัทธิพิธีแห่งชาติ พลังแห่งความต้องการสัญญลักษณ์แทนพระองค์จึงกลายเป็นอุปสงค์

---

[11] พนักงานบริการในสถานที่เริงรมย์ทางกลุ่มนี้มองว่าสัญญลักษณ์ของเสด็จพ่อ ร.5 แทนพระ เนื่องจากความเชื่อในเรื่อง "ทำมาค้าขึ้น" แต่ตระหนักว่าความขลังของพระอาจเสื่อมลงถ้าไม่นำมาในสถานที่เหล่านี้ ทางแห่งนี้ยังบูชาเสด็จพ่อ ร.5 ไปด้วยสัญญลักษณ์อื่น เช่น ศิวลิงค์ ปรัชญาที่ทำงานสำเร็จ ได้แก่ ช่วยพัฒนาศิลปะแบบไทย จรรยาบรรณ ความสุขุมวิท และความอ่อน

(demand) ที่ก่อให้เกิดการผลิตวัตถุซึ่งเป็นอุปทาน (supply) เพื่อตอบสนองความต้องการตามกลไกของตลาด การผลิตเพื่อบริโภคบวกกับกระแสและอิทธิพลของการใช้สื่อและสัญญลักษณ์ในยุคของข่าวสารและเทคโนโลยี ทำให้เกิดความสับสนในการแยกแยะความหมายของสัญญลักษณ์ต่างๆ ซึ่งถูกประปนอยู่ในวงไคจรเดียวกัน

ในสังคมที่เปิดกว้างพลังศรัทธากับพลังบริโภคก่อให้เกิดอุตสาหกรรมการผลิตวัฒนธรรม ซึ่งสามารถสร้างความหรือเปลี่ยนความหมายเดิมของสัญญลักษณ์แทนพระองค์ไปได้ ทั้งทั้งสภาพที่ติดตั้งประกอบพิธีการพนูชาก็เป็นไปอย่างเสรีโดยไม่มีการควบคุม จนบางครั้งปรากฏอยู่ในสถานที่ที่ไม่สมควร

การศึกษาศิลปะ รูปเคารพนูชาประกอบกับลัทธิพิธี ร.5 เป็นเนื้อหาที่น่าสนใจอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในช่วงที่สังคมกำลังอยู่ในวิกฤตทางเศรษฐกิจการเมืองและชาติที่พึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ในสายศิลปะการศึกษาสัญญลักษณ์แทนพระองค์กับลัทธิพิธีของกมัลวิช์ สามารถนำไปต่อยอดเปรียบเทียบกับกระแสความศรัทธาหรือปรากฏการณ์ทางสังคมอื่น เช่น การเคารพนูชาสัญญลักษณ์แทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำปัจจุบัน[17]

---

[17] การศึกษาเปรียบเทียบรูปเคารพนูชาสัญญลักษณ์แทนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมีความน่าสนใจต่างกัน เนื่องจากทั้งสองพระองค์ได้รับการยกย่องจากมวลชนในฐานะของเสด็จพ่อผู้สามารถนำพาความเจริญ ความเจริญทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเพื่อความอยู่รอดของประเทศ ทั้งแม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำปัจจุบันจะไม่มีพระบรมรูปที่เป็นจุดศูนย์กลางของการเคารพนูชา แต่การใช้กระดาษปิดขนาดใหญ่ (billboard) ตามแห่งต่างที่สาธารณะ เช่น ถนนราชดำเนิน บริเวณโรงแรมและห้างสรรพสินค้า และการประชาสัมพันธ์ในช่องรายการสัมพระราชนพรรษา ก็เป็นการกระตุ้นให้เห็นถึงกระแสของจินตนาการของชุมชนซึ่งให้เกิดเป็นลัทธิพิธีระดับชาติที่สำคัญยิ่ง

การเปลี่ยนแปลงในสถาบันพระมหากษัตริย์ มองผ่านงานสถาปัตยกรรม "จากพระวิมานอากาศสู่พระราชวังในวนอุทยาน"

หม่อมราชวงศ์จักรรอ อิศรพงศ์[1]

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงในสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นผลจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ.2440 หรือเมื่อหนึ่งร้อยปีมาแล้วนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่สืบเนื่องมาก่อนหน้าเหตุการณ์เสด็จพระราชดำเนินเป็นระยะเวลายาวนานพอสมควร โดยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริว่า ไทยจำเป็นต้องปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อที่คนไทยมีต่อวัฒนธรรมของชาติตะวันตก ตลอดจนจำเป็นต้องศึกษาสรรพศาสตร์วิทยาการทั้งหลายของชาติตะวันตกให้แตกฉาน เพื่อจะได้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันฉันมิตร และสยามประเทศจะได้ไม่ถูกรุกรานโดยประเทศมหาอำนาจที่กำลังแสวงหาอาณานิคมอยู่ในภูมิภาคนี้ แต่การเปลี่ยนแปลงในสมัยก่อนรัชกาลที่ 5 นั้น มีวัตถุประสงค์เพียงแต่การก่อให้เกิดการเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างชาติตะวันตกกับสยามประเทศเท่านั้น มิได้มีเจตนาที่จะยอมรับเอาวัฒนธรรมยุโรปเข้ามาเป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย ดังจะเห็นได้จากข้อเสนอในเอกสารนี้ในรายละเอียดต่อไป

วัฒนธรรมไทยที่มีมาแต่โบราณนั้นมีเอกลักษณ์ของตัวเองสูงส่งยิ่งนัก มีลักษณะที่แตกต่างกับวัฒนธรรมของชาติต่างๆ ในยุโรป ซึ่งส่วนใหญ่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมกรีก-โรมันเป็นอันมาก ตลอดประวัติศาสตร์ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติตะวันตกในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีชาวต่างชาติจากตะวันตกเดินทางเข้ามาด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ไม่ว่าเพื่อการค้าขาย การเผยแพร่ศาสนา การเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูต หรือการพึ่งพาอาศัยพระบรมโพธิสมภารอยู่ในสยามประเทศก็ตาม ความสัมพันธ์นั้นเป็นไปอย่างประสบพบกันอยู่ห่าง ๆ โดยที่ต่างฝ่ายต่างพิจารณาวัฒนธรรมของอีกฝ่ายหนึ่งเท่าที่จะมองทันหรือเข้าใจได้อย่างตื้นเขิน และต่างฝ่ายก็ไม่มีเจตนาจะแสดงแก่นสารในวัฒนธรรมของตนให้อีกฝ่ายหนึ่งเข้าใจโดยแท้ ดังจะเห็นได้จากบันทึกเหตุการณ์รายวันของบรรดาพ่อค้าและบาทหลวงชาวตะวันตกที่ยังคงมีให้ศึกษาค้นคว้าอยู่ทุกวันนี้

---

[1] รองเลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

สถาปันพระมหากษัตริย์ไทยนั้นตั้งอยู่บนความเชื่อที่พระมหากษัตริย์ทรงสถิตอยู่ในโลกมนุษย์ในฐานะสมมติเทพ มีคติไตรภูมิเป็นรากฐานแห่งความเชื่อถือ ไทยมีวิทยาการว่าด้วยที่มาที่ไปและรูปแบบความเป็นอยู่ของสรรพสิ่งในโลกอย่างเป็นระบบ และบันทึกไว้ในวรรณกรรมเก่าแก่ เช่น วรรณคดีเรื่อง "ไตรภูมิกถา" ความเชื่อของไทยจึงแตกต่างไปจากความเชื่อของวัฒนธรรมในซีกโลกตะวันตกอย่างสิ้นเชิง ความที่ชาติตะวันตกไม่สามารถยอมรับความเชื่อที่แตกต่างกับความเชื่อของตน กอปรกับทัศนคติที่ชาวตะวันตกถือตนว่ามีอารยธรรมที่มีคุณสมบัติสูงส่งกว่าอารยธรรมอื่นๆ ในโลก ทำให้ไทยต้องเป็นฝ่ายที่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของซีกโลกตะวันตก

เอกสารนี้ เสนอการมองวัฒนธรรมไทยในคติผ่านงานสถาปัตยกรรมประกอบกับหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่อง และการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในพระราชสำนัก ผ่านมุมมองทางสถาปัตยกรรมในพระราชฐานที่สืบเนื่องกับการมีพระราชไมตรีสัมพันธ์กับราชสำนักในประเทศต่างๆ ในยุโรป

คติไตรภูมิในสถาปัตยกรรมไทยสมัยสุโขทัย

สถาปัตยกรรมในพระราชวังสมัยสุโขทัยมีรูปลักษณ์อย่างไรไม่มีผู้ใดทราบได้ เพราะไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทิ้งเหลือให้เห็น นอกเหนือไปจากแท่นฐานซึ่งเรียกกันอย่างง่ายๆ ว่า "เนิน-ปราสาท" และชิ้นส่วนเครื่องมุง เช่น กระเบื้อง ช่อฟ้า นาลี ที่พบตกอยู่ในพื้นดิน ไม่มีจิตรกรรม ภาพลายเส้นหรือประติมากรรม ที่อาจใช้เป็นข้อมูลขั้นพื้นฐานในการวิเคราะห์รูปแบบของสถาปัตยกรรมใน พระราชสำนัก ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมเช่นกัน การสันนิษฐานรูปแบบของอาคารที่พักอาศัยในเขตพระราชฐานในสมัยนั้นจึงจำเป็นต้องใช้จินตนาการอย่างกว้างๆ โดยอาศัยองค์ประกอบอื่นๆ ทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมเป็นแนวคิด

แนวทางที่จะสืบคิดในเรื่องนี้ ต้องอาศัยแนวคิดว่าอาคารสิ่งก่อสร้างในพระราชวังกรุงสุโขทัยเป็นสถาปัตยกรรมเครื่องไม้ทั้งหมด มิได้ทำด้วยเครื่องบนด้วยไม้เช่นเดียวกับอาคารที่เป็นศาสนสถาน ดังเห็นได้จากซากเสาและผนังของโบสถ์และวิหารก่อด้วยอิฐและศิลาแลงที่ยังคงเหลืออยู่ สำหรับหลังคานั้นคงจะมุงด้วยกระเบื้องเคลือบ ประดับด้วยช่อฟ้าบราลีดินเผา ตามหลักฐานชิ้นส่วนที่ค้นพบ สำหรับรูปแบบของหลังคานั้น ดูจากร่องรอยบนซากศาสนสถานแล้วน่าจะมีรูปทรงเป็นหลังคาหน้าจั่วซึ่งตวดต่อพาไลหรือไม่ต่อก็ได้ หรืออาจเป็นหลังคาเรือนยอดซึ่งจะถือได้ว่าเป็นที่มาของยอดพระมหาปราสาทของสถาปัตยกรรมของยุคสมัยต่อๆ มา หลังคาเรือนยอดนี้เป็นไปได้เนื่องจากโบราณสถานในกรุงเก่าสุโขทัยหลายแห่งมีผนังทรงสี่เหลี่ยมจตุรัส ซึ่งจำเป็นต้องมุงด้วยหลังคาเรือนยอดเพียงแต่จะต่อออกทรงสูงคล้ายทรงมณฑปหรือไม่ต่อยอดเท่านั้น

ข้อเท็จจริงในเรื่องนี้คงจะไม่สามารถพิสูจน์ได้ทางใดทางหนึ่ง เนื่องจากไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมที่จะบ่งบอกให้ชัดเจน ประเด็นที่น่าสนใจคือ ลักษณะสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยที่จะพัฒนาให้เป็นความเชื่อในเรื่องไตรภูมิ ซึ่งมีอยู่อย่างแน่ชัดในสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ปรากฏขึ้นในสมัยสุโขทัยด้วยหรือไม่ อย่างไร

ความรู้และความเชื่อถือของไทยในเรื่องไตรภูมิ ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมขอมซึ่งมีอำนาจและอิทธิพลอยู่ในสุวรรณภูมิตั้งแต่โบราณกาล ครอบครองดินแดนไปกว้างใหญ่ไพศาล ดังเห็นได้จากโบราณสถานขอมที่ยังคงยืนอยู่ โบราณสถานเหล่านี้ได้รับการกำหนดอายุลงไปว่ามีอายุเก่าแก่กว่าปราสาทนครวัด เมืองเสียมเรียบในประเทศกัมพูชา ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบบ่งบอกถึงคติไตรภูมิเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนที่สุดที่มีอยู่ ในกรุงเก่าสุโขทัยและที่มีโบราณสถานที่สร้างขึ้นโดยใช้รูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมขอมโบราณหลายแห่ง แม้การวางผังเมืองของกรุงสุโขทัย ก็มีลักษณะที่ได้รับมาจากขอมเช่นกัน ดูได้จากการใช้เขาคลิ่มต่างมีระบบ การกำหนดให้มีสระน้ำ หรือคระพัง สี่ทิศล้อมรอบจุดศูนย์กลางของเมือง คือ วัดมหาธาตุและเขตพระราชฐาน ตลอดจนถึงปราการกำแพงเมืองสามชั้น ซึ่งทั้งหมดนี้ยังคงมีให้เห็นอย่างชัดเจนในปัจจุบัน

หลักฐานที่ยืนยันว่าคติไตรภูมิแพร่หลายอยู่ในวัฒนธรรมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาแล้ว เห็นได้จากวรรณกรรมเรื่อง "ไตรภูมิกถา" ซึ่งพญาลิไท กษัตริย์ลำดับที่ 5 แห่งกรุงสุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เมื่อประมาณ พ.ศ.1888 และสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้ พญาลิไททรงเป็นนักปราชญ์ที่มีความรอบรู้แตกฉานในคัมภีร์ต่างๆ ทางพุทธศาสนา ทางโหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ และไสยศาสตร์ ได้ทรงพระนิพนธ์เรื่องไตรภูมิกถาขึ้นเพื่อประดิษฐานองค์ความรู้ความเชื่อต่างๆ ไว้เป็นองค์รวม โดยอาจจะเป็นครั้งแรกที่ความเชื่อเรื่องไตรภูมิและคติทางพระพุทธศาสนา ได้รับการหลอมรวมเข้าด้วยกันในวรรณกรรมชิ้นเดียวกัน ก็เป็นได้

อิทธิพลของเรื่องไตรภูมิในศิลปะไทย

วรรณคดีเรื่องไตรภูมิมีอยู่หลายสำนวน เริ่มจาก "ไตรภูมิกถา" หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า "ไตรภูมิพระร่วง" และฉบับเล็กๆ ซึ่งเขียนสืบต่อกันมา เรื่องไตรภูมินี้มีอิทธิพลต่อศิลปวัฒนธรรมของไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะทางด้านการสร้างสรรค์ศิลปกรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ไตรภูมิมีบทบาทในการหลอมรวมศิลปกรรมสาขาต่างๆ เข้าด้วยกัน ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ชาวต่างประเทศสนใจและยกย่องศิลปะไทย

ช่างไทยได้สืบทอดคติไตรภูมิไว้เป็นหลักหรือกรอบสำหรับการปฏิบัติงานมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา รวมทั้งได้หลอมอิทธิพลจากคติความเชื่อที่ได้รับจากวัฒน

ธรรมอื่นๆ เข้าไว้ด้วยกัน การนำคติต่างๆ เหล่านี้มาปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมของช่างไทย มิได้ยึดติดในแบบแผนอันใดอย่างเดียว แต่ได้เป็นหลักการกว้างๆ ให้สามารถสร้างสรรค์เสริมเติมได้ ตัวอย่างในเรื่องนี้อาจยกมาจากหลายแห่งต่างสมัยกัน ดังนี้

1. พระอุโบสถหลังเดิม วัดเกาะ เมืองเพชรบุรี เป็นตัวอย่างของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนต้นที่ยังมีสภาพสมบูรณ์มาก อักษณะสถาปัตยกรรมมาจากคติไตรภูมิ สร้างด้วยการก่ออิฐถือปูน มุขหลังคาลดชั้นฝ้าในระดาษทองหงส์ประดับกระจก หน้าจั่วประดับด้วยศิลปะปูนปั้นฝีมือของช่างในท้องถิ่น ทรวดทรงของพระอุโบสถแห่งนี้ใช้สัดส่วนที่ย่อมน้อยทั้งหมด เสริมจินตนาการที่ได้มาจากพระวิมานในไตรภูมิ องค์ประกอบจากคติอื่นที่เห็นได้ชัด คือการที่ผนังเขตของพระอุโบสถแห่งนี้ เป็นผนังทึบไม่เจาะช่องหน้าต่างมีแต่ประตูทางเข้าทางด้านสกัด รูปแบบนี้ได้มาจากพุทธสถานในราชอาณาจักรอินเดียหรืออุโบสถ (Chaitya Hall) พุทธสถานรุ่นแรกของอินเดียนั้น นิยมก่อสร้างโดยขุดเข้าไปในเนื้อหินของภูเขาเป็นถ้ำที่มีพระสถูปเป็นจุดศูนย์กลาง ทั้งนี้ถ้ำเหล่านี้สร้างขึ้นในยุคที่ชาวพุทธยังยึดถือพระพุทธอัญญัติ ไม่นิยมสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นอนุสรณ์แทนพระองค์พระศาสดา พระอุโบสถสมัยอยุธยาตอนต้นได้รับเอาคติการบูชาพระในถ้ำมาก่อสร้างเป็นสถาปัตยกรรมออกตัว แสงสว่างที่เล็ดลอดเข้าทางช่องประตูด้านหน้าแต่ด้านเดียวช่วยให้มีความรู้สึกเหมือนอยู่ในถ้ำ และด้วยเหตุที่บรรยากาศคล้ายในมืดสลัวนี้ ช่างไทยก็ได้คิดค้นวิธีเสริมความขลังโดยการปิดทองพระพุทธปฏิมาประธานให้สุกปลั่งเรืองอยู่ในแสงธรรมชาติและแสงเทียนบูชา นอกจากนี้ยังใช้สีขาวเป็นสีพื้นในจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนประดับประดาไว้โดยรอบ เขียนภาพเรื่องลวดลายด้วยสีหลักๆ ไม่กี่สีที่ได้มาจากวัตถุในธรรมชาติ ภาพที่เขียนนั้นเป็นเรื่องราวที่ได้มาจากคติไตรภูมิ นั่นเอง

2. พระปรางค์วัดอรุณราชวรารามสร้างในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นสถาปัตยกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในคติไตรภูมิที่ต่อเนื่องที่สุด พระปรางค์กลุ่มนี้มีชื่อเสียงแพร่หลายไปในโลกในนาม "Temple of Dawn" ถึงแม้ "พระปรางค์วัดอรุณฯ" จะเป็นสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ของอารยธรรมไทยที่ตาม คนไทยส่วนหนึ่งยังไม่ได้รับความรู้ความเข้าใจว่า พระปรางค์ประธานคือเขาพระสุเมรุอันศักดิ์สิทธิ์ในจักรวาล ยอดเขาเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ประทับของพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ในเทวดาทั้งหลาย ปรางค์ทิศหมายถึงทวีปทั้งสี่ซึ่งเป็นที่อยู่ของมนุษย์และสัตว์ในโลก (ภาพหมายเลข 1) การก่อสร้างเป็นชั้นลด หมายถึงวงล้อมของเทือกเขาสัตบริภัณฑ์สลับกับแม่น้ำชื่อสีทันดรสมุทร กำแพงกั้นขอบนั้นหมายถึงขอบจักรวาล ดังนั้น สถาปัตยกรรมกลุ่มพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามจึงเป็นการก่อสร้างระบบจักรวาลตามจินตนาการของไทยไว้ให้เห็นเป็นรูปธรรม พระปรางค์วัดอรุณราชวรารามก่อสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 ก่อนที่ปักโบราณคดีฝรั่งเศสจะค้นพบและเผยแพร่ปราสาทนครวัดในสมัยรัชกาลที่ 4 (ภาพหมายเลข 2) การที่รูปแบบของพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามมีความคล้ายคลึงกับปราสาทหินนครวัด จึงเป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นว่าคติความเชื่อนั้นเป็นหลักของการสร้างสรรค์ทางสถาปัตยกรรม

3. เขตพุทธาวาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีลักษณะการวางผังที่บ่งบอกถึงคติไตรภูมิถึงสองภพด้วยกัน ภพหนึ่งมีพระอุโบสถที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประธานเป็นจุดศูนย์กลางล้อมด้วยกำแพงแก้ว ระเบียงพระพร้อมซุ้มทิศถึงสามชั้นมีพระเจดีย์รายและการจัดเขามอเป็นกลุ่มๆ แทนทวีปทั้งหลาย พร้อมทั้งอุบัติ สิงห์สาราสัตว์ที่อาศัยบนทวีปนั้นๆ อีกภพหนึ่งอยู่เคียงคู่กันในแนวราบถัดออกจากแดนพุทธภูมิด้วยกำแพงสูง ภพนี้มีวิหารพระพุทธไสยาสน์เป็นประธาน พระเจดีย์ในกลุ่มนี้มีความสำคัญเนื่องจากสร้างขึ้นเป็นอนุสาวรีย์แห่งพระมหากษัตริย์สมัยกาลต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าคติไตรภูมิ โดยมี "ไตรภูมิกถา" เป็นสำนวนเก่าสุดนั้น ได้มีอิทธิพลต่อแนวทางสร้างสรรค์ศิลปกรรมของไทยมาโดยตลอดตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา

คติสมมติเทวราชในสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย

สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยตั้งอยู่ภายใต้ความเชื่อถือในคติสมมติเทพหรือเทวราช ซึ่งเป็นคติส่วนหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมเขมรโบราณ ความเป็นสมมติเทพของไทยคือการถวายพระราชฐานะแก่องค์พระมหากษัตริย์ให้เปรียบและมีฐานะพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ในหมู่เทวดาทั้งหลาย สถิตอยู่ในไพชยนต์ปราสาทบนยอดเขาพระสุเมรุในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ความเชื่อนี้มีควบคู่กันทั้งในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ และเป็นเหตุหนึ่งที่ทั้งสองศาสนาดำรงอยู่ด้วยกันได้อย่างกลมกลืนในวัฒนธรรมไทย (ภาพหมายเลข 3)

คติเทวราชนี้ เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความชาญฉลาดของพวกพราหมณ์ซึ่งเป็นชนชั้นที่มีการศึกษาสูงในโบราณกาล ศาสนาพราหมณ์แพร่หลายไปทั่วแหลมอินโดจีนได้ก็เป็นผลมาจากการอพยพของพราหมณ์ไปตั้งรกรากอยู่ในแหล่งชุมชนสำคัญๆ และพราหมณ์ได้ใช้เรื่องราวเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ของเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ทั้งปวง ได้แก่ พระอินทร์ผู้ทรงช้างเอราวัณ พระอิศวรผู้มีอำนาจทำลายล้างผลาญ พระนารายณ์ผู้ศิทิศน์ปกป้องสรรพสิ่ง และพระพรหมผู้สร้างสรรค์ ผสมผสานปนไปกับความเชื่อในศาสนาดั้งเดิมตลอดจนนิยายปรัมปราที่เกิดขึ้นในอินเดียตั้งแต่โบราณ เช่น เรื่องรามายณะ เรื่องมหาภารตยุทธ เป็นต้น เป็นคำสอน ถอปรกับการตั้งคนให้เป็นผู้มีหน้าที่ดำเนินการในพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา สิ่งที่พวกพราหมณ์ใช้ชื่อมโยงให้ชนชั้นผู้นำในสังคมในท้องถิ่นยอมรับนับถือศาสนาพราหมณ์ได้สำเร็จ คือหลักการ "อวตาร" ของเทพเจ้าโดยเฉพาะพระนารายณ์ ซึ่งเชื่อกันว่าได้เสด็จอวตารมาสถิตในมนุษยโลกเพื่อปราบทุกข์เข็ญถึงสิบครั้งด้วยกัน หรืออีกนัยหนึ่งที่มาของคติสมมติเทวราชนั่นเอง เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการผดุงศาสนาและการสร้างจุดยืนของคนในสังคม โดยยอมลดฐานะของตนจากการเป็นผู้นำสังคมตามระบบวรรณะของอินเดียที่มีการเหนือวรรณะกษัตริย์(นักรบ) ลงมาเป็นผู้รับใช้สนองพระบรมราชูปถัมภ์ในพระองค์พระมหากษัตริย์ ทุกวันนี้ศาสนาพราหมณ์ก็ยังคงมีบทบาทและหน้าที่สำคัญในวัฒนธรรมไทย

พราหมณ์ก็ได้สืบเชื้อสาย รักษาระเบียบแบบแผนประเพณีกันมาในสังคมไทยต่างยั่งยืน ปัจจุบันพราหมณ์มีตำแหน่งหน้าที่ในพระราชสำนักเป็นที่ปรึกษาทางโหราศาสตร์ ทำหน้าที่โหรหลวงและเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรมที่สืบรักษาไว้ในพระราชพิธีต่างๆ

พระนามาภิไธยในพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในสมมติเทวราช โดยมีพระนามของเทพทั้งหลายปรากฏอยู่ในพระนามและสร้อยพระนาม เช่น "พ่อขุนศรีอินทราทิตย์" "พระนารายณ์มหาราช" "พระรามอินทรา" เป็นต้น เพิ่มเติมด้วยพระราชพิธีต่างๆ เช่น "พระราชพิธีอินทราภิษก" ซึ่งจัดควบคู่ไปกับ "พระราชพิธีบรมราชาภิษก" ในสมัยกรุงศรีอยุธยา และเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นครองราชย์ก็ได้ทรงรับการ "อินทราภิษก" ใน "พระที่นั่งอินทราภิษก" ซึ่งเป็นพระที่นั่งองค์แรกที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในพระบรมมหาราชวังแห่ง "กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์"

ลักษณะสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมในพระราชสำนัก

สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของไทยที่เกี่ยวเนื่องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ มีรูปลักษณะที่แสดงให้เห็นอย่างแปลกว่า ช่างไทยได้พยายามสร้างสรรค์ความเชื่อในสมมติเทวราชให้เป็นรูปธรรม ความพยายามดังกล่าวได้พัฒนาขึ้นมาอย่างมีระบบแบบแผน จนเป็นรูปแบบที่มีความวิจิตรพิสดารมาก โดยต่างไม่มีที่ใดเสมอเหมือนในโลก

หนังสือไตรภูมิพระร่วง พรรณนาเมืองบนยอดเขาพระสุเมรุในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระอินทร์ไว้ว่า

> *"...ความยาวของเมืองที่พระอินทร์อยู่นี้กว้าง 8,000,000 วา มีปราสาทแก้วมีสถานที่สำหรับเล่นเพลิดเพลิน จากประตูเมืองด้านตะวันออกไปถึงประตูเมืองด้านตะวันตก กว้าง 8,000,000 วา จากประตูเมืองด้านใต้ไปถึงประตูเมืองด้านเหนือ กว้าง 8,000,000 วา มีกำแพงแก้วล้อมรอบเมืองและมีประตูทั้งหมดไพรอบ 1,000 ประตู ทุกประตูเมืองล้วนเป็นปราสาทแก้วทองประดับด้วยแก้ว 7 ประการ... กลางนครดาวดึงส์นั้นมีปราสาทชื่อไพชยนต์ปราสาท สูง 25,600,000 วา งดงามด้วยแก้ว 7 ประการ สุดพรรณนาเป็นที่ประทับของพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่..."*

ช่างไทยต้องใช้จินตนาการอย่างสูงเพื่อแปลคำพรรณนาเหล่านี้ให้เป็นรูปธรรม (ภาพหมายเลข 4) วิธีการที่ได้มาและพัฒนากันจนเป็นระเบียบแบบแผนนั้น สรุปโดยย่อได้ว่า สัญลักษณ์สำคัญๆ แทนพระองค์สมมติเทพนั้น ได้แก่พระมหาปราสาทยอดมณฑป พระวิมานมุงด้วยหลังคาลดชั้น ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี เครื่องถ้วยของครุฑจับนาคปิดทองประดับกระจก (ภาพหมายเลข 5) มีการสร้างเรือพระที่นั่ง พระราชยาน ราชรถ เรือนบุษบก เครื่องสูงประกอบพระ

ราชอิสริยยศและอื่นๆ ล้วนประดับตกแต่งให้มีสีสันเป็นทองสุกปลั่งและสะท้อนแสงแวววาว ไม่มีสิ่งใดเทียบได้ในมนุษยโลก สำคัญที่สุดคือพระราชบัลลังก์อันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ภายใต้มหาปฏลมหาเศวตฉัตร ที่ประดับประดาด้วยรูปเทพและสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์เชิงเขาไกรลาสตามลำดับชั้น ได้แก่ชั้นพรหม ชั้นครุฑ และชั้นสิงห์ (ภาพหมายเลข 6) เมื่อพระมหากษัตริย์ประทับอยู่บนพระราชบัลลังก์นี้ ก็เท่ากับประทับอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุนั่นเอง (ภาพหมายเลข 7)

การวิเคราะห์รูปแบบของสถาปัตยกรรมโดยใช้จินตนาการเป็นส่วนประกอบ อาจทำให้เราเข้าใจถึงกระบวนทัศน์หรือแนวทางความคิดของช่างโบราณผู้คิดค้น แสวงหาจนได้รูปแบบที่เป็นนามธรรม อาทิ ฐานสูงรองรับพระมหาปราสาทซึ่งมีสันถวด บัวคว่ำบัวหงาย บัวถูกแก้วประกอบซ้อนชั้นอย่างมีระเบียบ เป็นสัญลักษณ์แทนไชยหินซ้อนชั้นกันหลากหลายบนเขาพระสุเมรุ องค์พระที่นั่งซึ่งหมายถึงพระวิมานที่สถิตขององค์พระเทวราชก่ออิฐถือปูนทาสีขาวบริสุทธิ์ มีลักษณะเรียบง่ายแตกต่างกับความซุระของฐานภูเขา พระเทวราชบัญชรตกแต่งด้วยลวดลายประดับกระจกปิดทองให้งดงามแวววาวดังที่พรรณนาไว้ในไตรภูมิ หลังคานั้นก่อสร้างสูงเสียดฟ้า ตกแต่งให้สวยงามตระการตายิ่งนัก สร้างความอัศจรรย์ใจ เสริมพระบุญญาบารมีขององค์พระสมมติเทพในความรู้สึกของพสกนิกรสามัญชนซึ่งมีวาสนาแต่มองดูจากระยะห่างไกล ความรู้สึกเหล่านี้อาจไม่ปรากฏชัดในจิตใจของเราในปัจจุบัน เพราะในทุกวันนี้ พสกนิกรชาวไทยทุกหมู่เหล่ามีโอกาสได้เข้าใกล้หรือแม้กระทั่งเข้าไปภายในพระราชฐาน ผิดไปจากยุคสมัยที่ช่างได้ใช้จินตนาการสร้างสรรค์พระวิมานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์บนยอดเขาพระสุเมรุ

สถาปัตยกรรมแบบยุโรปในพระบรมมหาราชวัง

การก่อสร้างพระราชฐานในพระบรมมหาราชวังในสมัยรัชกาลที่ 1 และ รัชกาลที่ 2 เป็นไปตามพระราชประเพณีแห่งกรุงศรีอยุธยาอย่างเคร่งครัด นั่นคือ การก่อสร้างตามรูปแบบและจินตนาการอันสืบเนื่องมาจากคติไตรภูมิ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชนิยมในศิลปกรรมแบบจีนและได้ทรงนำแบบรูปแบบต่างๆ จากศิลปะจีนมาประดับตกแต่งอาคารในพระบรมมหาราชวัง หากมองดูอย่างผิวเผินจะเห็นว่าศิลปกรรมจีนเหล่านี้มีภาพลักษณ์แตกต่างไปจากศิลปะไทยโดยสิ้นเชิง แต่หากมองดูจากแง่มุมของการประดับตกแต่งเพียงเสริมเติมความคิดในคติไตรภูมิแล้ว จะเห็นว่าคนไทยสามารถใช้ศิลปกรรมแบบจีนได้อย่างกลมกลืนไปกับศิลปะไทย ชิ้นส่วนที่มีรูปแบบประหลาดๆ ของจีน เช่น มังกร เทพ หรือเซียนในคติความเชื่อจีน สามารถยืนอยู่คู่กับสิ่งประหลาดมหัศจรรย์ในไตรภูมิซึ่งมีที่มาจากอินเดียได้เป็นอย่างดี จากมุมมองดังกล่าว ขุนพลจีนป้าด้วยหินที่สามารถทำหน้าที่นายทวารได้ดีเท่าเทียมกับเซียวทางบนบานแผละ และเทวดาทวารบาลซึ่งเขียนไว้ด้านหลังพระบัญชรในศิลปะไทย

ด้วยพระปรีชาญาณในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้ทรงรู้เท่าทันนโยบายของชาติมหาอำนาจในซีกโลกตะวันตก ในการแสวงหาอาณานิคมในทวีปต่างๆ ทั่วโลกอย่างไม่หยุดยั้งและไม่มีขอบเขต และในการที่ทรงมีพระราโชบายด้านการเสริมสร้างมิตรภาพระหว่างประเทศเพื่อให้ชาติตะวันตกมีภาพพจน์ที่ดีต่อสยาม ส่วนหนึ่งของการดำเนินพระราโชบายดังกล่าว จำเป็นต้องสอนให้ชาวต่างชาติเข้าใจในคติไตรภูมิของไทยว่า แม้ความเชื่อนี้จะแตกต่างกับคติของชาติตะวันตกในรูปพรรณสัณฐาน เช่น คนไทยไม่เคยคิดว่าโลกมนุษย์มีทรงกลม ล่องลอยโคจรไปในอวกาศรอบดวงอาทิตย์ แต่เชื่อว่าจักรวาลนั้นปรากฏอยู่ทั้งหมดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีจุดศูนย์กลางเป็นเขาพระสุเมรุซึ่งสูงใหญ่และลึกจนสิ้นทั้งสามภพในไตรภูมิ อันเป็นความเชื่อที่เป็นระบบแบบแผนสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่องนับพันปี ในขณะเดียวกันก็ทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่า วัฒนธรรมตะวันตกนั้น ยึดปรัชญาที่ปิดกั้นและปฏิเสธแนวความคิดที่แตกต่างไปจากของตนแทบ จนถึงขั้นที่ไม่สามารถยอมรับได้ว่าแนวคิดที่เป็นอย่างอื่นนั้นจะมีความเป็นอารยธรรมไปได้ จึงทรงมีพระราชดำริว่าไทยต้องศึกษาอารยธรรมตะวันตกให้แตกฉาน ต้องปรับแปลงรูปลักษณ์แห่งความเป็นไทยบางประการเพื่อแสดงให้เห็นถึงความรู้ความเข้าใจ ตลอดจนความมีใจกว้างของคนไทยในการยอมรับอารยธรรมตะวันตกมาผสมผสานกับวัฒนธรรมไทย หรือแสดงให้เห็นถึงปรัชญาอันสูงส่งของวัฒนธรรมไทยนั่นเอง

ในทางปฏิบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาศาสตร์วิชาของตะวันตกด้วยพระองค์เอง ตลอดจนได้โปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสได้ทรงศึกษาจากครูชาวตะวันตกด้วย ได้ทรงส่งพระราชสาส์น ราชทูตไปยังประเทศมหาอำนาจ เช่น ส่งเครื่องบรรณาการไปถวายพระราชินีอังกฤษ พระจักรพรรดิฝรั่งเศส และประธานาธิบดีอเมริกา เป็นต้น สิ่งของที่ทรงส่งไปนั้นมีลักษณะผสมผสานกับทั้งที่เป็นไทยโดยแท้ เช่น เครื่องยศและเครื่องประกอบอิสริยยศ และสิ่งของที่แสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมว่า คนไทยรู้และเข้าใจในวัฒนธรรมตะวันตก เช่น พระบรมสาทิสลักษณ์ทรงเครื่องแบบตะวันตกประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อการนี้โดยเฉพาะ

สำหรับภายในสยามประเทศนั้น ได้มีพระราชดำริที่จะเริ่มการเปลี่ยนแปลงให้สังคมไทยสอดคล้องกับสังคมตะวันตกอยู่หลายประการ ส่วนสำคัญที่จะพิจารณา ณ ที่นี้ ได้แก่การเปลี่ยนแปลงในเขตพระราชฐาน ในรัชกาลที่ 4 ได้โปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างหมู่พระราชมณเฑียรสถานขึ้นในรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกผสมผสานกับจีน ที่กลุ่มพระตำหนักวังปิดตน์เมื่อปี พ.ศ.2396 มีพระที่นั่งพนัสดมาลาเป็นท้องพระโรงกลาง เมื่อพระราชมณเฑียรเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ.2402 เป็นพระราชมณเฑียรประจำรัชกาล และประทับอยู่ ณ ที่นี้จนสิ้นรัชกาล

เนื่องจากพระราชมณเฑียรกลุ่มนี้ได้ถูกรื้อออกไปในรัชกาลที่ 5 จึงจำเป็นต้องอาศัยภาพถ่ายและเอกสารบันทึกเป็นหลักในการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรม (ภาพหมายเลข 8) หมู่พระตำหนักนี้สร้างในลักษณะสถาปัตยกรรมนีโอคลาสสิค อันเป็นที่นิยมกันใน

ยุโรปในยุคสมัยนั้น เห็นได้จากการก่อสร้างให้ชั้นประธาน (piano nobile) หรือชั้นที่มีพื้นที่ใช้งานสำคัญอยู่ที่ชั้นสอง มีความสูงสง่างามกว่าชั้นอื่นๆ และประดับตกแต่งอย่างวิจิตรด้วยสรรายล้อมเป็นคู่อยู่ภายนอก หัวและตัวเสามีลักษณะตามแบบอย่างโรมันโครินเธียน พร้อมทั้งองค์ประกอบอื่นๆ ตามลักษณะนิยม บางส่วนของกลุ่มนี้เป็นอาคารสองชั้น บางส่วนก็มีสามชั้น การประดับพระการและพระบัญชรทำด้วยศิลปกรรมแบบจีนอย่างกลาง ๆ หลังคาส่วนใหญ่เป็นหลังคามุงกระเบื้องหน้าจั่วทรงต่ำตามแบบจีน และบางส่วนก็ทำเป็นหลังคาแบนราบ หรือลาดชันเมื่อมีขอบระเบียงและมีโคมแสง (lanern) ตามแบบตะวันตก สำหรับชั้นล่างติดกับพื้นดินนั้น เห็นในภาพถ่ายว่าตกแต่งภายนอกด้วยวัสดุคล้ายหินก้อนอย่างหยาบๆ ซึ่งทางสันนิษฐานว่าเป็นพื้นที่สำหรับใช้งานบริการตามแบบอย่างตะวันตก เหตุผลที่ได้ทรงมีพระราชดำริให้ก่อสร้างหมู่พระตำหนักวันวิเวศให้มีรูปแบบเป็นสถาปัตยกรรมตะวันตกนี้ ได้พระราชทานไว้ว่า มีพระราชประสงค์จะใช้รับรองชาวต่างประเทศที่เข้าเฝ้าในสภาพแวดล้อมที่เป็นแบบอย่างตะวันตก และได้เป็นที่ตั้งสิ่งของต่างๆ ที่ชาวต่างประเทศนำมาทูลถวาย ฯลฯ ไม่ต้องไปวางปะปนกับสิ่งของที่เป็นของไทย

การวิเคราะห์หลักฐานจากภาพถ่ายในสมัยรัชกาลที่ 4 แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระมเหสีจะโปรดเกล้าฯ ให้ช่างภาพถ่ายภาพที่ทรงเครื่องทรงแบบตะวันตกสำหรับส่งไปถวายพระเจ้าแผ่นดินต่างแดนเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องราชบรรณาการ แต่เครื่องทรงในสถานการณ์ปกติประจำวันก็ยังทรงพระภูษาแบบไทย เช่น ในภาพที่บรรยายไว้ว่า "ทรงศีล" พระเจ้าอยู่หัวทรงพระภูษาโจง ฉลองพระองค์ทรงตั้งแบบไทย ในภาพที่เสด็จออกส่งพระราชโอรสผ่านประตูจักรวาล เพื่อเสด็จขึ้นเขาไกรลาสในพระราชพิธีไสกันต์ก็ทรงเครื่องต้นตามโบราณราชประเพณี นอกจากนี้ในภาพ เจ้านายขณะทรงพระสำราญในพระบรมมหาราชวัง ที่หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม (องค์เดิม) ก็แสดงให้เห็นว่าเจ้านายเหล่านั้นยังทรงไว้พระเกศาและทรงฉลองพระองค์แบบไทยอยู่ดี ส่วนข้าราชบริพารก็ยังคงแสดงตัวอยู่กับที่ตามแบบฉบับของไทยทุกประการ ไม่มีหลักฐานการเป็นแบบตะวันตกแม้แต่น้อย (ภาพหมายเลข 9) หลักฐานทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้จะมีการก่อสร้างอาคารสถานที่ในพระราชฐานเป็นแบบอย่างตะวันตกแล้ว วิถีชีวิตในพระราชสำนักยังคงรักษาประเพณีไทยไว้ได้อย่างมั่นคงดังเดิมไม่เปลี่ยนแปลง (ภาพหมายเลข 10)

จากหลักฐานต่างๆ เหล่านี้ อาจกล่าวได้ว่าพระที่นั่งและพระวิมานในหมู่พระตำหนักวันวิเวศนี้ได้เป็นสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก เป็นเพียงแต่สถาปัตยกรรมที่ใช้ชั้นส่วนประดับตกแต่งที่ได้มาจากสถาปัตยกรรมตะวันตกเท่านั้น หากวิเคราะห์ลักษณะสถาปัตยกรรมจากมุมมองตามคติไตรภูมิแล้วยังเห็นได้ว่า ชั้นล่างของตองค์พระที่นั่งที่ทึบตันและมีการตกแต่งผิวให้เป็นหินขรุขระเปรียบเสมือนภูเขาที่หนุนรับพระวิมานบนชั้นสองซึ่งมีความวิจิตรงดงามอย่างไม่เคยมีมนุษย์ผู้ใดเคยเห็น ส่วนที่ขาดไป ณ ที่นี้คือเรือนยอดพระมหาปราสาทตามโบราณราชประเพณี ข้อวิเคราะห์นี้

ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่วิถีชีวิตในพระราชฐานอันสืบเนื่องมาจากความเชื่อถือมิได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

ชาวต่างชาติในภาพพจน์ของคนไทย

ในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลง ภาพลักษณ์ของชาวต่างชาติปรากฏในศิลปะไทยเพิ่มมากยิ่งขึ้น ภายในสองรัชกาลนี้ ภาพพจน์ที่ไทยมีต่อชาวต่างชาติดูเหมือนจะเปลี่ยนไปอย่างมาก ในขั้นต้นมีการเขียนกองทหารต่างชาติไว้เป็นส่วนหนึ่งในกองทัพพญามาร ในภาพมารผจญที่ผนังหุ้มกลองด้านหน้าพระพุทธนฤมานมีรัตนปฏิมากรที่พระอุโบสถวัดพระแก้ว รังหน้ามีทวารบาลในรูปของทหารฝรั่ง และมีจิตรกรรมฝาผนังรูปภาพบ้านเมืองฝรั่งซึ่งแสดงให้เห็นว่าช่างได้เขียนขึ้นจากจินตนาการโดยไม่เคยได้เห็นของจริง หรืออย่างดีก็ได้เห็นจากภาพประกอบหนังสือ ศิลปฝรั่งในจิตรกรรมไทยดูเป็นฝรั่งจากซีกส่วนทางสถาปัตยกรรม แต่ช่างเขียนได้ให้สีสันสวยงามจนเกินความเป็นจริง ในทางตรงกันข้าม ภาพปริศนาธรรมผลงานของขรัวอินโข่งที่เขียนไว้บนผนังพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม แสดงให้เห็นภาพลักษณ์ที่ไทยมีต่อชาวตะวันตกในรัชสมัยพระราชินีวิกตอเรียแห่งราชอาณาจักรอังกฤษ ภาพชุดนี้เขียนได้เหมือนจริงและช่างเขียนได้แสดงอัจฉริยะในการใช้รูปแบบไพ่ทะเลมาสร้างสรรค์ให้ผู้ชมสามารถใช้จินตนาการคลี่คลายตามพระพุทธกามิตทั้งหลายไปด้วย สิ่งสำคัญประกอบการศึกษา ณ ที่นี้ ศิลปกรรมในสมัยนี้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงแปลกกันมากทางด้านความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรมตะวันตก สนับสนุนประวัติศาสตร์ซึ่งบันทึกไว้ว่าไทยได้เริ่มยอมรับการศึกษา ศาสตร์และวิทยาการต่างๆ ของชาติตะวันตกบ้างแล้ว และได้ให้การต้อนรับชาวต่างประเทศเข้าไปในเขตพระราชฐานเพื่อทำการเรียนรู้วัฒนธรรมตะวันตก แม้การยอมรับนั้นจะยังเป็นการรับรู้อย่างห่างๆ ในขณะที่ไทยยังคงรักษาระเบียบแบบแผนประเพณีไว้อย่างมั่นคงก็ตาม

การเปลี่ยนแปลงในพระราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสืบพระราชสันตติวงศ์ เมื่อยังทรงมีพระชนมายุเพียง 15 พรรษา ยังมิได้ทรงบรรลุพระราชนิติภาวะด้านการปกครอง จึงได้ทรงมีพระราชประสงค์จะใช้เวลาที่ต้องรอคอยให้เป็นประโยชน์โดยการศึกษาวัฒนธรรมตะวันตก เพื่อให้ได้ความรู้ความเข้าใจเข้าถึงจิตใจของชาวตะวันตก ตลอดจนศึกษาผลดีผลเสียของการที่ประเทศต่างๆ เพื่อนบ้านของไทยตกอยู่ภายใต้การปกครองของชาติตะวันตก ได้ทรงมีพระราชดำริจะเสด็จประพาสยุโรปตั้งแต่ต้นรัชกาล แต่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ทูลขอไว้ว่าสถานการณ์ยังไม่

เหมาะสม จึงได้ทรงใช้ระยะเวลาหัวปีแรกของรัชกาลเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายใต้เลยไปจนถึงมลายู สิงคโปร์ ปีนัง บัตตาเวีย และชวา ไปพลางก่อน การเสด็จพระราชดำเนินในช่วงนั้นนับเป็นเหตุการณ์สำคัญเนื่องจากยังไม่เคยมีพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์ใด ได้เสด็จฯ ประพาสพ้นออกไปนอกพระราชอาณาเขต และไม่เคยมีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดที่ได้ทอดพระเนตรเห็นความเจริญในดินแดนที่อยู่ภายใต้การปกครองของชาติตะวันตกมาก่อน

การเสด็จพระราชดำเนินไปเยือนสิงคโปร์ภายใต้การปกครองของอังกฤษครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2414 นั้น มีผลต่อวัฒนธรรมไทยยิ่งนัก (ภาพหมายเลข 12) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำสิงคโปร์ได้อาราธนาการต้อนรับอย่างสูงสมพระเกียรติยศด้วยการจัดงานสโมสรสันนิบาต งานรัดเกี้ยวอย่างเป็นทางการ งานเต้นรำ และจัดให้ได้ทรงเยือนอาคารสถานที่ต่างๆ อย่างหลากหลาย อาทิ ที่ทำการไปรษณีย์ โทรเลข โรงเรียน โรงพยาบาล ศาล หน่วยดับเพลิง เป็นต้น ต่อจากนั้นได้เสด็จฯ ประพาสชวาในความปกครองของฮอลันดา ได้ทอดพระเนตรรถรางเทียมม้า ทอการค้า สวนพฤกษศาสตร์ และสถานีรถไฟ เป็นต้น เมื่อเสด็จนิวัติพระนคร ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยบางประการ เช่น การปรับปรุงการแต่งกายในพระราชสำนักเป็นแบบตามพระราชนิยม และการเปลี่ยนพรรณนาจาก "ขอปีก" เป็น "ทรงมหาดไทย" จนเป็นแบบ "ฉองกระ" เพื่อให้สอดคล้องกับความนิยมของชาติตะวันตก ตลอดไปจนถึงการริเริ่มเปิดการทางสาธารณูปโภคต่างๆ ซึ่งทำให้สยามประเทศมีองค์กรเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว นำหน้าประเทศต่างๆ อีกหลายประเทศในโลก (ภาพหมายเลข 13)

ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ.2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบรมราชโองการให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชบริพารทั้งปวงยืนเฝ้า ซึ่งเป็นการยกเลิกประเพณีหมอบเฝ้าที่มีมาแต่โบราณให้สอดคล้องกับแบบแผนปฏิบัติของชาติตะวันตก และได้ทรงมีพระราชดำริให้เริ่มกระบวนการของการเลิกทาสซึ่งเป็นระบบสังคมของไทยที่มีมาแต่โบราณ แต่ชาติตะวันตกยอมรับว่าเป็นเรื่องล้าสมัย เหตุการณ์ทั้งสองนี้แสดงให้เห็นว่า การที่ได้ทรงศึกษาวัฒนธรรมประเพณีของชาวตะวันตกตั้งแต่ทรงพระเยาว์นั้น ได้ทรงบรรลุถึงข้อเท็จจริงว่า ชาวตะวันตกจะวินิจฉัยตัดสินความมีอารยธรรมของชนชาติอื่นบนพื้นฐานหรือมาตรฐานของอารยธรรมยุโรปเท่านั้น ไม่สามารถยอมรับว่าวัฒนธรรมของชาติอื่นๆ ที่มีแนวทางไม่สอดคล้องกับแนวทางของตนจะเจริญขึ้นเป็นอารยธรรมไปได้

จากนั้นเป็นต้นมา ก็ได้ทรงเปลี่ยนแปลงแทบทุกสิ่งทุกอย่างในสังคมไทยให้ทันสมัยและสอดคล้องกับทัศนคติที่ดีในสังคมตะวันตก ทั้งนี้รวมทั้งพระราชอำนาจในฐานะองค์สมมติเทวราชอันสืบเนื่องมาพร้อมกับไตรภูมิด้วย

ในปี พ.ศ.2418 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทขึ้น เป็นพระมหามณเฑียรประจำรัชกาลแทนที่พระอภินวรัมเวศน์ซึ่งชำรุดทรุดโทรมมาก ไม่สามารถจะบูรณะให้คงอยู่ต่อไปได้ ในการนี้

ได้ทรงใช้สถาปนิกชาวยุโรปจากสิงคโปร์ และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างในรูปแบบสถาปัตยกรรมที่นิยมอยู่ในอังกฤษสมัยพระราชินีวิคตอเรียเป็นแบบอย่าง สำหรับหลังคาพระมหาปราสาทสามยอดนั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบจากแบบเดิมในขณะที่ก่อสร้าง เพื่อให้ดำรงไว้ซึ่งโบราณราชประเพณีที่ใช้เรียนยอดพระมหาปราสาทเป็นสัญลักษณ์แทนพระวิมานเขาพระสุเมรุ การก่อสร้างเริ่มแรก พ.ศ.2419 และแล้วเสร็จจัดพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรได้เมื่อปี พ.ศ.2425 (ภาพหมายเลข 11)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนี้ วิเคราะห์รูปแบบสถาปัตยกรรมตามคติไตรภูมิแล้ว ถือคงรักษาคติโบราณไว้ได้อย่างสมบูรณ์แบบ ชั้นล่างใช้เป็นพื้นที่บริการ แต่งด้วยหินก้อนอย่างหยาบหมายถึงเชิงเขาพระสุเมรุ องค์พระที่นั่งที่ห้องพระโรงและพระปรัศว์ซ้ายขวาแต่งด้วยชั้นส่วนสถาปัตยกรรมกันวิจิตรงดงามในฐานะพระวิมานขององค์พระสมมติเทพ และหลังคายอดพระมหาปราสาทสามยอดก็เสริมเติมรูปแบบของพระวิมานดังปรากฏในศิลปะไทยมาแต่โบราณ จักพิจารณา ๒ ที่นี้ คือ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนั้นยังมีลักษณะที่สอดคล้องกับคติไตรภูมิ อันหลัดอยู่ได้โดยแสดงสวรรค์ภายในเขตพระราชฐานในพระบรมมหาราชวังได้เป็นอย่างดี ไม่ผิดเพี้ยนไปจากคติไทยแต่อย่างใด การก่อสร้างพระที่นั่งองค์นี้มีผลเป็นอย่างมากทางด้านการแสดงให้ชาวต่างชาติเห็นว่า สยามประเทศมิได้เป็นชาติล้าหลังดังที่ชาวตะวันตกบางพวกนึกคิด แต่มีวัฒนธรรมอันสูงส่งสืบเนื่องมาแต่โบราณกาล สามารถนำรูปแบบตะวันตกมาประยุกต์ใช้ในคติความเชื่อถือได้เช่นเดียวกับรูปแบบอื่นๆ ที่มาจากจินตนาการของมนุษย์ (ภาพหมายเลข 14) ทั้งที่มาจากวัฒนธรรมของอินเดีย จีน และของไทยเอง อีกประการ ชาติตะวันตกทั้งหลายก็ยังมีเจตนาจะต้องขยายอาณาเขตอาณานิคมของตนออกไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด รวมทั้งพระราชอาณาจักรสยามด้วย

ในปี พ.ศ.2436 เกิดเหตุการณ์ที่ปัจจุบันเรียกกันว่า "วิกฤตการณ์ ร.ศ.112" เมื่อเรือรบฝรั่งเศส รุกล้ำเข้ามาในพระราชอาณาเขต สยามประเทศตกอยู่ในภาวะอันตรายต่อการตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจยุโรป สืบเนื่องจากเหตุการณ์นี้และจากโอกาสที่ทรงคุ้นเคยกับพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ 2 แห่งรัสเซียซึ่งได้เคยเสด็จพระราชดำเนินมาเยือนพระราชสำนักไทยอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ.2434 ในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งมกุฎราชกุมารรัสเซีย (ภาพหมายเลข 15) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตัดสินพระทัย เสด็จพระราชดำเนินไปเยือน 14 ประเทศในทวีปยุโรป ดังที่ได้ทรงตั้งพระราชปณิธานมาตั้งแต่ต้นรัชกาล การเสด็จประพาสยุโรปครั้งนี้ มีผลทั้งทางด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับพระราชสำนักต่างๆ ในยุโรปอย่างแน่นแฟ้น ทำให้เหตุการณ์ตึงเครียดสงบลงไปโดยดี

การเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2440 นั้น ส่วนสำคัญเป็นการเสด็จไปเยือนพระราชสำนักต่างๆ ในยุโรป ซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นพระราชวังที่ตั้งอยู่ในพระราชอุทยาน ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริที่จะตั้งเขตพระราชฐานใหม่ที่พระราชวังสวนดุสิต ให้เป็นพระราชวังในสวนอุทยานตามแบบตะวันตกโดยแท้ ไม่

ยึดถือรูปแบบทางสถาปัตยกรรมตามคติไตรภูมิที่ก่อไป การสิ้นสินพระราชหฤทัยเช่นนี้ แสดงถึงพระอัจฉริยะอันสูงส่งยิ่งนัก วิเคราะห์ได้ว่าภายในเขตพระราชฐานในพระบรมมหาราชวังนั้น มีประวัติศาสตร์และพระราชประเพณีสถิตอยู่อย่างแน่นแฟ้น ซึ่งจะทำลายหรือทำให้คลี่คลายลงก็ไม่เป็นการสมควร เช่น มีพระราชประเพณีที่แบ่งเขตพระราชฐานออกเป็นส่วนหน้า ส่วนกลาง และฝ่ายใน มีระเบียบปฏิบัติแบ่งแยกควบคุมการเข้าออกของบุรุษและสตรีมาแต่โบราณ มีการป้องกันมิให้สตรีในพระราชสำนักได้มีโอกาสสนิปฏิสันถารกับโลกภายนอก ตลอดจนพระสำหนัก สิ่งก่อสร้างในพระบรมมหาราชวังที่สร้างสะสมกันมานาน ขนมีความแออัดอัดแน่นมาก ไม่สามารถพิสูจน์ต่อไปโดยไม่ทำลายส่วนสำคัญส่วนใดส่วนหนึ่งที่เป็นประวัติศาสตร์ หรือเกือบล้ำขัดต่อคติไตรภูมิ

ในปี พ.ศ.2442 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนราชดำเนินเป็นทางเชื่อมต่อระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพระราชวังในวนอุทยานแห่งใหม่ กล่าวกันว่ารูปแบบของถนนราชดำเนินนี้ได้รับอิทธิพลมาจากถนนสายใหญ่ใจกลางกรุงปารีส พระราชทานนามพระราชวังแห่งใหม่ว่า พระราชวังสวนดุสิต โปรดเกล้าฯ ให้วางแผนผังอย่างวนอุทยานในยุโรป เป็นได้จากการที่ด้านหน้าของเขตพระราชฐานเปิดเป็นลานกว้างเป็นที่สาธารณะ และการไม่กำหนดเขตของส่วนต่างๆ ในพระราชฐานให้มีลักษณะเป็นวงล้อมซ้อนขึ้นตามคติเดิม

เมื่อเริ่มก่อสร้างพระราชวังสวนดุสิตในปี พ.ศ.2442 นั้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้ทำการรื้อถอนพระที่นั่งวิมานเมฆมาจากเกาะสีชังมาสร้างเป็นที่ประทับเป็นการชั่วคราว พระที่นั่งวิมานเมฆนี้สร้างด้วยไม้ทั้งหลัง สูงสามชั้น มีการจัดการใช้สอยภายในผิดไปจากประเพณีเดิมในการก่อสร้างพระราชมณเฑียรสถาน พระราชมณเฑียรองค์ใหญ่ที่พระราชทานนามว่าพระที่นั่งอัมพรสถานนั้นก่อสร้างแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ.2447 มีลักษณะสถาปัตยกรรมไปในทางสถาปัตยกรรมเขตร้อนอย่างทันสมัย ออกแบบให้อยู่อาศัยและใช้สอยสะดวกสบายเป็นหลัก คลี่คลายไปจากการกำหนดรูปทรงอันตึงแน่นตามคติเดิม อีกหลังหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการผ่อนคลายจากคตินิยมในการก่อสร้างพระราชวังสวนดุสิต คือได้จากพระตำหนักเรือนต้น ซึ่งเป็นหมู่เรือนไทยทำด้วยไม้แบบสามัญ ทรงใช้สอยเป็นที่ผ่อนคลายพระอิริยาบทกับพระสหายที่เป็นสามัญชน

ท้องพระโรงกลางของพระราชวังสวนดุสิต ได้แก่พระที่นั่งอนันตสมาคม (องค์ปัจจุบัน) ซึ่งมีรูปแบบเป็นสถาปัตยกรรมตะวันตกอย่างรโหฐานในลักษณะมีโถดอกสิคผสมมารถของยุโรป ออกแบบโดยช่างที่ศึกษรมาจากประเทศอิตาลี พระที่นั่งองค์นี้เริ่มก่อสร้างในรัชกาลที่ปี พ.ศ.2442 แล้วเสร็จต่างรัชกาลเมื่อ พ.ศ.2458 กล่าวได้ว่าพระที่นั่งอนันตสมาคมนี้เป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรปโดยแท้

เรื่องที่น่าสังเกตอันเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงให้เห็นว่าสถาปัตยกรรมในพระราชสำนักที่พระราชวังสวนดุสิตได้คลี่คลายไปจากคติไตรภูมิ ได้แก่ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ซึ่งทรงใช้เป็นท้องพระโรงชั่วคราวขณะรอการก่อสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคมให้แล้วเสร็จ พระที่นั่งดุสิต

ดุสิตเป็นที่รโหฐานสำหรับแสดงของกมหาสมาคมเนื่องในงานสโมสรต่างๆ ที่โปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นเป็นประจำและหลายหลาย ภายในกำแพงพระโรงนี้จัดเป็นที่สำหรับตั้งพระราชอาสน์ แต่เป็นอาคารชั้นเดียว ไม่ยกฐานสูง โดยการออกแบบเมื่อแต่มาให้กิจกรรมที่จัดขึ้นเลื่อนไหลเข้าออกติดต่อกันระหว่างภายในพระที่นั่งกับอุทยานภายนอกได้โดยสะดวก และที่น่าสังเกตเป็นที่สุดคือการที่โปรดเกล้าฯ ให้นายช่างผู้ออกแบบใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันออกกลางมาเป็นส่วนประดับตกแต่ง ทั้งนี้อาจมีพระราชประสงค์ให้เป็นกลาง คือไม่เป็นไทยหรือเป็นฝรั่งโดยจำเพาะก็เป็นได้

บทสรุป

ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมระหว่างไทยกับชาติตะวันตก เกิดขึ้นจากความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงทางด้านคติความเชื่อถือซึ่งเป็นรากฐานของวัฒนธรรม ในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 24 เข้าสู่ตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ 25 หลายชาติในยุโรปกำลังเรืองอำนาจแผ่ขยายเข้ามาปกครองประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ โดยไม่คำนึงถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมในภูมิภาค แต่ยึดถือวัฒนธรรมของตนเป็นบรรทัดฐาน เพื่อรักษาอธิปไตยของไทย พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยนั้นจึงต้องทรงใช้พระราชอุบายด้านการทูตและการโอนอ่อนให้แก่อำนาจที่ข่มขี่กว่า ด้วยพระราชอุบายดังกล่าว สยามประเทศจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบวัฒนธรรมบางประการให้ "ทันสมัย" หรืออีกนัยหนึ่ง ให้ดูเหมือนว่ามีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมในยุโรป การเปลี่ยนแปลงนี้ส่วนใหญ่ก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับวัฒนธรรม-ประเพณีดั้งเดิมของไทยเป็นอย่างมาก

ด้วยพระปรีชาญาณอันสูงส่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาวัฒนธรรมของชาวยุโรปอย่างลึกซึ้งตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ทรงมีความรู้ความเข้าใจในข้อขัดแย้งต่างๆ ตลอดจนทรงมีความแตกฉานในภาษา ธรรมเนียมประเพณี และวิถีชีวิตของชาวยุโรป จึงได้ทรงมีพระราชดำริจัดความขัดแย้งโดยการปฏิรูปวัฒนธรรมไทยให้เป็นวัฒนธรรมที่สมกลมกลืนกับวัฒนธรรมของชาวต่างชาติ ในการนี้คนไทยต้องละวางคติความเชื่อต่างๆ และหันมายอมรับคติที่เป็นสากล แต่ในขณะเดียวกัน ก็ทำการดัดแปลงวัฒนธรรมใหม่ๆ ให้เหมาะสมกับความเป็นไทยอย่างชาญฉลาด แล้วจัดการให้วัฒนธรรม ยุโรปผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมไทยจนกลายเป็นวัฒนธรรมไทยไปในที่สุด

คนไทยไม่ลืมละทิ้งส่วนสำคัญในวัฒนธรรมเดิม ทุกวันนี้ไทยยังยึดถือว่าองค์พระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพผู้ทรงบุญญาธิการ เสด็จลงมาจากสรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อปราบทุกข์ในโลกมนุษย์ด้วยทศพิธราชธรรม เหมือนเดิม

1. ภูมิจักรวาลในจินตนาการของช่างไทยในสมัยรัชกาลที่ 2
พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม

2. ภูมิจักรวาลในจินตนาการของช่างจอมโบราณ ค้นพบในสมัยรัชกาลที่ 4 รูปจำลองแบบปราสาทนครวัดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

3. ภูมิจักรวาลในจิตนาการของช่างไทยสมัยรัชกาลที่ 5
เขาไกรลาศสร้างในพระราชพิธีโสกันต์ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พ.ศ.2433

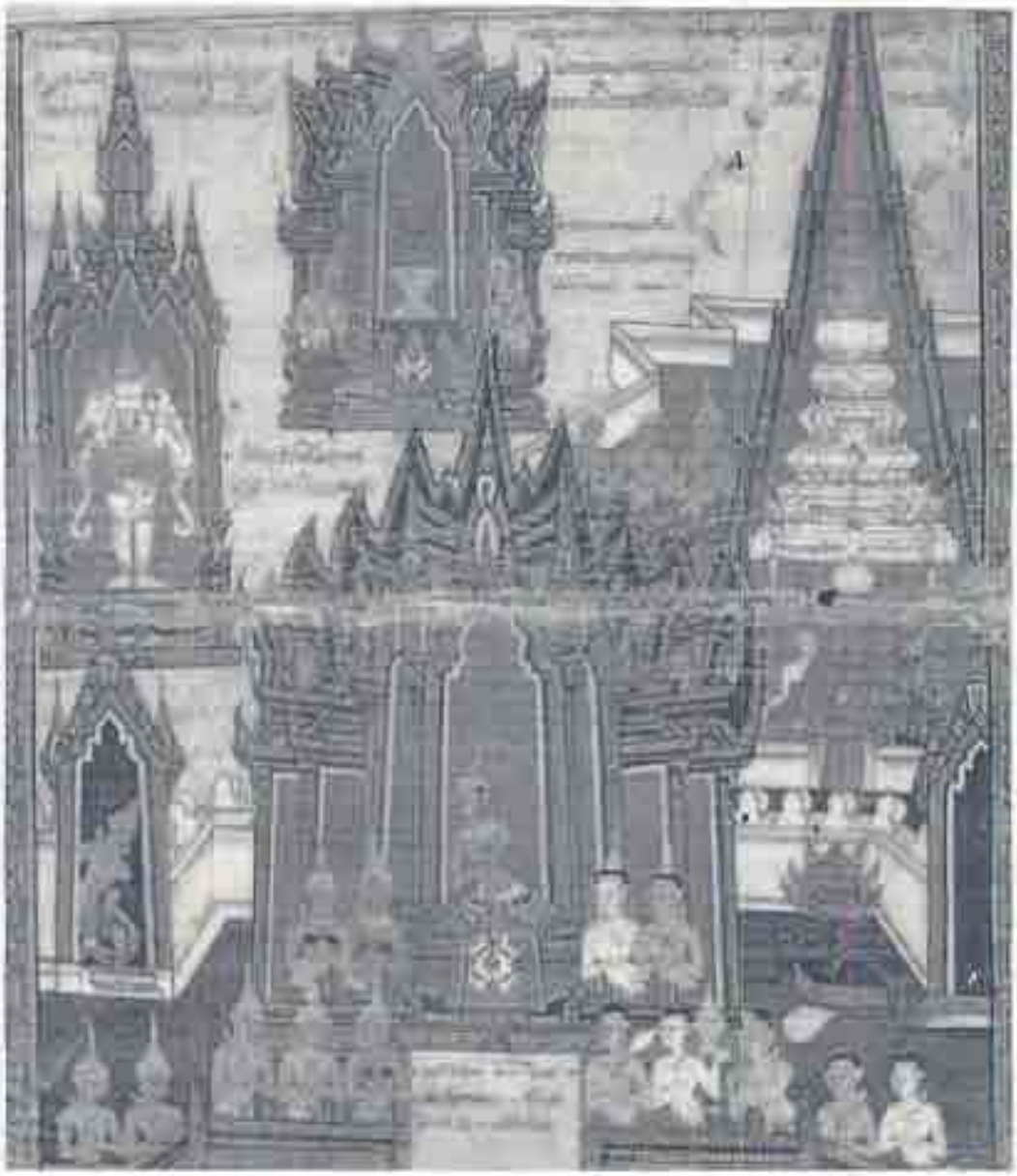

4 พระวิมานที่ประทับของพระอินทร์ในจินตนาการของช่างไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
ภาพพระวิมานไพชยนต์ในสมุดไทยเรื่อง "ไตรภูมิ"

5. พระวิมานบนยอดเขาพระสุเมรุในจินตนาการของช่างไทย สมัยรัชกาลที่ 1 พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง

6. เขาพระสุมรุในจินตนาการของช่างไทย สมัยรัชกาลที่ 1
พระที่นั่งทุดตานกาญจนสิงหาสน์

7. พระสมมติเทวราช สถิตอยู่เบื้องบนพระราชบัลลังก์ บนยอดเขาไพระสุเมรุ ภาพถ่ายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

8. พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์เดิม ในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ ก่อสร้างเมื่อ พ.ศ.2396 ลักษณะสถาปัตยกรรมตะวันตกผสมจีน สมัยรัชกาลที่ 4

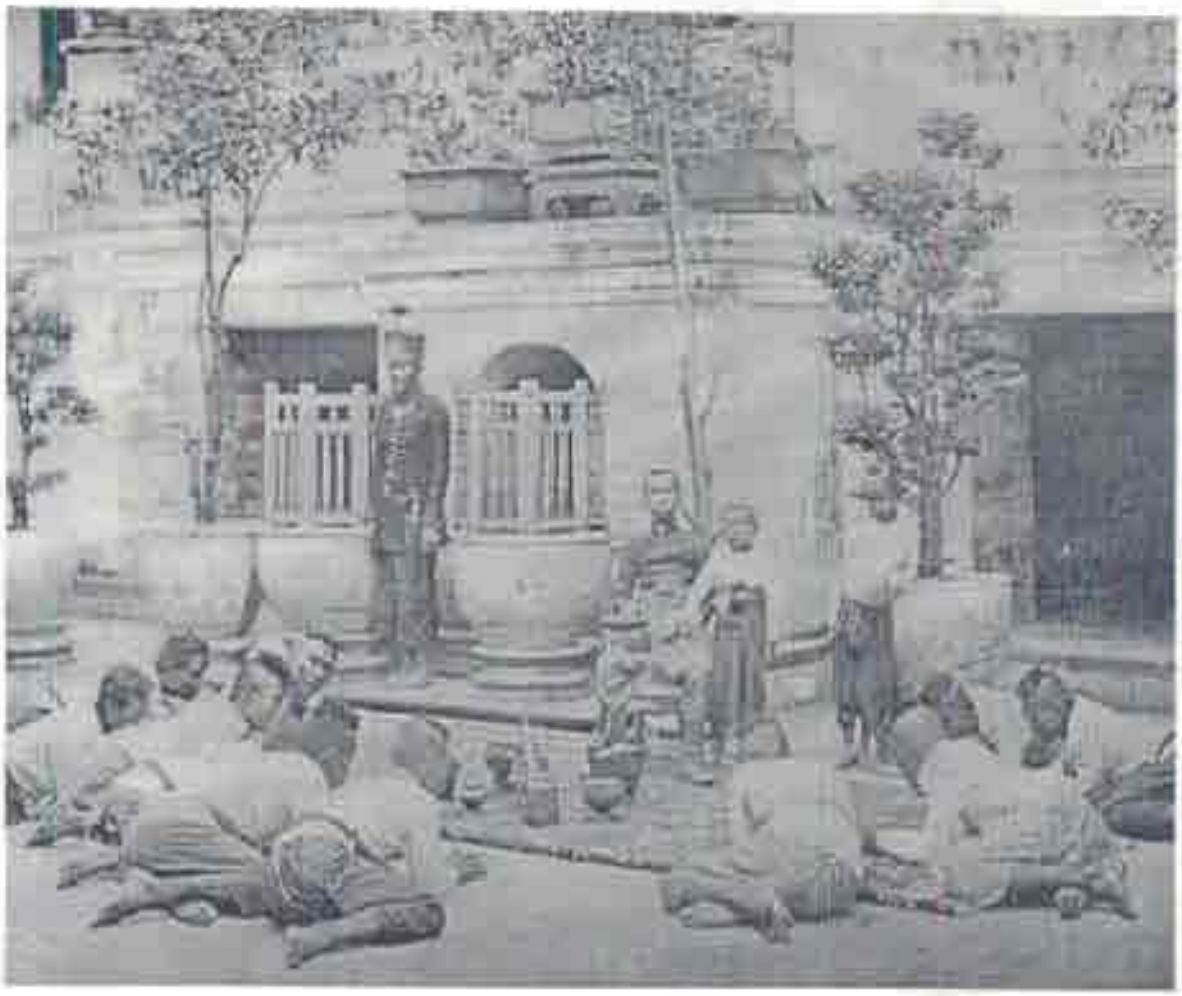

9. ภาพถ่ายแสดงกิริยาฝ่าเจ้านาย การแต่งกายและทรงผม ในสมัยรัชกาลที่ 4 ถ่ายบนลานหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมในพระบรมมหาราชวัง ประมาณ พ.ศ.2408

10. เครื่องทรงและแบบพระเกศาของเจ้านายตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ขณะทรงกรมเป็นกรมขุนพิชิตประชานาถ พระชนมายุประมาณ 14 พรรษา

11. พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง ก่อสร้างเมื่อ พ.ศ.2418 ลักษณะสถาปัตยกรรมตะวันตกผสมไทย สมัยรัชกาลที่ 5

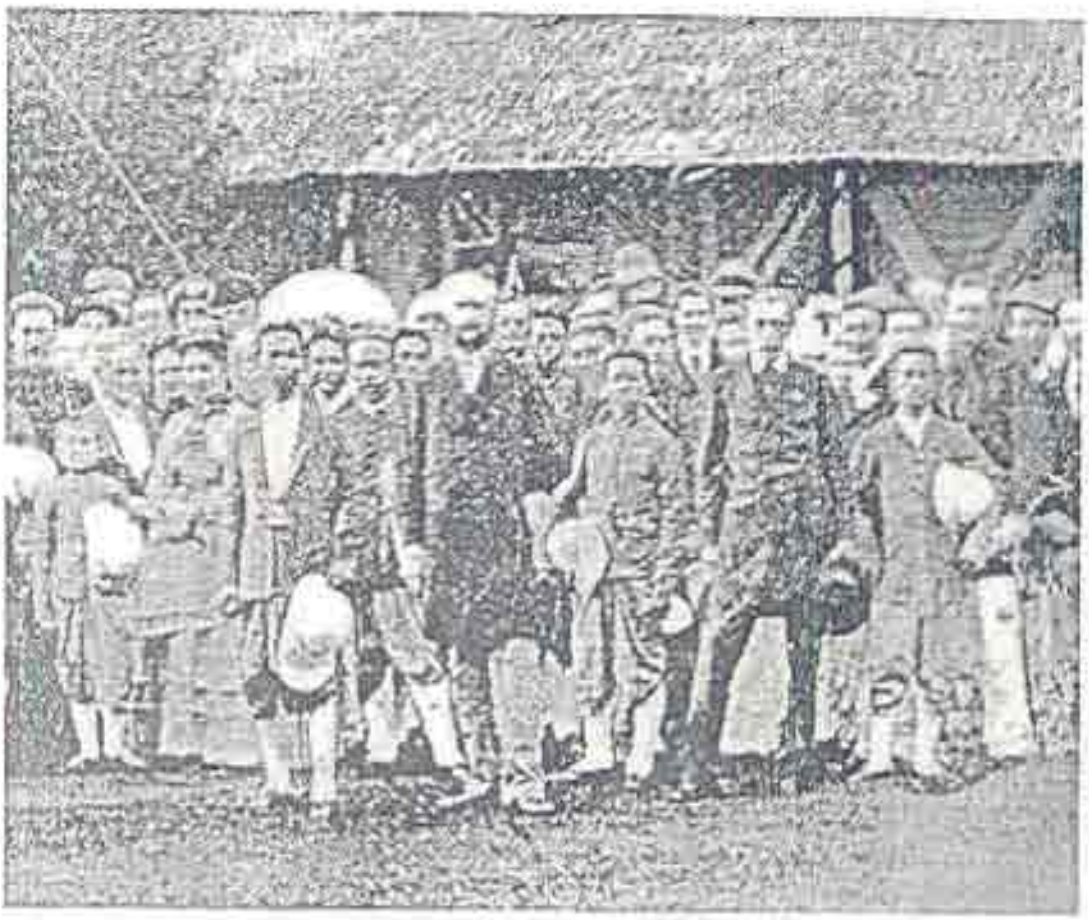

12. เครื่องทรงและแบบพระเกศา เมื่อเสด็จฯ ประพาสถึงสิงคโปร์ (พ.ศ.2414) ภาพถ่ายบันทึกเหตุการณ์เสด็จประพาสต่างประเทศครั้งแรก พระชนมายุ 18 พรรษา

13. ภาพถ่ายที่นี่ตรงกัลกัตตาในโอกาสเสด็จฯ ประพาสอินเดียเมื่อ พ.ศ.2414 ภาพนี้อ่านก่อนที่จะโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแปลงประเพณีการทรงอุปสมบทเป็นการบวชเป็นเวลาประมาณ 2 ปี

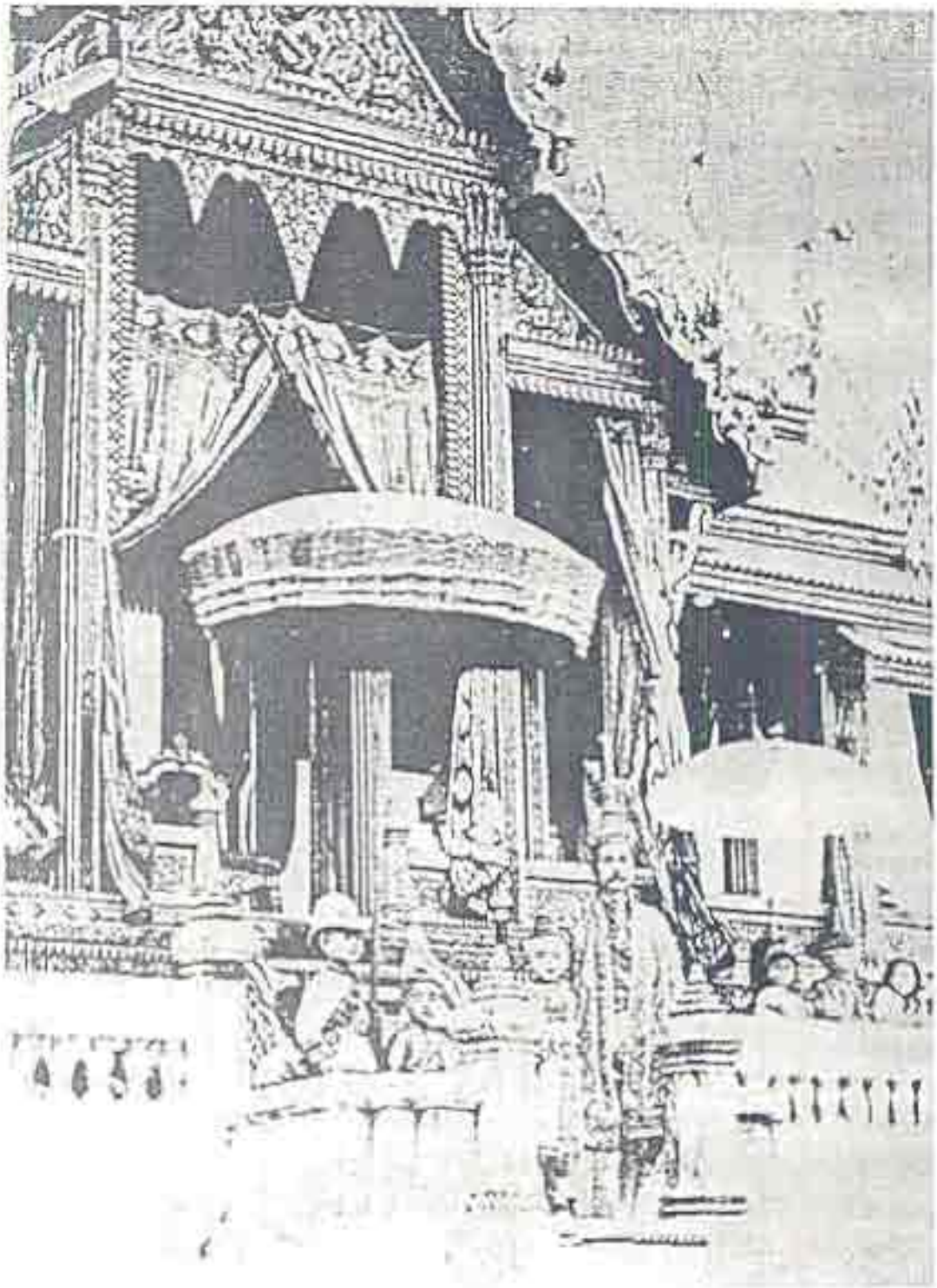

14. เครื่องทรงในพระราชพิธี สมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2431)
ภาพถ่ายจากงานแจ้งพิมพระสุพรรณบัตร เจ้าฟ้าชายชิรวุธ
ทรงกรมเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนมหาวชิราวุธ

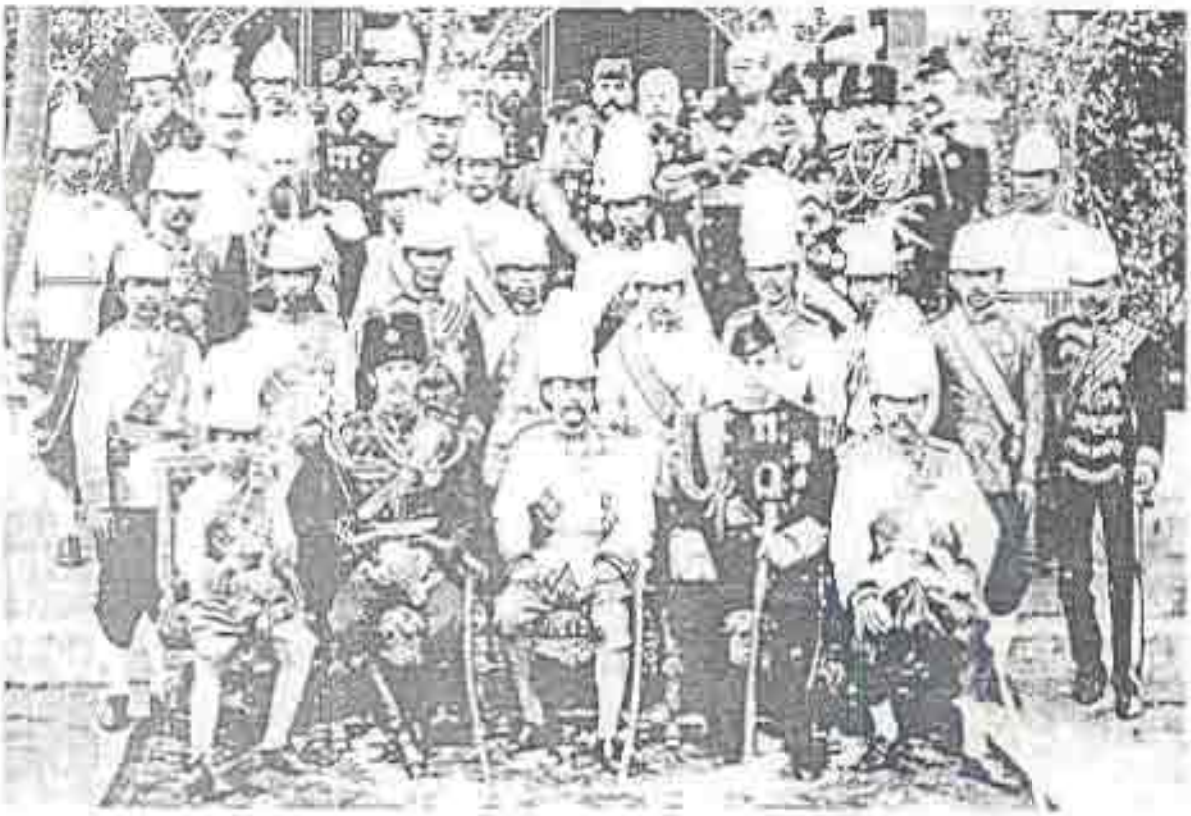

15. ทรงเครื่องแบบเต็มยศ พ.ศ.2434

ภาพถ่ายเมื่อในโอกาสที่สมเด็จพระบุพการีจักรี (จาร์ลีโลลาสที่ 2) เสด็จมาเยือน

16. หวงพระบุญนาคสมมะวินคก
ถ่ายที่สิงคโปร์เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ.2439

17. ภาพสำคัญทางประวัติศาสตร์ การพายเรือพาร์นิโคลาสที่ 2 แห่งรัสเซีย
ในโอกาสเสด็จฯ ประพาสยุโรปครั้งแรกปีเดือน พ.ศ.2440

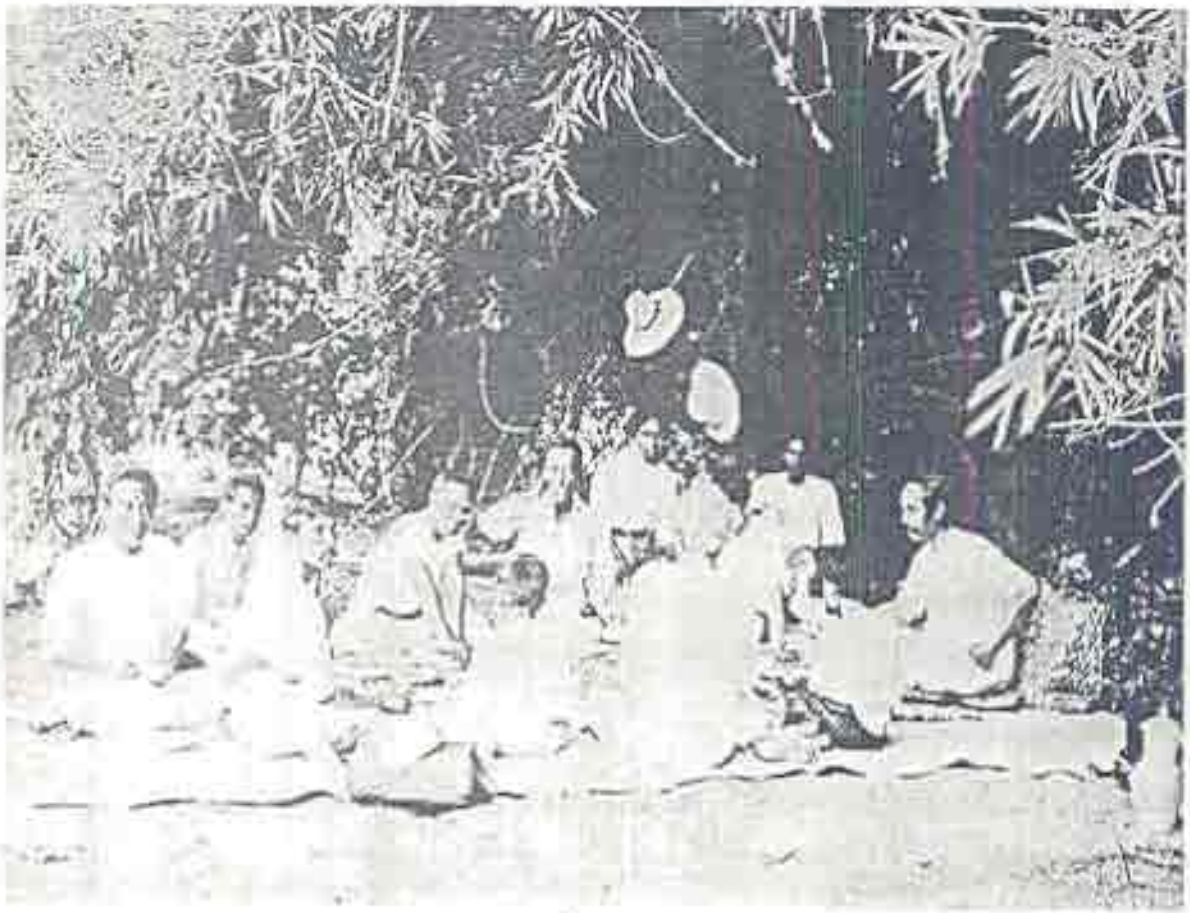

18. เสวยพระกระยาหารแบบสามัญชนร่วมกับคนพะ
ที่ตามสถีประเทศพื้น ครั้งที่ 2 พ.ศ.2449

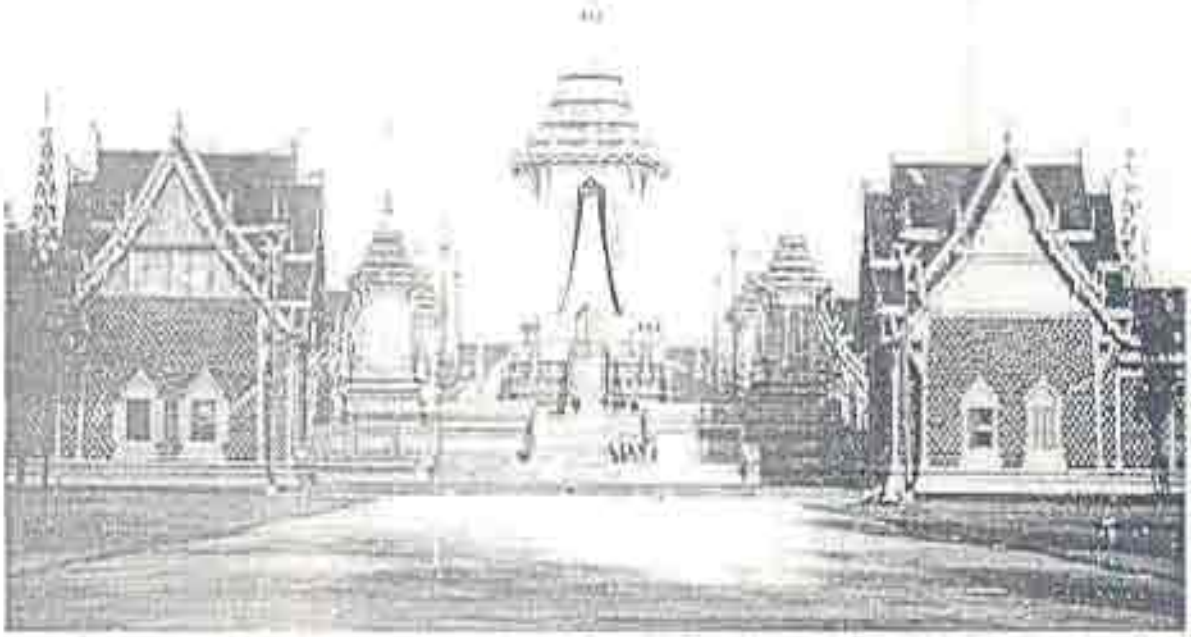

19. ภูมิจักรวาลในงานมหาการของร่างสมัยรัชกาลที่ 6
พระเมรุมาศ งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2454

ไทยมองยุโรป

ประทุมพร วัชรเสถียร[*]

บทนำ

1. ภูมิหลัง หลักการและเหตุผลของการศึกษา

นับเป็นเวลาไม่ต่ำกว่าสองพันห้าร้อยปี ที่ยุโรปได้เป็นแหล่งกำเนิดสำคัญทางพัฒนาการด้านต่างๆ เช่น ปรัชญา การเมือง การทหาร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยที่พัฒนาการต่างๆ เหล่านั้นได้ขยายตัวออกไปจากจุดกำเนิด ไม่ว่าจะเป็นที่ใด ออกไปยังโลกส่วนต่างๆ ไกลบ้างใกล้บ้าง ในเวลารวดเร็วบ้างหรือช้าบ้าง ซึ่งมีผลให้ดินแดนที่ได้รับผลกระทบจากกิจกรรมต่างๆ ในยุโรป มีการพัฒนาตามยุโรปไปด้วย กิจกรรมหลายกรณีที่เกิดขึ้นในยุโรปในช่วงเวลาต่างๆ กันได้กลายเป็น *แบบแผน* ของการพัฒนาในส่วนอื่นของโลก อันเป็นที่ยอมรับว่าเป็น *สากล* สืบมาจนถึงทุกวันนี้ แม้ว่า *แบบแผน* ดังกล่าวนั้นจะเกิดขึ้นมีตั้งใดก็ตาม เช่น แนวความคิดทางการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยและสังคมนิยม ระบบการค้าแบบเสรีนิยม ระเบียบกฎหมาย ระบบยุทธศาสตร์และการบริหารกองทัพ แนวความคิดทางคริสตศาสนาทั้งแบบนิกายโรมันคาธอลิกและแบบโปรเตสแตนต์ หลักวิชาและกรรมวิธีทางศิลปะสาขาต่างๆ เช่น สถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม จิตรกรรม สังคีตศิลป์ และนาฏศิลป์ พัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ วิศวกรรม แพทย์ศาสตร์ การศึกษา การพัฒนาอุตสาหกรรม และการคมนาคมขนส่ง ฯลฯ

นอกจากนี้ ยังมีสถาบันทางสังคมที่ยุโรปมีเช่นเดียวกับสถาบันในภูมิภาคอื่นของโลก โดยต่างมีวิวัฒนาการเป็นของตนของแยกจากกัน แต่ *วิถีทางแบบยุโรป* มีโครงสร้างของระบบและมีสาระชัดเจนกว่า และเป็นที่ได้รับการศึกษาวิจัยค่าสร้างขวรอย่างไม่รู้จบมาจนถึงทุกวันนี้ แม้ว่าสถาบันเหล่านั้นจะเป็น *ประวัติศาสตร์* ไปแล้วก็ตาม เช่น ระบบการปกครองแบบ *ศักดินาสวามิภักดิ์* (feudalism) การปกครองแบบ *สมบูรณาญาสิทธิราชย์* (absolutism) ระบบ *การค้าโดยรัฐ* (mercantilism) ระบบทุนนิยม รวมทั้งแนวความคิดด้านสังคมนิยมแบบต่างๆ

แนวความคิดของชาวยุโรปและเหตุการณ์ที่มีส่วนเปลี่ยนแปลงโลกครั้งสำคัญมากมายหลายกรณีเกิดขึ้นในยุโรป เช่น การปฏิรูปคริสตศาสนาระหว่างช่วงศตวรรษที่ 16-17 การปฏิวัติฝรั่งเศส (ค.ศ.1789) การแพร่แนวความคิดสังคมนิยมคอมมิวนิสต์แบบมาร์กซิสม์ในช่วงศตวรรษที่ 19-20 การปฏิวัติรัสเซีย (ค.ศ.1979) สงครามโลกครั้งที่หนึ่ง (ค.ศ.1914) สงครามโลกครั้งที่สอง (ค.ศ.1939) การเกิดสงครามเย็น การสันนิบาตชาติและองค์การสหประชาชาติ การเกิดสงครามเย็นตั้งแต่ ค.ศ.1945 และการอุบัติของสงคราม

---

[*] รองศาสตราจารย์ ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เป็น ซึ่งเป็นผลมาจากการล่มสลายของกลุ่มประเทศสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในยุโรประหว่าง ค.ศ.1989-1991 เป็นต้น

ดังนั้น ในปัจจุบันนี้ หากนำยุโรปมาเปรียบเทียบกับทุกทวีปอื่นๆ ทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็น เอเชีย แอฟริกา อเมริกา และออสเตรเลีย ทุกทวีปทั้งหมดนี้อาจไม่ถูก "สร้าง" ขึ้นโดยยุโรป สภาวะดั้งเดิมของทวีปเหล่านี้ก็จะต้องพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปในขอบเขตที่กว้างขวาง อันเป็นผลมาจากการยุคระทมและการมีปฏิสัมพันธ์ในระดับและขนาดต่างๆ กับยุโรปทั้งสิ้น ไม่ว่ายุโรปที่กล่าวถึงนี้จะเป็นประเทศใด หรือในช่วงระยะเวลาใดก็ตาม ด้วยเหตุนี้จึงไม่เป็นการกล่าวอ้างที่เกินความจริงว่า ยุโรปเป็น "ตัวแสดง" (actor) ที่สำคัญของเวทีโลกติดต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน แม้กระทั่งในปัจจุบันที่เวทีโลกมีตัวแสดงใหม่เพิ่มขึ้น เช่น สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และจีน ซึ่งมีผลให้ยุโรปลดบทบาทและขอบเขตอำนาจลงไปจากเดิมค่อนมาก แต่ยุโรปก็ยังมีสถานะเป็นตัวแสดงที่สำคัญหน่วยหนึ่งในโลกต่อไป

ในสถานะที่ยุโรปเป็นทวีปที่มีความสำคัญที่สุดในโลกดังได้กล่าวมาแล้ว ถ้าจะพิจารณาเจาะจงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรป ก็มีนัยสำคัญหลายประการที่เป็นปัจจัยซึ่งมีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ระดับทวิภาคี (ไทย-ยุโรป) ทั้งในอดีตและปัจจุบันอันควรกล่าวถึง ได้แก่

1. ระหว่างคริสตศตวรรษที่ 19-20 ขณะที่มหาอำนาจในยุโรปหลายประเทศมีอาณานิคมในเอเชีย โดยที่ขอบเขตประเทศอาณานิคมเหล่านั้นเชื่อมต่อหรือใกล้เคียงกับขอบเขตของประเทศไทยคือ อังกฤษในอินเดีย พม่า มลายา ฝรั่งเศสในอินโดจีน และฮอลันดาในหมู่เกาะอินโดนีเซีย แต่ไทยยังคงรักษาความเป็นเอกราชไว้ได้จนพ้นยุคอาณานิคม (แม้ว่าระหว่างนั้นไทยจะต้องสูญเสียดินแดนบางส่วนให้แก่บางประเทศในยุโรปก็ตาม) ดังนั้น ตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เมื่อประเทศในยุโรปหลายประเทศได้เดินทางมาตีตลาดค้าขายในเอเชีย ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศยุโรป จึงเป็นไปในลักษณะของแบบแผนการพูดระหว่างประเทศที่ค่ามีเกิดขึ้นโดยทั้งสองฝ่ายตลอดมา

2. จากการที่ไทยไม่เคยตกเป็นอาณานิคมของยุโรป ความรู้สึกต่อต้านยุโรปจึงไม่มี (หรือมีน้อยมาก) ดังเช่นที่ประเทศเพื่อนบ้านของไทยรู้สึกต่อยุโรป ไทยเปิดประเทศรับยุโรปอย่างเต็มใจ ความ "*ทันสมัย*" (modernity) หรือ "*กระบวนการปรับประเทศให้มีความสมัยใหม่*" (modernization) ของไทยตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา (รวมมาถึงยุคปัจจุบัน) คือการ "*ยอมอ่อน*" หรือนำแบบแผนต่างๆ ของยุโรปมาปรับใช้ให้เข้ากับลักษณะธรรมชาติและพฤติกรรมแบบไทย เช่น การปฏิรูปการเมืองการปกครองและระบบราชการ กฎหมายและระบบศาล การค้า การขนส่งคมนาคม การศึกษาการแพทย์ การพัฒนาที่อยู่อาศัย เครื่องแต่งกาย ของใช้ อาหาร ฯลฯ และสืบเนื่องจากการที่ไทยไม่มีความระแวงสงสัยยุโรป เพราะไทยไม่เคยถูกปกครองและกดขี่โดยชาวยุโรป ผนวกกับการที่ชาวไทยมีลักษณะพื้นฐาน ไม่เป็นคนที่ "กลัวคนต่างชาติ" (xenophobic) แม้ว่าประเทศไทยจะเป็นประเทศพุทธศาสนา แต่ชาวไทยก็ยินดีต้อนรับศาสนาคริสต์ ไม่ว่าจะเป็นการยอมเข้ารีตเปลี่ยนศาสนา หรือยินยอมให้มีการประกาศเผยแพร่ศาสนานี้ไปทั่วประเทศไทย นัยสำคัญในข้อนี้ แต่ชาวไทยสรุปก็คือ การที่ประเทศไทยมีความเชี่ยวชาญด้านต่างๆ มา

จนถึงปัจจุบันนี้ มีส่วนผสมของวิธีการและแบบแผนของยุโรป (โดยเฉพาะของอังกฤษ ฝรั่งเศส และเดนมาร์ก) ปะปนอยู่เป็นเนื้อเดียวกันกับกระบวนการและวิถีชีวิตแบบไทย ซึ่งมีผลว่ามีคุณูปการต่อประเทศไทยและชาวไทยอย่างยิ่ง เพราะกระบวนการและวิถีชีวิตแบบใหม่เหล่านี้ให้คุณมหาศาลให้ไทย

3. ในด้านเศรษฐกิจและการค้า ยุโรป (โดยเฉพาะยุโรปตะวันตกซึ่งมีสหภาพยุโรปเป็นศูนย์กลาง) มีความสำคัญต่อประเทศไทยอย่างมหาศาล ยุโรปตะวันตกและตะวันออกมีประชากรรวมกันประมาณหกร้อยล้านคน สหภาพยุโรปสิบห้าประเทศ มีประชากรประมาณสามร้อยหกสิบล้านคน ซึ่งเป็นประชากรที่มีกำลังซื้อมาก อีกนัยหนึ่งก็คือตลาดยุโรปเป็นตลาดใหญ่ของคนรวย ดังนั้น ไทยจะต้องยึดสหภาพยุโรปไว้เป็นตลาดที่สำคัญยิ่งของไทย ใน พ.ศ.2539 สินค้าจากไทยส่งออกสู่ยุโรปมีมูลค่าสองแสนสามหมื่นห้าพันล้านบาท คิดเป็นอัตราร้อยละ 16.4 ของมูลค่าสินค้าออกทั้งหมดของไทย นอกจากนี้ยุโรปยังเป็นแหล่งเทคโนโลยีด้านต่างๆ ที่สำคัญอันดับสมัยใหม่แห่งสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น ซึ่งไทยสามารถรับมาเพื่อทำความก้าวหน้าให้แก่ประเทศได้ในยุคที่ประเทศทั่วโลกกำลังแข่งขันกันด้วยความสามารถทางเทคโนโลยีทุกด้าน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ยุโรปเป็นทวีปที่มีสมรรถนะและศักยภาพหลายด้าน และมีพลวัตกลไกสำคัญในพัฒนาการด้านต่างๆ ของไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยการมีส่วนร่วมในพัฒนาการด้านต่างๆ ในประเทศไทยนั้น มีพื้นฐานของการมีไมตรีจิตต่อกันเยี่ยงประเทศซึ่งมีอิทธิพลเท่าเทียมกัน ในปัจจุบันนี้ ยุโรปยังคงมีความสำคัญและมีประโยชน์แก่ไทยนับทวีคูณด้าน ดังนั้น จึงควรได้มีการศึกษาวิจัยทัศนคติของชาวไทยว่า *รู้จัก* และ *ตระหนักถึงความสำคัญ* ของยุโรปเพียงใด เพื่อเป็นพื้นฐานแก่การ *วางนโยบายยุโรปของไทย* ด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมต่อไป

2. จุดมุ่งหมายและขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยงานชิ้นนี้ จำกัดจุดมุ่งหมายและขอบเขต ดังต่อไปนี้

1. ต้องการทราบว่า *คนไทยปัจจุบัน* มีพื้นฐานข้อมูล และความรู้เกี่ยวกับยุโรปเพียงใด และแหล่งข้อมูลความรู้เกี่ยวกับยุโรปได้มาโดยวิธีใด

2. ต้องการทราบว่า *ทัศนคติ* ของ *คนไทยปัจจุบัน* ที่มีต่อยุโรปเป็นอย่างไร

3. ต้องการทราบว่า แนวโน้มของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรปน่าจะเป็นไปในทิศทางใด โดยอนุมานจากการสอบถามความเห็น และทัศนคติของคนไทยปัจจุบัน

ขอบเขตของ *ยุโรป* ที่ศึกษาในงานชิ้นนี้ จำกัดเฉพาะ *ยุโรปตะวันตก* (Western Europe) คือไม่รวมกลุ่มประเทศอดีตสังคมนิยมในยุโรปตะวันออกและอดีตสหภาพโซเวียต เพราะมีวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์การเมืองและสังคมแตกต่างไปจากยุโรปตะวันตก และคนไทยทั่วไปมีภาพลักษณ์เกี่ยวกับยุโรปว่า คือยุโรปตะวันตกเท่านั้น

*ยุโรปตะวันตก*ในกรอบของการศึกษาวิจัยชิ้นนี้ ซ้อนทับกับ *"สหภาพยุโรป"* (European Union) แต่ง่ายหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะประเทศสมาชิกทั้งสิบห้าประเทศของสหภาพยุโรป คือ *"หัวใจ"* ของยุโรปตะวันตกทั้งในอดีตและปัจจุบัน และขณะนี้สหภาพยุโรปมีโครงสร้าง อำนาจหน้าที่ ที่เป็นอิสระภาพและมีบทบาทเป็นปากเสียงให้แก่กลุ่มประเทศยุโรปตะวันตกทั้งปวง ดังนั้น คำว่า "ยุโรป" ในงานชิ้นนี้จึงมีความหมายครอบคลุม *ยุโรปตะวันตก* และ *"สหภาพยุโรป"* ในขณะเดียวกันและใช้แทนกันได้ทุกกรณี

ส่วน "ทัศนคติ" นั้น หมายถึง ความคิดในแง่ต่างๆ ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่คนไทยปัจจุบันมีต่อยุโรป

"คนไทยปัจจุบัน" หมายถึงผู้ใดนั้น จะได้ชี้แจงในข้อต่อไปในเรื่องระเบียบวิธีการศึกษาวิจัย

ระเบียบวิธีการศึกษาวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ กระทำสองระดับ คือ

1. <u>ภาคทบทวนวรรณคดี จากเอกสารประวัติศาสตร์</u> ภาคนี้ปรากฏอยู่ในตอน II คือ ผู้วิจัยสำรวจเอกสารทางประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นถึง ทัศนคติของชาวไทยในอดีตที่มีต่อชนชาติยุโรป เพื่อที่จะได้หาข้อ *"สรุปแบบกว้างๆ"* (general conclusion) ว่า เท่าที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ เมื่อคนไทยได้มีโอกาสรู้จัก และ *"สัมผัส"* กับชนชาติยุโรปดีขึ้นเป็นลำดับ พอจะสรุปชี้ทัศนคติของคนไทยที่มีต่อชาติยุโรปได้ทางหนึ่งทางใดหรือไม่อย่างไร

2. <u>ภาคศึกษาความคิดเห็นและทัศนคติของคนไทยปัจจุบันที่มีต่อยุโรป</u> ภาคนี้ปรากฏอยู่ในตอนที่ III ในภาคนี้ผู้วิจัยต้องการที่จะ *"สกัด"* ความคิดเห็นและทัศนคติของคนไทยจำนวนหนึ่งในปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยใช้เป็น *"ตัวแทน"* คนไทยร่วมสมัยว่าเขาเหล่านั้นคิดอย่างไรต่อยุโรป

ในการเลือกหาระเบียบวิธีการวิจัย (methodology) เพื่อที่จะได้ตรงกับสิ่งที่ผู้วิจัยต้องการทราบดังกล่าวข้างต้นนี้ นับว่าเป็นการยากมากที่จะใช้วิธีหนึ่งวิธีใดตายตัวลงไปอย่างถูกแบบแผนของการวิจัยที่เป็นมาตรฐาน เนื่องจากสิ่งที่ผู้วิจัยต้องการทราบคือ ทัศนคติที่แท้จริงของคนไทยร่วมสมัยจำนวนหนึ่ง ซึ่งคนไทยและรู้จักยุโรปมากพอใช้ ขณะเดียวกันก็เป็นผู้ที่มีกิจกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดที่จะต้องมีปฏิกิริยาต่อยุโรปหรือกิจกรรมของคนที่เกี่ยวกับยุโรปนั้นได้ นำมาซึ่งทัศนคติอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมทั้งคนไทยร่วมสมัยเหล่านี้จะต้องมีความผูกพัน ผลประโยชน์ หรือเกิดความปรารถนาที่จะทำให้เห็นว่าแนวโน้มของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรปควรเป็นอย่างไร

ด้วยเหตุนี้ ระเบียบวิธีวิจัยต่างที่กระทำกันอยู่ เช่น การวิจัยเชิงปริมาณ หรือคุณภาพ จึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการศึกษาของผู้วิจัย

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ทางส่วนของระเบียบวิธีวิจัยที่เรียกว่า Ethnographic Future Research (EFR) ใกล้เคียงกับความต้องการของผู้วิจัยมากที่สุด แม้ว่าจะมิได้นำเอาวิธีการนี้มาใช้อย่างครบถ้วนก็ตาม

วิธีวิจัยแบบ EFR หมายถึง การสำรวจความคิดของบุคคล โดยการสัมภาษณ์อย่างมีระบบ (systematic interview) ผ่านบุคคลกลุ่มหนึ่งที่ผู้วิจัยเชื่อว่าเป็นตัวแทนชาวไทยที่สามารถตอบข้อสอบถามที่ผู้วิจัยต้องการทราบได้ หลังจากนั้นผู้วิจัยจะรวบรวมคำตอบของข้อสัมภาษณ์มาต่อสรุปและวิเคราะห์ภายหลัง (ในที่นี้ *ผู้ให้สัมภาษณ์* มีความหมายเดียวกับ *ผู้ตอบแบบสอบถาม*[1]) ตามวิธีการ EFR นี้ แตกต่างจากการสัมภาษณ์ในงานวิจัยชนิดอื่น คือ คำถามและการแลกเปลี่ยนความคิดระหว่างการสัมภาษณ์ยืดหยุ่นมาก ดังนั้น แม้ว่าจะมี *แบบสอบถามมาตรฐาน* สำหรับผู้ให้สัมภาษณ์ซึ่งกระทำในแบบ *ตัวต่อตัว* คือ ผู้วิจัยเป็นผู้ถามเอง แต่คำถามจากแบบสอบถามที่มีอยู่อาจถูก *เพิ่ม* หรือ *ตัด* หรือ *ดัดแปลง* ได้ตามความเหมาะสม โดยถือเอาประโยชน์ที่จะได้รับจากผู้ให้สัมภาษณ์มากที่สุด ดังนั้น แม้ว่าจะมี *แบบสอบถามมาตรฐาน* เป็นพื้นฐานของการสัมภาษณ์ แต่ในการสัมภาษณ์บุคคลต่างกลุ่มกัน คำถามในแบบสอบถามนั้นอาจถูก *เลือกใช้* ให้เหมาะสมกับภูมิหลังและความสามารถของผู้ตอบ โดยจะมีคำถามบางจำนวนที่เป็นคำถามร่วมที่ผู้ตอบต้องตอบทุกคน เช่น *ภาพลักษณ์ของยุโรปในทัศนคติของท่านเป็นอย่างไร* เป็นต้น[1]

ส่วนที่ผู้วิจัยมิได้กระทำตามวิธีการแบบ EFR ทั้งหมดคือ ส่วนของ *ความคาดการณ์อนาคต* เพื่อคาดการของความอยากรู้ของผู้วิจัย ตีกรอบภาพใน *ปัจจุบัน* ซึ่งจะก้าวล้ำไปในส่วนของอนาคตที่เป็นเพียง *แนวโน้ม* เท่านั้น มิใช่เป็นอนาคตในเรื่องของการแบบ Futuristic studies

คำถาม และ *ผู้ตอบ* ของงานวิจัยชิ้นนี้ ตามวิธีวิจัยแบบเชิงวิธี EFR มีดังนี้

<u>กลุ่มคำถาม :</u>

กลุ่มคำถามในแบบสอบถามมีจุดมุ่งหมายที่ต้องการทราบสิ่งเหล่านี้ คือ

1. สถานภาพของความรู้และชื่นชมของ *คนไทยปัจจุบัน* ที่มีต่อ *ยุโรป* ด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม
2. ทัศนคติของคนไทยต่อยุโรปในปัจจุบัน
3. ปัญหาที่คนไทยประสบจากการติดต่อกับยุโรป
4. การคาดการณ์แนวโน้มในอนาคตของความสัมพันธ์ไทย-ยุโรป
5. ข้อเสนอแนะในการขยายประสบการณ์ของคนแต่ละกลุ่ม

สำหรับกลุ่ม *ผู้ตอบ* (หรือ *ผู้ให้สัมภาษณ์*) ในฐานะที่เป็นตัวแทนคนไทยร่วมสมัยนั้น ผู้วิจัยใช้การตัดสินใจของตนเองเลือกบุคคล จำนวนสี่สิบคนจากสาขาอาชีพต่างๆ โดยทุกคนมีความสนใจผลประโยชน์ หรืองานประจำที่เกี่ยวกับยุโรปในระดับและแขนงต่างๆ กัน ทุกคนทั้งสี่สิบคนถูกแบ่งออกเป็นกลุ่มและทำตาม ทั้งหมดมีแปดกลุ่ม ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มข้าราชการผู้วางนโยบายด้านการเมือง และการทูต
2. กลุ่มข้าราชการผู้วางนโยบายด้านความมั่นคง

---

[1] ตัวอย่างงานวิจัยแบบ EFR เรื่องหนึ่ง ที่จะเห็นชัดเป็นตัวอย่างได้ดี คือ สิปปนนท์ เกตุทัต, ทางสายกลางของอัจฉริยชนไทยในสมัยต้น : เทคโนโลยีที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท โรเบิร์ต ซี. เกิร์ทซ์สตน์ (กรุงเทพฯ : โครงวิทยานิพนธ์, 2534)

3. ข้าราชการผู้วางนโยบายด้านการค้า-การลงทุน
4. กลุ่มนักวิชาการระดับผู้บริหาร
5. กลุ่มนักวิชาการผู้ศึกษาวิจัยและบรรยายวิชาการเกี่ยวกับยุโรป
6. กลุ่มพ่อค้า-นักธุรกิจ
7. กลุ่มสื่อมวลชนผู้รายงานเกี่ยวกับกิจการยุโรป
8. นักศึกษาแขนงวิชายุโรปศึกษา

หลังจากทำการสำรวจเอกสารและทำการสัมภาษณ์บุคคลดังกล่าวแล้ว ในตอนที่ IV ผู้วิจัยจะสรุปและวิเคราะห์เพื่อหาคำตอบว่า *"ไทยมองยุโรป"* อย่างไร โดยพิจารณาจากสถานภาพของ ของความรู้เกี่ยวกับยุโรป ของบทบาทที่เกี่ยวข้องกับยุโรป และจากทัศนคติที่มีต่อยุโรปของคนไทยในปัจจุบัน

ถ้าปรากฏผลทางด้านบวก ควรสนับสนุนอย่างไร

ถ้าปรากฏผลทางด้านลบ ควรแสวงและการแก้ไขอย่างไร

ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับทัศนคติของคนไทยในอดีตที่มีต่อยุโรป[2]

เปรียบเทียบระหว่างประเทศไทยกับประเทศส่วนใหญ่ในยุโรป ถ้าพิจารณาไทยในฐานะเป็นสังคมที่มีสถาบันการเมืองและสังคมที่ถาวร และมีการศึกษาในมาตรฐานสากลนั้น ไทยยังมีความล้อนเยาว์กว่ายุโรปมาก

เมื่อโสกราติส เพลโต และอริสโตเติล ปรัชญามหาบรรดาวกรีกที่สำคัญที่สุดสามคน ซึ่งมีชีวิตอยู่ระหว่าง 740-322 ปี ก่อนคริสตศักราช (ระหว่าง พ.ศ.73-221) ได้มีงานเขียนที่สนทนาแนวคิดทางการเมืองและสังคมที่ยังคงมีสาระประโยชน์ในสังคมปัจจุบัน สังคมที่มีอารยธรรมของชาวไทยยังไม่ปรากฏชัดแน่นอนในปี ค.ศ.1066 เมื่อพระเจ้าวิลเลียมที่ 1 หรือ *"วิลเลียมผู้พิชิต"* (William the Conqueror) ยกทัพจากแคว้นนอร์มังดีในฝรั่งเศสมายึดอังกฤษได้ และสถาปนาราชวงศ์นอรแมนขึ้น เป็นการเริ่มประวัติศาสตร์อังกฤษยุคกลางตั้งแต่สมัยนั้น ขณะนั้นเป็นปี พ.ศ.1609 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับยุคล้านนาและยุคสุโขทัย

เมื่อพระเจ้าจอห์นแห่งอังกฤษยอมประทับตราในเอกสาร *"แมกนา คาร์ตา"* (Magna Carta) ใน ค.ศ.1215 ซึ่งถือว่าเป็นเอกสารสำคัญในกลุ่มเอกสารที่เปรียบเสมือนรัฐธรรมนูญของอังกฤษ และเป็น

---

[2] เนื้อหาของบทความนี้ได้ขึ้นเพื่อสนับสนุนการประชุมทางวิชาการ เรื่อง "ยุโรปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : โอกาสความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง" ซึ่งวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างยุโรปและไทยในด้านต่างๆ ดูเพิ่ม ข้อความในเอกสารบทนี้จึงอดแต่เพียงที่จะพิจารณาทัศนคติของคนไทยที่มีต่อในช่วงนั้นและถัดจากนั้น

เหตุการณ์ที่ทำให้กษัตริย์ของอังกฤษเริ่มถูกจำกัดอำนาจลงจนเป็นประชาธิปไตยเต็มที่ในสมัย ต่อมา ปีนั้นคือ พ.ศ.1758 อังเป็นยุคก่อนสุโขทัย

ใน ค.ศ.1231 ซึ่งตรงกับ พ.ศ.1774 มหาวิทยาลัยปารีสได้ตั้งขึ้นมาเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลก หลังจากมีคนเรียนอย่างไม่เป็นทางการมาแล้วระยะหนึ่ง ในยุคนั้นชาวไทยยังไม่มีภาษาเขียนของตนเอง จนกระทั่งพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ทรงคิดอักษรไทยขึ้นใน พ.ศ.1826 หลังจากมหาวิทยาลัยปารีสก่อตั้งมาห้าสิบสองปี

เลโอนาร์โด ดา วินชี (Leonardo da Vinci) และไมเคิลแองเจโล (Michelangelo) ศิลปินระดับโลกในยุคที่เริ่มเข้าสู่สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (renaissance) ได้มีผลงานทางสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม และจิตรกรรม อันเลื่องชื่ออย่างที่ยากจะหาบุคคลใดในยุคปัจจุบันสร้างได้เทียบเท่า ในช่วงอายุของคนทั้งสองคือ ระหว่าง ค.ศ.1452-1565 (พ.ศ.1995-2107) ชาวไทยอยู่ภายใต้อาณาจักรอยุธยาในรัชสมัยระหว่างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งเป็นยุคที่อาณาจักรสยามเริ่มพัฒนารูปแบบการปกครองในระบบศักดินาขึ้นมา เรียกได้ว่ายังเป็นยุค สร้างชาติ (nation-building) อยู่

ในช่วงเวลาที่สมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราชที่ 1 ครองราชย์อยู่ในประเทศอังกฤษ(ค.ศ.1558-1603) ซึ่งถือว่าเป็น 'ยุคทอง' ของอังกฤษ อังกฤษทรงขนะสงครามทางเรือยันกึ่งใหญ่ (Armada) กับสเปนใน ค.ศ.1588 และได้มีการเดินทางสำรวจโลกใหม่ในทวีปอเมริกาอย่างกว้างขวาง ภายในประเทศอังกฤษมีความเจริญทางสถาปัตยกรรม วรรณกรรม และวิถีชีวิตแบบใหม่ที่เจริญกว่าเดิมจนได้ชื่อว่าเป็นยุค Elizabethan ขณะนั้นเป็นช่วงที่ตรงกับแผ่นดินของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไทยเสียกรุงครั้งแรกต่อพม่าในปี พ.ศ.2112 (ค.ศ.1569) และสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีชัยชนะในยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชในปี พ.ศ.2136 (ค.ศ.1593)

ระหว่างยุคของราชอาณาจักรอยุธยา 417 ปี (พ.ศ.1893-2310) อาณาจักรของสยามยุคนั้นนับว่ามีช่วงที่มีความเจริญมากหลายช่วง ถ้าจะพิจารณาชัยชนะในสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน และการขยายอาณาเขตออกไปปกครองดินแดนซึ่งปัจจุบันนี้เป็นบางส่วนของประเทศพม่า ลาว เขมร และมาเลเซีย แต่ถ้านำอาณาจักรของยุโรปและสยามมาเปรียบเทียบอย่างผู้ชนานกันแล้ว ระบบสังคมไทยยังมีความล้าหลังยุโรปทั้งในด้านรูปแบบการปกครอง การเมือง ระบบกฎหมาย ระบบการผลิตและการค้า ระบบอาวุธยุทธศาสตร์และการทหาร หลอดจนเทคโนโลยีทันสมัยด้านวิทยาศาสตร์ การแพทย์ วิศวกรรม สถาปัตยกรรม และอื่นๆ อีกมาก[1]

อนะเนื่องจากอาณาจักรของชาวไทย ตั้งอยู่ในเขตร้อนและฝนตกชุก สถาปัตยกรรมและสิ่งก่อสร้างจำนวนมากมายที่ทำขึ้นจากไม้และดินเผา (อิฐ กระเบื้อง) ไม่สามารถยืออายุการใช้งานยืนนานได้เท่า

---

[1] นิโคลาส์ ไทยอร์ เขาระ ลาญเนย์ ราชทูตฝรั่งเศส เดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.2231 เขาได้บันทึกไว้ว่า เมืองไทยมีความเจริญทางด้านต่างๆ แต่ไม่มีความรู้ด้านสถิติประชากรและวันคืนในแขนงวิชาต่างๆ เช่น การแพทย์ จิตรกรรม ดาราศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ กฎหมาย เรขาคณิต คณิตศาสตร์ และศาสนา

กับที่มีซึ่งอยู่ในภาวะที่ยังจัดดังเช่นในยุโรป ผนวกกับการไม่มีแนวความคิดที่ให้ความสำคัญแก่การคนรักษ์สิ่งปลูกสร้างทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งการถูกทำลายอย่างย่อยยับโดยประเทศศัตรูระหว่างการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ใน พ.ศ.2310 คนไทยจึงไม่มีหลักฐานความเจริญทางวัตถุที่มีความเลิศการและมีอายุยืนยาวมาจนปรากฏในสมัยปัจจุบันได้บ้างเท่าที่ของยุโรป ดังนั้น พิจารณาทางด้านกายภาพ จึงยังถูกล้าหลังกับว่าไทยเจริญสู้ยุโรปไม่ได้ ซึ่งก็ไม่ผิดความจริงนักในหลายแง่หลายมุม โดยเฉพาะถ้าจะนำอารยธรรม "สากล" มาเป็นเครื่องวัด

ถ้าจะตั้งคำถามว่าคนไทยมีโอกาสได้ "รู้จัก" คนชาติยุโรป (อาจรวมถึง "ฝรั่ง" ทุกชาติด้วย) อย่างไร คำตอบคือ ได้เกิดขึ้นในคริสตศตวรรษที่ 16 เมื่อชาวยุโรปเริ่มขยายอาณาบริเวณที่ตนมีปฏิสัมพันธ์ทางการค้ากับบริเวณอื่น โดยเฉพาะทางซีกในเอเชีย

โปรตุเกสเป็นชาติยุโรปชาติแรกที่เดินทางมาถึงอยุธยาคือ เมื่อ พ.ศ.2054 (ค.ศ.1511) อัลฟองโซ เดอ อัลบูเกอร์ก (Alfonso de Albuquerque) อุปราชประจำภาคอินเดียตะวันออกของรัฐบาลโปรตุเกส ในสมัยของกษัตริย์มานูเอล (King Manuel) ซึ่งมีสำนักงานอยู่ที่เมืองมะละกาทางภาคใต้ของแหลมมลายู ได้ส่ง ดูอาร์เต เฟอร์นันเดส (Duarte Fernandes) เป็นทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรอยุธยาในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ความสัมพันธ์ครั้งนั้นนำไปสู่การทำสนธิสัญญาระหว่างไทยกับโปรตุเกส ในปี พ.ศ.2059 (ค.ศ.1516) นับเป็นสนธิสัญญาฉบับแรกที่ไทยทำกับชาติตะวันตก

ตามสนธิสัญญาฉบับนี้ โปรตุเกสได้รับสิทธิพิเศษในด้านการค้า การตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย รวมทั้งสิทธิในการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาโดยเสรี ตั้งแต่นั้นระหว่าง พ.ศ.2059-2081 มีชาวโปรตุเกสเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยประมาณสามร้อยคน ในจำนวนนี้ชาวโปรตุเกสสองคนได้ถูกเกณฑ์ให้เป็นทหารรักษาพระองค์ของพระมหากษัตริย์ไทยในขณะนั้น คือสมเด็จพระไชยราชาธิราช ทหารเหล่านี้เป็นทหารแม่นปืน ได้ช่วยไทยรบพม่าที่เมืองเชียงกราน สามารถตีทัพพม่าแตกพ่ายไปได้สำเร็จ สมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงทรงปูนบำเหน็จด้วยการพระราชทานที่ดินให้ตั้งบ้านเรือน และอนุญาตให้ชาวโปรตุเกสตั้งวัดและเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกได้ เป็นการเริ่มมีวัดคริสต์ศาสนาครั้งแรกในอยุธยา[1]

คนไทยในยุคนั้นได้รับ "ของใหม่ใจดี" จากยุโรปเป็นครั้งแรกจากชาวโปรตุเกส คือโปรตุเกสได้นำวิชาทำปืนไฟมาสอน จนไทยรู้จักใช้และรู้จักผลิตปืนไฟได้สำเร็จและส่งไปให้ญี่ปุ่น และชาวโปรตุเกสยังให้คำแนะนำสร้างป้อมปราการต่อสู้ปืนไฟแก่ไทยอีกด้วย ซึ่งยังคงมีหลักฐานเหลืออยู่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สวรรคโลก และสุโขทัยในปัจจุบัน ปรากฏว่าในเวลาใกล้เคียงกันได้มีชาวโปรตุเกสอีกจำนวนหนึ่งได้เข้าไปเป็นทหารอาสาสมัครของประเทศเพื่อนบ้านคือ พม่า และมอญด้วย และได้ช่วย

---

[1] พระยาศรีไสยณ, "ตำนานพระราชาณาจักรสยาม", **ตรายูรมล์**, ฉบับที่ระลึก, (กรุงเทพฯ: ร.ร.ยู, 41-42

ประเทศเหล่านั้นทำสงครามกับไทย จึงเป็นเหตุให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับโปรตุเกส เสื่อมทรามลงในระยะต่อมา[1]

ในรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไทยได้มีความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกอีกสองประเทศคือ สเปนใน พ.ศ.2140 (ค.ศ.1597) และฮอลันดาใน พ.ศ.2147 (ค.ศ.1604) ในรัชสมัยของพระนเรศวรมหาราช ทั้งสองประเทศนี้ต่างเป็นมหาอำนาจทางทะเลในยุโรปมาก่อน แต่ถูกบดบังโดยรัศมีของอังกฤษ ซึ่งก้าวสู่ความเป็นมหาอำนาจทางทะเลทั้งทางด้านกองกำลังและการค้า หลังจากมีชัยชนะในสงครามใหญ่กับสเปนในศึก Armada ดังนั้น ทั้งสองประเทศจึงแสวงหาแหล่งประโยชน์จากดินแดนในภูมิภาคตะวันออกซึ่งยังมิได้ถูกเปิดอย่างจริงจัง หลังจากที่ได้มีการเดินทางสำรวจโลกใหม่แถบนี้โดยนักสำรวจชาวยุโรป เมื่อหนึ่งศตวรรษก่อนหน้านั้น

เหตุผลของฝ่ายไทยที่ยินดีมีความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกเพิ่มขึ้น ก็เพื่อต้องการให้ถ่วงดุลกับโปรตุเกส ซึ่งทรงว่าจะมีอิทธิพลมากขึ้นทุกที ไปในอยุธยา และนับประการหนึ่ง เป็นพระราโชบายของพระนเรศวรมหาราชที่ต้องการเปิดประเทศต้อนรับชาติตะวันตก เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า เพื่อที่เป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ท้องพระคลัง[2]

ต่อมาในปี พ.ศ.2155 ในรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวทรงธรรม อังกฤษได้นำเรือสินค้ามาเข้าที่ปัตตานีและอยุธยา นับเป็นการติดต่อครั้งแรกของอังกฤษต่อไทย

ความรู้ด้านเทคโนโลยีสมัยใหม่ของไทยมีเพิ่มขึ้นจากการติดต่อกับชาติตะวันตกเหล่านี้ คือชาวฮอลันดาได้นำวิชาการต่อเรือกำปั่นมาสอนไทย และอังกฤษก็ได้นำวิชาการเดินเรือมาสอนไทย รวมทั้งชาวอังกฤษได้เข้ามารับราชการในกรมเสนาธิการของไทยขณะนั้นด้วย

การติดต่อกับโปรตุเกส สเปน ฮอลันดา และอังกฤษในระยะแรกดังที่กล่าวมานี้ แม้ว่าจะเน้นในด้านการค้าเป็นสำคัญ แต่ก็มีเหตุการณ์ทางการเมืองและการทหารมาเกี่ยวไม่น้อย เนื่องจากชาติยุโรปแต่ละชาติมีผลประโยชน์พื้นฐานในการต้องการแผ่ขยายอาณานิคมของตนเข้ามาในภูมิภาคนี้ จึงมีการต่อสู้แก่งแย่งผลประโยชน์ระหว่างกัน ขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์ไทยได้ทรงใช้วิเทโศบายของการสร้างดุลแห่งอำนาจความกันระหว่างยุโรปชาติต่างๆ มิให้ไทยต้องพึ่งพิงพึ่งพาต่อประเทศใด ดังนั้น แม้ว่าความสัมพันธ์ทางการค้าและการทูต-การเมือง ระหว่างไทยกับชาติยุโรปไม่ราบรื่นกับประเทศหนึ่งประเทศใดเท่าที่ควร แต่อยุธยาอยู่หนึ่งก็สามารถรักษาความเป็นอิสรภาพไว้ได้ตลอดมา

---

[1] เรื่องเดียวกัน, 42.

[2] ไมเคิล ไรท์ประสันธ์, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศฝรั่งเศส ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2411-2453" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), 20. และพระเพิ่มไทย, "ตำนานและพระราชพงศาวดารต่างประเทศ", 43-44.

ในสมัยอาณาจักรอยุธยา ชาวตะวันตกได้มีปฏิกิริยาตอบโต้กับชนชาติยุโรปอย่างใกล้ชิดและหลากหลายที่สุด ก็คือการติดต่อกับชาวฝรั่งเศสซึ่งเริ่มเดินทางเข้ามาในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ชาวฝรั่งเศสกลุ่มแรกเดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2205 (ค.ศ.1662) ด้วยการดำริของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ร่วมกับสันตะปาปาอเลกซานเดอร์ที่ 9 ที่ต้องการเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในภูมิภาคตะวันออกโดยเริ่มจากอาณาจักรอยุธยา ในปีนั้นบาทหลวงคาทอลิกชาวฝรั่งเศสในตำแหน่ง "สังฆราช" (Bishop) สามองค์ นำโดย สังฆราชแห่งเบริต (Bishop of Beryte) ได้เดินทางมาอยุธยา

ภายในหกปี จนถึง พ.ศ.2211 บาทหลวงกลุ่มนี้มีกิจการมากมายต่างๆ อย่างมากในอยุธยา เช่น เปิดโรงพยาบาลรักษาคนเจ็บป่วยโดยไม่คิดมูลค่า ได้แต่งตำราไวยากรณ์และพจนานุกรมภาษาไทยสำเร็จ และภาษาบาลี ได้สร้างโรงเรียนสอนศิลปวิทยาการแบบยุโรป และสร้างโบสถ์แบบยุโรปหลายแห่ง ซึ่งประสบความสำเร็จในการเผยแพร่ศาสนาในหมู่คนไทย มีหลักฐานว่าขุนนางผู้ใหญ่ในราชสำนักผู้หนึ่งซึ่งเป็นคนสนิทของพระนารายณ์ราชินีและสมเด็จพระกุลาเจ้าฟ้าหญิงทอง มีความเลื่อมใสจนได้เข้ารีตเป็นคริสตังค์ แต่บาทหลวงกลุ่มนี้ไม่ประสบความสำเร็จในการโน้มน้าวพระทัยให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเข้ารีต ทั้งที่ในการติดสำคัญที่ได้รับมอบหมายมาจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14[1]

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ฝรั่งเศสได้ส่งคณะทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีกับอยุธยาสองคณะ และฝ่ายไทยได้ส่งคณะทูตไทยไปฝรั่งเศสสี่คณะ แต่เดินทางไปถึงจุดหมายเพียงสามคณะ เพราะคณะแรกนั้นเรือแตกคณะทูตหายสาบสูญไปหมด ในรัชสมัยนี้ได้มีนักเรียนไทยจำนวนเดินทางไปพร้อมกับคณะทูตคณะที่ 4 ออกไปศึกษายังประเทศฝรั่งเศสด้วย ใน พ.ศ.2231 (ค.ศ.1688) อันเป็นปีสุดท้ายของรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อาจเรียกได้ว่านักเรียนไทยจากอยุธยาทั้งจำนวนนั้นเป็น "นักเรียนนอก" กลุ่มแรกของไทย น่าเสียดายว่าไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับอนกลุ่มนี้

เหตุที่ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสมีสีสันมากกว่าความสัมพันธ์กับชาติอื่นๆ ก็เนื่องมาจากบุคคลคนหนึ่งซึ่งปรากฏในประวัติศาสตร์ไทย และเป็นที่รู้จักในหมู่ชาวไทยทุกยุคทุกสมัยคือ คอนสตันติน ฟอลคอน (Constantine Phaulkon)

ฟอลคอน มีชาติกำเนิดเดิมเป็นชาวกรีก เขาได้ใช้สติปัญญาและความสามารถส่วนตัวยกฐานะของตนเองจากพนักงานประจำเรือสินค้าของอังกฤษจนกลายมาเป็นผู้ที่สามารถเข้านอกออกในราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนกระทั่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งออกญาวิไชเยนทร์ และมีอำนาจหน้าที่สูงสุดเทียบเท่านายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีต่างประเทศในสมัยปัจจุบัน

ฟอลคอนเคี่ยวเข็ญในการแสวงหาประโยชน์แก่ตนเองด้วยการเสนอตัวทำประโยชน์ให้แก่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ในการที่จะนำอยุธยาให้เป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส โดยตัวเองจะได้รับตำแหน่งเป็นอุปราชที่อยุธยา ระหว่างการดำเนินการอย่างลับๆ โดยมีฐานอำนาจจากกองทหารที่พระเจ้าหลุยส์ส่งมาตั้ง

---

[1] เรื่องเดียวกัน, 25

อยุธยานั้น ฟอลคอนอิงคงรักษาสถานะการอวยตัวรับใช้เบื้องยุคลบาทสมเด็จพระนารายณ์ห่างไกลสิ้นซึ่ง ผลกิดิต การแสดงความไกล้ชิดสนิทสนมและการพอพระราชหฤทัย ได้ทำให้เกิดความไม่พอใจขึ้นในหมู่ขุนนางไทยและฝ่ายศาสนจักรสงฆ์ในพุทธศาสนา นับเป็นความร้าวฉานที่ชัดเจนและรุนแรงครั้งแรกที่ไทยมีต่อ *ฝรั่ง*[1]

พระเพทราชา ขุนนางชาวโสระดับสูงของไทยที่มีฐานะหนึ่งเทียบเท่ารัฐมนตรีว่าการกระทรวงในปัจจุบัน ได้แสดงตนเป็นปรปักษ์กับฝรั่งเศสอย่างเปิดเผย และได้มุ่งมั่นที่จะขับไล่อิทธิพลฝรั่งเศสออกไป จนกระทั่งในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2231 (ค.ศ.1688) พระเพทราชาจึงยึดอำนาจการปกครองจากพระนารายณ์ และได้สถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์สืบราชบัลลังก์ จากนั้นได้ทำการปราบปรามฟอลคอนและกลุ่มชาวฝรั่งเศสอย่างรุนแรง เป็นเหตุให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และชนชาติยุโรปอื่นๆ ยุติลง รวมทั้งได้มีการจำกัดการประกาศศาสนาของพวกมิชชันนารีคริสตังด้วย ซึ่งแต่เดิมเคยมีอิสระเสรีภาพในเรื่องนี้ค่อนข้างมาก[2] ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรปเงียบสงบ ลงไปจนสิ้นสมัยอยุธยา

อย่างไรก็ดี ตอนปลายกรุงศรีอยุธยา ในสมัยกรุงธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ในยุคของพระมหากษัตริย์สะงพระองค์มาก มีหลักฐานว่า ชาติยุโรปจำนวนหนึ่งได้เข้ามาติดต่อกับราชสำนักของไทย "รวมทั้ง จอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ก็ได้ตอนเป็นทูตนำหนังสือสัญญาเข้ามาในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระทุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่มิได้ทำสัญญากัน เนื่องจากฝ่ายไทยขัดใจต่อการแสดงอำนาจแบบใหญ่ของครอว์ฟอร์ด"[3]

ในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เซ้ามิงคิลกาคาได้ส่งกัปตันเฮ็นรี่ เบอร์นี่ (Henry Burney) เข้ามาทำสัญญากับไทย และในปลายแผ่นดินนี้ สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียได้แต่งตั้งให้เจมส์ เบรุค (James Brooke) เป็นราชทูตเข้ามาเพื่อให้แก้สัญญาเก่า แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระประชวรจึงไม่มีการแก้หนังสือสัญญาเก่าดังกล่าว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มักเข้าใจกันว่าเป็นสมัยที่ไทยกันหลังต่อยุโรปอีก รวมทั้งไม่ลืมไปให้ชาวยุโรปทำการเผยแพร่ศาสนาได้อย่างเสรีดังที่เคยเป็นมา ในเรื่องนี้การอธิบายได้ว่า ในรัชสมัยนี้ อังกฤษทำสงครามจนชนะพม่าครั้งแรกใน พ.ศ.2369 ทำให้พม่าต้องเสียเมืองสำคัญให้แก่อังกฤษไปมาก จนเขตอำนาจของอังกฤษมาตั้งประชิดเขตแดนไทยทางภาคตะวันตกเมืองได้ นอกจากนี้ ในแหลมมลายูอังกฤษไปยึดเอาไปยึดเอินโดนีเซียในปัจจุบัน ฮอลันดา กับอังกฤษ ต่างแข่งขันอำนาจการปกครองดินแดนแหล่านั้นยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ดินแดนเหนือชาวแอบบะลุกขึ้นมาเป็นของอังกฤษ ดินแดนตั้งแต่ช่องแคบลงไปถึงอินโดนีเซียในปัจจุบันอยู่ในเขตอำนาจของฮอลันดา ในขณะที่ฝรั่งเศสก็กำลังคืบ

---

[1] พล. ศุภชลาศัย, ฮอลญ่าวิไชยเยนทร์ และความสัมพันธ์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506).

[2] ส.พลายน้อย, ราชทูตเจ็ดแผ่นดินสยาม, ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2536), 450-451.

[3] เจ้าพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), 124-125.

[4] จอห์น ครอว์ฟอร์ด (ผู้แปล), แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว, ผู้ค้นคว้าเรื่อง หยงใส่ไต๋ (กรุงเทพฯ : แสงดาวการพิมพ์, 2530), 216.

เข้ามาในอินโดจีน และในเวลาใกล้เคียงกันนั้น อังกฤษก็ขยายอำนาจเข้าสู่จีน ทำให้จีนต้องเปิดเมืองท่าจากฝรั่งเศสและเสียดินแดนไปมาก รวมทั้งฮ่องกงด้วย ดังนั้น ในรัชสมัยนี้ พระมหากษัตริย์ทรงตระหนักดีว่า ไทยกำลังถูกล้อมด้วยมหาอำนาจอาณานิคมที่จะต้องเข้ามาช่วงชิงดินแดนของไทยไปไว้ในอำนาจด้วยเมื่อใดก็ทราบไม่ถึง ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงจะมีพระราชดำริประเทศเป็นต่างชาติ โดยมิให้มีมหาอำนาจหนึ่งมหาอำนาจใดมีอำนาจและอิทธิพลมากในประเทศไทยจนเกินไป[12]

ดังนั้นไทยในรัชสมัยนี้จะไม่เปิดประเทศออกต้อนรับชาวตะวันตกมากนัก แต่ก็ปรากฏว่าได้มีนักธุรกิจชาวตะวันตกเข้ามาในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก สมัยก่อนมา พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ได้มีไมตรีสัมพันธ์ต่อโดยใกล้ชิดกับชาวต่างชาติเหล่านี้ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระเจ้าน้องยาเธอฯ ซึ่งล่าเรียนภาษาอังกฤษจนสามารถพูดภาษาอังกฤษได้หลายพระองค์ และสามารถอ่านตำราภาษาอังกฤษได้ด้วย[13] เจ้านายชั้นสูงเหล่านี้มีความตื่นใจรับวัฒนธรรมตะวันตก และเปิดประเทศให้มีความสัมพันธ์กับชาติยุโรปและฝรั่งทั่วไป โดยมีเจ้าเป็นพาระของวิทยาการต่างๆ ที่ตามมาสู่ไทย ทั้งยังนำประเทศไทยให้เข้าสู่สังคมโลกซึ่งเจริญกว่าไทย การยอมรับทัศนคติและอารยธรรมของตะวันตกทางบุคคลที่เป็น "กลุ่มหัวก้าวหน้า" ของไทยขณะนั้น ได้สร้างโลกทัศน์ใหม่แก่ชนชั้นนำกลุ่มใหม่เหล่านี้ ซึ่งเชื่อว่าจะเป็นหนทางเดียวที่ไทยจะรักษาเอกราชไว้ได้ท่ามกลางมหาอำนาจจักรวรรดินิยม

นักวิชาการรุ่นใหม่ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย มักให้ความสำคัญต่อสนธิสัญญา "อังกฤษ-สยาม" (Anglo-Siamese Treaty) ฉบับปี ค.ศ.1855 (พ.ศ.2398) ที่เซอร์จอห์น บาวริง (Sir John Bowring) (ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวง (governor) ของอังกฤษอยู่ที่ฮ่องกง) ได้เดินทางมาเจรจาและลงนามร่วมกับไทย ในฐานะเป็นเอกสารที่มีผลสำคัญต่อประเทศไทยอย่างยิ่ง คือเป็นจุดเปลี่ยนที่นำประเทศสยามระบบกำลังเข้าสู่กระแสโลกและความเคลื่อนไหวต่างๆ ของเศรษฐกิจโลก[14]

ขณะนั้น เป็นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามมิได้เป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตก และสยามอยู่ในจุดที่มีระบบการบริหารปกครองประเทศ ระบบกฎหมายและศาล และระบบการค้าระหว่างประเทศแบบดั้งเดิมที่ไม่เป็นสากล สภาวะเช่นนี้เป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้อังกฤษได้ใช้สัญญาบาวริง ซึ่งประกอบด้วยกฎเกณฑ์และข้อบังคับด้านภาษี ด้านสำมะโนครัว

---

[12] วิลาศวงศ์ พงศานุช, "พระบรมราโชบายต่อต้านประเทศตะวันตก" [illegible] (กรุงเทพฯ : [illegible], 2531), [illegible]

[13] ในรัชสมัยพระวิชิรญาณ ฯ นอกจากพระองค์ท่านจะใช้ตัวแทนชาวตะวันตกเดินทางสำรวจประเทศไทยหลายครั้งแล้ว ยังมีเจ้านายชั้นสูงอีกหลายพระองค์ เช่น พระองค์เจ้าดำรงราชานุภาพ กรมหลวงวรจักรธรานุภาพ กรมหลวงวรเสรีสุริยวงศ์ ที่ทรงศึกษาวิชาต่างๆ ในต่างประเทศ และทรงสนพระทัยในวิทยาศาสตร์ และทรงมีพระราชนิพนธ์ต่างๆ ขึ้น ทรงมีพระอัจฉริยภาพอย่างยิ่ง ทรงนิพนธ์ตำราเป็นภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสได้ดีด้วย

[14] David K. Wyatt, "Thailand : A Short History" (Chiangmai : Silkworm Books, 1984), 184.

และด้านอื่นๆ อีกมากเป็นเครื่องมือวางหลักเกณฑ์ในการติดต่อสัมพันธ์กับไทยมิให้ตกเป็นเครื่อง และไร้ระบบแน่นอนอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต

ผลด้านบวกและลบของสนธิสัญญาฉบับนี้เป็นประเด็นถกเถียงกันต่อมาอีกมาก แต่ความจริงที่เกิดขึ้นก็คือภายหลังสนธิสัญญาบางกอก ไทยได้เปิดประเทศออกค้าขายกับต่างประเทศขนานใหญ่ ข้าวจากไทยจำนวนมหาศาลได้ถูกส่งไปขายยังตลาดโดยผ่านเรือกลไฟแทนที่จะเป็นเรือสำเภา ท่าเรือและโรงสีข้าวถูกปรับปรุงให้ทันสมัย รายได้จากการค้าต่างประเทศของไทยเพิ่มจากห้าล้านบาทก่อนทำสัญญา มาเป็นปีละสิบล้านภายใน พ.ศ.2411[1] ซึ่งเป็นพาหะนำให้สินค้าจากตะวันตกทะลักเข้ามาสู่ตลาดไทยเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกัน คนชาติยุโรปและ "ฝรั่ง" ทั้งๆ ได้เดินทางมายังประเทศไทยในฐานะต่างๆ เพิ่มขึ้น รวมทั้งหนังสือและสิ่งพิมพ์ของประเทศเหล่านี้ก็ได้มีโอกาสเข้ามาในประเทศไทย เป็นการเพิ่มข้อมูลข่าวสารเรื่องยุโรปและอื่นๆ ให้แก่ชาวไทยมากกว่าเดิมอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ถ้าจะกล่าวถึงคำถามเดิมที่ว่า *"ไทยรู้จักยุโรปได้อย่างไร"* ก็จะเห็นความจริงที่ปรากฏชัดเจนว่า นับตั้งแต่ยุโรปชาติแรกได้เข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.2054 จนกระทั่งสิ้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ.2394 นั้น เป็นระยะเวลาที่แตกต่างกันนานถึงสามร้อยสี่สิบปี ในช่วงเวลานั้นคนไทยติดต่อกับชาวยุโรปหลายชาติหลายภาษาและหลากจุดประสงค์มากขึ้นเป็นลำดับ คนไทยมีโอกาสได้รู้จักกับทั้งชาวยุโรปที่เดินทางมาเมืองไทย และคนไทยได้เดินทางไปยังยุโรปเพิ่มขึ้น ซึ่งช่วยให้พระมหากษัตริย์และชนชั้นปกครองและชาวไทยจำนวนหนึ่งได้มีประสบการณ์ ข้อมูล และแหล่งเพิ่มขึ้นหลายอย่างจากการติดต่อสัมพันธ์กับคนชาติยุโรปเหล่านั้น

ในสมัยนี้ อิทธิพลและอำนาจของชนชาติยุโรปในการเป็นเจ้าอาณานิคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษและฝรั่งเศส เป็นที่ตระหนักแก่พระมหากษัตริย์และชนชั้นปกครองของไทยเป็นอย่างดี เนื่องจากอิทธิพลของประเทศเหล่านี้ได้เข้ามาแทรกซึมต่างๆ รอบประเทศไทยในการแสวงหาดินแดนของประเทศที่ด้อยกว่าเพื่อเป็นอาณานิคม จนการที่ได้มีทูต พ่อค้า และคณะทูตานุทูตเข้ามาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 3 ทำให้ไทยได้รู้จักความเจริญก้าวหน้าและเทคโนโลยีใหม่ของเรือสินค้า เรือรบ อาวุธ และนวัตกรรมหลายอย่างที่ไม่เคยมีในประเทศไทย เช่น โทรทัศน์ โทรศัพท์ กล้องถ่ายรูป เครื่องพิมพ์ดีด รถยนต์ รถไฟ และเครื่องจักรกลต่างๆ เป็นต้น

จากสภาวการณ์มีเปลี่ยนแปลงไปโดยกาลเวลา และจากการที่ไทยต้องยินยอมกระทำตามกฎเกณฑ์ของต่างชาติดังที่ได้ปรากฏในมาตราการของสนธิสัญญาบางกอก และสนธิสัญญาที่ตามหลังกันที่ไทยได้ทำกับชาติยุโรปอื่นๆ อีกในระยะเวลาต่อมา ทำให้ไทยโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ไทย ได้ตระหนักดีถึง "ความด้อย" และ "ข้อเสีย" ของระบบแบบดั้งเดิมของไทย ซึ่งนับวันแต่จะไม่สามารถช่วยให้ไทยตอบโต้กับข้อบังคับต่างๆ ที่รุกเร้าเข้ามารอบด้าน อันเกิดจากชาติยุโรปเป็นปัจจัยสำคัญ สิ่งต่างๆ เหล่านี้จึงเป็น

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 388

แรงกระตุ้นให้ไทยมีการปฏิรูประบบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมภายในประเทศ โดยเริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงที่จำกัดมากในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ซึ่งการเรียกได้ว่าเป็นการ "ปฏิวัติ" ก็ไม่ผิดความจริงนัก ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งตัวแบบของการเปลี่ยนแปลงหรือการ "ปฏิวัติ" ทุกด้านที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเหล่านั้น ไทยใช้แบบแผนของยุโรปเป็นต้นแบบที่สำคัญที่สุด

ระหว่างรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระมหากษัตริย์และคนไทยจำนวนไม่น้อยได้มีโอกาส "สัมผัส" กับคนและประเทศยุโรป ด้วยการเดินทางและไปศึกษาเล่าเรียนเป็นเวลานานปีนั้น ข้อมูลข่าวสารของยุโรปมีแพร่หลายในประเทศไทยมากขึ้น ทัศนคติของคนไทยที่มีต่อยุโรปยังคงเป็นไปในด้านดี แม้ว่าจะต้องมีประสบการณ์ที่ทำให้ต้องเจ็บใจและเสียใจในการที่ต้องเสียดินแดนบางส่วนให้แก่อังกฤษและฝรั่งเศส แต่ก็ไม่ปรากฏว่าได้เกิดความร้าวฉานในความสัมพันธ์อันนำไปสู่การตัดสินพันธ์ทางการทูต หรือการปิดประเทศแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังทั้งสองประเทศนี้ถึงสองคราว คือ ใน พ.ศ.2440 และ พ.ศ.2450 และยังได้วางพระราชกฤษฎีกาให้ราชทูตยุโรปทั้งสองประเทศเข้ามามีส่วนในการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินครั้งใหญ่ของพระองค์

ในรัชสมัยนี้ มีประชาชนธรรมดาคนหนึ่งคือ ต.ว.ส. วรรณาโท หรือ "เทียนวรรณ" ซึ่งเดินเรือไปค้าขายยังฝั่งตะวันตก และได้ศึกษาความรู้ด้วยตัวเองจนมีความรู้แตกฉานเรียกได้ว่าเป็นปราชญ์คนหนึ่งของสังคมไทย เทียนวรรณได้เสนอความคิดเห็นต่างๆ หลายประการที่ต้องการให้ประเทศไทยพัฒนาตามอย่างชาติตะวันตก เนื่องจากเทียนวรรณ "มอง" ชาติตะวันตกในฐานะเป็นดินแดนที่เจริญ มีอารยธรรม มีวัฒนธรรม และมีระบบระเบียบแบบแผนด้านต่างๆ ที่น่าสนใจอย่าง

เทียนวรรณแสดงทัศนคติต่อชาติยุโรปและฝรั่งชาติอื่นไว้หลายประการต่างน่าสนใจ โดยเฉพาะเมื่อนำได้เสนอความคิดเหล่านั้นในยุคสมัยที่ประเทศไทยยังไม่มีการติดต่อกับชาติตะวันตกอย่างกว้างขวางดังเช่นในปัจจุบัน

เทียนวรรณมีความเห็นว่า... *"ฝรั่งเศสรมณี ฮ่องกง อานุภาพทั้งหลายในประเทศยุโรปและอเมริกา มีวิชาลึกซึ้ง เพียงพอเพื่อในการที่จะแสวงหาวิชาและทรัพย์และความดี เหมือนการอย่างไรที่คนในประเทศนี้ไม่ใคร่จะฝึกใฝ่เอาเป็นธุระเล่าเรียนศึกษาการสิ่งนั้นอย่างนั้น คนในประเทศยุโรป อเมริกา ล้วนมีใจฝักใฝ่เพียรศึกษาและประคองประพฤติโดยมิขวา มากกว่าคนที่จดจำอยู่แต่หนังสือและเรียนหนังสือ ล้วนเป็นที่ทั่วไปของเขามาก ที่สุดจะเดินทางในมหาสมุทรอันใหญ่กว้างฝ่าคลื่นลม ก็ยังมีราคาท่านหนังสือ...*

...ลักษณะเช่นยุโรปอเมริกา ถ้ามีรัฐบาลเร่งต้องมีหนังสือและผู้ใช้หนังสือ ได้ระดับยิ่งเสริมเพิ่มหนังสือล้วน ที่จะไม่มีขึ้นน้อยส่วนนัก

...การหนังสือของเขา หรือจะในเรื่องหนังสือเรียนสมัยนี้ชาวประเทศราคินจ้าว...."[10]

เทียนวรรณมีความรู้เรื่องความเจริญทางวิทยาการของต่างประเทศและรู้ถึงของสิ่งเหล่านั้นจะด้วยการมีประสบการณ์โดยตรงที่ได้คบหากับฝรั่ง หรือได้เห็นเองระหว่างเส้นทางไปสิงคโปร์ หรือจะโดยจินตนาการของตนเองก็ตาม แต่เป็นสิ่งที่ไม่ผิดความจริงเลย ดังตัวอย่างเขาเขียนไว้ว่า

"นานาประเทศมีคุณสมบัติสำคัญ... ย่อมแลเห็นได้จริง... ความที่เราชี้ให้ทั่วถึงต่อไปนี้คือ

1) ทางทะเลมีเรือกลไฟแล่นไปมาได้สะดวก เพราะมีผู้รู้วิชาต้มเรือเป็นกัปตันสำหรับ ย่อมเป็นกำลังใหญ่อย่างหนึ่ง

2) ใช้ไฟทำน้ำ ทำเหล็กเป็นใหญ่ได้ด้วยความมุ่งหมาย ย่อมเป็นกำลังใหญ่อันสำคัญประการหนึ่ง

3) นักปราชญ์ทั้งหลาย ผู้ได้เที่ยวไปแผ่นดินที่ทั่วโลกทั้งทางน้ำและทางบก ทั้งมีผู้เรียนเพียงพอ...

4) พวกนะคีกเรียน รถ และมีตัวเครื่องเมืองจีน ทั้งเครื่องใช้ใหญ่ราวุธวิเศษต่างๆ ย่อมเป็นกำลังใหญ่

5) ราวต่างประเทศได้ชัยที่สำคัญ ตั้งเป็นที่มั่นในทางเรือทางบกไว้แล้ว เช่น ฮ่องกง สิงคโปร์ ซีลอน และเทศอื่น...

6) คนของเขามีปรีชาสามารถ รอบรู้กิจการบ้านเมืองของประเทศอื่นทั่วถึงทุกทิศทุกประการ...

7) เขาต่อมเป็นครูบาอาจารย์ของเอ็นมาตราในทางวิชาความรู้ดีกว่าพวกเรา

ความสำคัญข้อประการที่ราวเจ้านี้ย่อมเป็นกำลังใหญ่ที่สำคัญที่สุด แม้จะยกสู่ตาชั่งด้วยสุดในสมองควรอยู่ด้วยปัญญาตาญาณ ก็แลเห็นได้อนิจว่า กำลังของประเทศเอเชียไม่ทันทันเขาเป็นแน่

ที่นี้นั้นก็มิใช่ดื่นไกล ก็เป็นเพราะเขาปล่อยปละไม่ใช้อิดความคิดความเห็นที่ชื่อฤทธิ์เชื่อการมีอย่างปัญญาตะแลๆ เสียได้"[11]

ความนึกคิดของเทียนวรรณเราจึงทราบได้ว่า เป็นปัจจัยทางการเมืองระหว่างประเทศของนักคิดชาวไทยยุคแรกๆ ทีเดียว โดยพิจารณาจากข้อเขียนของเขาดังต่อไปนี้

"ประเทศสยามเป็นประเทศอุดมธาตุบริบูรณ์ล้วนพื้นพันธุ์ธัญญาหารและผลไม้ต่างๆ ญี่ปุ่นคงจะคิดไว้ไหลตลอด ด้วยอาหารดิบข้าวเปล่อกในประเทศสยามคงจะเลี้ยงพวกนี้ได้ตลอดปี... เราจึงชื่อว่าประเทศญี่ปุ่นคงจะได้คิดเห็นตลอดแล้วต่างก็ราคิดกาลตลอดนี้

---

[10] สมบ ศุภิรังษี, เทียนวรรณ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศุภิรังษี 2533), 176-177.

[11] เรื่องเดียวกัน, 2013-2014.

อันเป็นการเป็นไปจริงดังมรรคล่าว เราเชื่อว่าฝรั่งเศสไม่ลาลุกในทิศละวันออก คงจะได้ทำศึกกับจีนสักเวลาหนึ่ง... ด้วยฝรั่งเศสได้ทำการขยายเข้าไปมากแก่จีน แก่ญี่ปุ่น แก่ไทย ดูกระพรกระเทือนไปทั้งนั้น ไม่เกรงใจชาติอื่นๆ

เพราะฉะนั้นเราพวรจะเขียนคำทำนายไว้ว่าสืบทีเดียวว่า ญวน เขมร ลาว คงจะไม่อยู่ในอำนาจฝรั่งเศสไปได้ในภายหน้า เพราะความคิดของชนชาติญี่ปุ่นที่เขาคิดจะรักษาตัวเขา จำเขาจะต้องคิดตอดเข้าหาทางและกำลังพวกเขาให้มั่นคง... คงคิดอย่างสมัครสมานให้ทั้งสามประเทศคิดเนื่องด้วยพันธะไมตรี อกไก่ญี่ปุ่นเป็นสมอง จีนเป็นทหาร ไทยเป็นแสนียง เมื่อทั้งสามประเทศมีไมตรีสนิทสนมกันแล้ว และจำมีสัญญาจะช่วยกันและป้องกันด้วยอีกชั้นหนึ่งว่า ทนดอลทั้งหลายในประเทศยุโรปจะต้องรู้สึกว่าอยู่ตะวันตกไม่ได้สิทธิ์แล้ว

เราเห็นว่าฝรั่งเศสคงจะรักษาเกียรติไว้ไม่ได้ เพราะญี่ปุ่นเป็นที่ต้องแล้[14]

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระยะเวลาต่อมา ทั้งก่อนและระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 คงเป็นเครื่องพิสูจน์แล้วว่า คำทำนาย หรือ *วิสัยทัศน์* ของเทียนวรรณนั้นเป็นความจริง

ตั้งแต่ ร.ศ.107 (พ.ศ.2331) เทียนวรรณได้เคยทำนายว่า ฝรั่งเศสจะมีปัญหาเรื่องพรมแดนกับไทย และหลังจากที่ไทยเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศสใน ร.ศ.112 (พ.ศ.2336) เทียนวรรณทำนายว่า ฝรั่งเศสจะต้องพยายามแย่งดินแดนจากประเทศไทยเพิ่มขึ้น วิธีป้องกันฝรั่งเศสนั้น เขาแนะนำให้รัฐบาลผูกไมตรีกับจีนและญี่ปุ่นเพื่อสร้างดุลแห่งอำนาจมิให้ฝรั่งเศสกล้ำเขตแดนไทย[15]

ในความคิดเห็นหลายไหนล้นคุณสมัยของตนนั้น พอจะสกัดความรู้สึกของเทียนวรรณได้ว่า แม้ว่าเขาจะแสดงว่าชาติยุโรปเป็นศัตรูไทย แต่ชาติยุโรปก็มีสิ่งดีและความทันสมัยหลายประการที่เป็นพื้นฐานของความก้าวหน้าของเขา ที่ไทยควรเอาตัวอย่าง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า คนไทยในยุคตั้งแต่สมัยอาณาจักรอยุธยา จนถึงยุคต้นรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะเป็นพระมหากษัตริย์ ชนชั้นปกครอง และคนธรรมดา จำนวนไม่น้อยได้มีโอกาสสัมผัส คนชาติยุโรปในบทบาทและฐานะต่างๆ กัน เช่น ชาวยุโรปที่เป็นพ่อค้า นักผจญโชค นายทหาร นักการทูต นักบวชคริสต์ มิชชันนารี คริสเตียน คลอดจนแพทย์ วิศวกร และอื่นๆ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ผลกระทบจากการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างคนชาติยุโรป ได้นำมาซึ่ง *'ทัศนคติ'* และ *'นโยบายต่อยุโรป'* ของคนไทยและประเทศไทย

'ทัศนคติ' ในที่นี้หมายถึง *'ความคิดเห็น'* หรือ *'ความรู้สึก'* ที่คนไทยทั่วๆ ไปมีต่อชาติยุโรป ส่วน *'นโยบายต่อยุโรป'* ของไทย (Thai European Policy) นั้นหมายถึง ทำทีและแผนการติดต่อสัมพันธ์ และยุทธศาสตร์ที่รัฐบาลไทยมีต่อยุโรป ในยุคก่อนประชาธิปไตย ผู้กำหนดนโยบายดังกล่าวนี้คือกษัตริย์ และชาวชั้นปกครองจำนวนหนึ่งเท่านั้น

---

[14] เรื่องเดียวกัน, 83-84.

[15] เรื่องเดียวกัน, 84-85.

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะรวมเอาคำว่าทัศนคติของคนไทย และนโยบายของประเทศไทยที่มีต่อยุโรปว่าหมายถึง 'ไทยมองยุโรป' อย่างไรนั้น มีข้อน่าสังเกตในเรื่องนี้อยู่หลายประการ ดังนี้

1. พระมหากษัตริย์ไทย และคนไทยในอดีต ไม่มีความรู้สึก 'กลัว' หรือ 'หนองหน่าย' ชาวต่างชาติ อย่างที่ภาษาอังกฤษมีศัพท์ว่า Xenophobia โดยเฉพาะชาวยุโรปซึ่งเป็นชาวต่างชาติที่คนไทยทุกคนในขณะนั้นไม่เคยพบพานมาก่อนหน้านั้น เพราะมีทั้งความแปลกใหม่ทางสรีระ ภาษา ทัศนคติ และพฤติกรรมทุกด้านที่ไม่เหมือนจีน อินเดีย ญี่ปุ่น พม่า มลายู และเขมร ลาว ญวน ที่ไทยคุ้นเคยมาก่อน

มีนักบวชคริสตังค์ที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ได้มีความประทับใจในด้านดีต่อสังคมไทยที่ต้องรับชาวต่างชาติเป็นอย่างดี ได้มีการบันทึกไว้ว่า :

"...*ต้องตั้งอยู่ในประเทศสยาม ซึ่งถือเป็นประเทศที่เหมาะที่สุด... ชาวต่างประเทศทุกคนได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายโดยเสมอภาคกัน และได้รับสิทธิเสมอทางพลเมือง ทุกคนอยู่อย่างสงบในครอบครัวของตน ไม่ต้องกลัวการรู้ใจมาของบริวารอุกฉกรรจ์สมรู้ร่วมคิด และทำการตกข้ามแบบชาวตะวันออก ...ที่กรุงศรีอยุธยา แต่ละชาติมีย่านที่อยู่เฉพาะของตน ...ปกครองตนเองด้วยกฎหรือขนบธรรมเนียมของตน และประกอบพิธีตามลัทธิศาสนาของตน*"[78]

จะเห็นได้ว่า ตลอดเวลาที่สยามได้ติดต่อกับยุโรปนั้น ความไม่กลัว ไม่หนองหน่าย ในด้านของไทยได้ผลสะท้อนออกมาให้เห็นได้ชัด เช่น ได้ยินยอมให้ชาติยุโรปมาตั้งถิ่นฐานเป็นการถาวรในอยุธยา เต็มใจให้เป็นทหารในราชสำนัก เต็มใจให้เผยแพร่ศาสนาที่แปลกใหม่ต่อพื้นฐานวัฒนธรรมและลัทธิความเชื่อของคนไทย นอกจากนี้ ไทยยังมีความเต็มใจทำสนธิสัญญากับยุโรปชาติต่างๆ โดยให้สิทธิประโยชน์หลายด้านแก่คนเหล่านั้นอย่างเต็มใจอีก ซึ่งในระดับหนึ่ง การกระทำของไทยขณะนั้น ได้ปูพื้นฐานแก่มิตรภาพของไทยที่มีต่อนหาอำนาจในยุโรป อย่างที่ติดแปลกไปจากปฏิกิริยาของประเทศเพื่อนบ้านของอยุธยาที่มีต่อยุโรป อันเป็นเหตุผลประการสำคัญ ซึ่งต่อมาได้ทำให้ประเทศเหล่านั้นตกเป็นเมืองขึ้นของยุโรปในที่สุด

เหตุผลที่ไทยได้ 'เปิดตัวเปิดใจ' แก่ชาติยุโรปตั้งแต่แรกเริ่มมีความสัมพันธ์กันนั้น น่าจะเกิดจากเหตุผลต่อไปนี้คือ

1. อุปนิสัยพื้นฐานของคนไทยตั้งแต่สมัยโบราณเป็นคนเปิดเผย ชอบสนุก ไม่มีนิสัยหวาดระแวงและยินดีต้อนรับคนแปลกหน้า ซึ่งต่อมา คำว่า 'แขก' ซึ่งหมายถึงคนแปลกหน้าที่มาเยือนนั้น มีความหมายทางด้าน 'ขวัญ' ที่หมายถึงผู้ที่เจ้าของบ้านจะให้การต้อนรับด้วยไมตรีจิตเต็มที่ ด้วยคำพูดที่ไพเราะ ด้วยอาหารที่ดีที่สุดเท่าที่มี รวมทั้งที่พักอาศัยที่มีสภาพดีกว่าเจ้าบ้าน ดังนั้น ชาติยุโรปซึ่งติดแผกไปจากคนไทยและชาวประเทศเพื่อนบ้าน จึงได้รับการต้อนรับในระดับ *'แขกผู้มีเกียรติ'* ทีเดียว

2. สยามเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์มาก คนไทยไม่เคยต้องประสบกับปัญหาความยากจนอันเกิดจากภัยธรรมชาติ หรือความจำกัดของขนาดที่ดิน จนต้องเกิดการแก่งแย่งกันทำมาหากิน ดังเช่นที่เป็น

---

[78] ฟรังซัวส์ ลังซี คุยปเร. <u>ประวัติศาสตร์แห่งการเผยแพร่ศาสนาคริสตชนในสยาม</u>. ผู้แปล ประสิทธิ์ จาวิโรจน์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530, 248.

ปัญหาจุนเรงของชาวจีน ชาวมาเลเซีย และประเทศเพื่อนบ้านหลายประเทศ ดังนั้น จึงไม่มีความหวงแหนที่ดินสำหรับทำมาหากิน หรืออยู่อาศัย หรือมีความหวาดระแวงว่าคนต่างชาติจะเข้ามาตั้งรกรากและแผ่ขยายชาติพันธุ์ แตกแย่งประเทศไทยไปจากคนไทยในที่สุด

ความสมบูรณ์ดังกล่าวนี้ เห็นได้โดยไม่ยากนัก มีชาวฝรั่งเศสกลุ่มหนึ่งที่เดินทางรอบโลกผ่านมาแวะที่สยามในสมัยรัตนโกสินทร์ใน ค.ศ.1867(พ.ศ.2410) ตรงกับปีสุดท้ายในรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 ได้บันทึกไว้ว่า

"ทุกปีน้ำจากลำน้ำ ...นำความสมบูรณ์ให้แก่นาข้าวในลุ่มน้ำ ซึ่งนอกจากจะสามารถผลิตข้าวได้เพียงพอสำหรับทั้งราษฎรอาณาจักรแล้ว ยังสามารถส่งออกให้เป็นจำนวนประมาณถึงสี่ร้อยล้านเรือนขนาดใหญ่อีกด้วย แต่ชาติสยามซึ่งมีบุญที่มีความละลวดสบายอย่างเรียบง่ายเช่นนี้ ไม่ได้รับประโยชน์จากที่ดินของตนมากกว่าแสนหนึ่งส่วนสิบของความสามารถในการผลิต...

ชาวสยามสามารถหาอยู่ได้อย่างสบายโดยใช้เงินเพียงสองหรือสามซูส์ สำหรับซื้อข้าว และซิอูส์หนึ่งสำหรับซื้อปลา ดังนั้นความจำเป็นที่จะต้องทำงานจึงแทบจะไม่มีบนแผ่นดินนี้เลย... นี่คือ ที่เหมือนเป็นแหล่งพระเจ้าประทานธรรมชาติ เนื่องจากการแสวงหาจะนำปลามาเป็นล้านๆ ตัว ซึ่งจะถูกปล่อยให้เหวี่ยงดิ้นไปโดยไม่มีใครมาคอยเก็บไป"[21]

3. จากความจำกัดของข่าวสารข้อมูลในหมู่ชาวไทยในยุคแรกๆ ที่ไทยติดต่อกับยุโรป เป็นไปได้ว่า ความร่ำรวย อิ่มแก่ตัว และวิถีชีวิตที่เกลียดแทบประณีประนีประนอมกับความขาดแคลนใกล้ รวมทั้งความกระหายในทรัพยากรและแรงงานไทยนี้ให้แก่ชาติที่เป็นอยู่ในหมู่ชาติมหาอำนาจตะวันตกนั้น มิได้ปรากฏชัดเจนแก่ฝ่ายไทยในระดับที่เป็นอยู่จริง ดังนั้น ไทยจึงมีความ "วางใจ" และชื่นชมในมิตรภาพและน้ำใจอาทรในสิ่งที่ชนชาติยุโรปเสนอต่อฝ่ายไทย

4. ในขณะที่ไทยเป็นประเทศที่นับถือและให้ความสำคัญต่อพุทธศาสนามาเป็นเวลานาน แต่พระมหากษัตริย์ไทยและคนไทยสมัยอยุธยา มิได้ต่อต้านการเผยแพร่ศาสนาคริสเตียนของชาติยุโรปในหมู่คนไทยแต่อย่างใด

จุรเปง ได้บันทึกประสบการณ์ของเขาที่ได้เห็นสภาวะการเป็นอยู่ในสมัยอยุธยา ดังนี้

"พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามพระองค์ใหม่ที่มีชาวต่างประเทศบางคนจากถิ่นไกลๆ มาคลี่คลายปัญหาและความสงบร่มเย็นของตน เพื่อความรอดพ้นของประชาชนพลเมืองของพระองค์ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า ต้องส่งเสริมงานของเขา ...พระองค์ได้ทรงประกาศต่อหน้าบรรดาขุนนางว่า ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทุกคนของพระองค์ยึดคริสต์ศาสนาได้ ...ยิ่งกว่านั้น พระองค์ยังคงจะได้ทรงยอมรับคำสั่งสอนของพระวรสาร ถ้าหากมิได้ทรงรับการทัดทานของพวกแขกมุสลิม ซึ่งมีอำนาจมากมาย ทั้งมีอำนาจมากในขณะนั้น..."[22]

---

[21] ดองส์เดย โบริวส์, ธรรมดินทางรอบโลกของชาวประเทศฝรั่งเศส, ผู้แปล นารุมิตรี ส่งเจริญ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), 65-66.

[22] จุรเปง, ประวัติศาสตร์ของพระราชอาณาจักรสยาม, 195.

เหตุผลที่เป็นเช่นนี้ อาจอธิบายได้ดังนี้คือ

1. การมีทัศนคติต้อนรับ "แขก" ของชาวไทยตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

2. พระพุทธศาสนาที่ไทยได้รับมาจากอินเดียและลังกาได้มีวิวัฒนาการเข้ามาผสมผสานเป็นเนื้อเดียวกับประเพณีและวัฒนธรรมของไทยที่เป็นอยู่แต่เดิม จึงมีความ "อ่อน" (soft culture) แบบวัฒนธรรมไทย กล่าวคือ แม้ว่าคนไทยจะประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นประจำ จะไปวัดและสวดมนต์อย่างเคร่งครัด แต่คนไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน มิได้ยึดถือการปฏิบัติตนตามหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสตร์อย่างเคร่งครัดและรุนแรง ถึงขั้นที่กลายเป็นความขัดแย้งในสังคม นอกจากนี้ แก่นของพุทธศาสนาที่แท้จริงเป็นปรัชญา และคำสอนที่ให้สันติ ความสุขและความสงบในแก่ผู้ปฏิบัติตามข้อธรรมและ ยย่างที่เป็นประโยชน์แก่ปัจเจกชน มิใช่เป็นกฎเหล็ก ซึ่งเน้นความเด็ดขาด ดุร้าย น่ากลัว รุนแรง ที่เป็นเครื่องมือ "บังคับ" ให้มีพฤติกรรมคล้ายคลึงแก่พฤติกรรมของคนในสังคม เพื่อเป็นประโยชน์ในการสร้างเอกภาพและความมั่นคงแก่ผู้ปกครองสังคมนั้นๆ ดังนั้น คนไทยจึงรับศาสนาใหม่อย่างที่เป็นสิ่งใหม่แต่ธรรมดา ที่เพิ่มเข้ามาในสังคมเดิม มิใช่ฐานะสิ่งใหม่ที่จะเป็นอันตรายต่อเอกภาพและความมั่นคงของสังคมเดิม

ดังที่ครูแบ่ง ได้ให้ข้อสังเกตว่า :

"...*การนับถือศาสนาต่างกันไม่ก่อให้เกิดความแตกแยกอย่างซึ่งถือธรรมท่านศาสนาประมาณ...*"[24]

อย่างไรก็ตาม เมนสัเออร์ เดอะ ลา ลูแบร์ ทัตรูตชาวฝรั่งเศสที่ถูกส่งจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ไปเดินทางมาเจรจาผูกมิตรกับประเทศไทยในปีสุดท้ายของรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2231) ได้ให้คำแนะนำหลายประการในเรื่องข้อควรระมัดระวังในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์แก่ชาวตะวันออก เป็นต้นว่า ตัวผู้ประกาศศาสนาจะต้องทำความเข้าใจกับวัฒนธรรมและประเพณีของชาวตะวันออกให้ถ่องแท้เสียก่อน และจะต้องไม่กระทำสิ่งใดที่ดีนประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิม ต้องไม่บังคับให้ชาวตะวันออกปฏิบัติตนตามชาวคริสต์อย่างเคร่งครัด และต้องไม่นำเรื่องมหัศจรรย์ลี้ลับในศาสนาคริสต์มาเผยแพร่ในทันทีทันใด เป็นต้น[24]

3. ทำเลการค้าอันดี ทรัพยากร และเครื่องมือที่จำกัด ไทยในอดีตและปัจจุบันได้แสดงให้โลกรู้ว่า *"สัญญาสยาม"* และ *"ภูมิปัญญาแบบไทย"* นั้นมีคุณค่ามหาศาล เมื่อถูกนำมาใช้ในการวางแบบแผนการดำเนินนโยบายต่างประเทศด้านการเมืองและการค้ากับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะกับยุโรปซึ่งมีพลานุภาพชาติ ที่เข้ามายังไทยในแต่ละยุคสมัยพร้อม ๆ กัน และต่างก็มีผลประโยชน์ที่แน่นอนของตน สัญญาสยามและภูมิปัญญาแบบไทย ไม่ว่าจะเป็นของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาหรือรัตนโกสินทร์ ทำให้แบบแผนการติดต่อของไทยกับชาติยุโรปดำเนินไปอย่างเหมาะเจาะแก่กาลและเทศะ โดยการใช้กลยุทธ์ของการ *"ประสานประโยชน์"* และ *"ถ่วงดุลอำนาจ"* ระหว่างผู้ที่มุ่งมั่นแข่งขันกันแสวงหาอำนาจจากไทย

---

[23] เรื่องเดียวกัน, 2-9.

[24] เดอะ ลาลูแบร์, จดหมายเจ้าพระยาวิชเยนทร์, แปล โดย สันต์ ท.โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2510), 624-639.

4. ระหว่างเวลาที่ผ่านไป นับตั้งแต่ไทยได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับยุโรป ไทยเริ่มตระหนักดีว่า เมื่อเปรียบเทียบกับยุโรปแล้วไทยมีความล้าหลังทางด้านวิทยาการก้าวหน้าแบบสมัยใหม่ และก่อนและทางด้านกำลังอาวุธอย่างมาก ไทยได้แก้ไขข้อด้อยดังกล่าวนี้ โดยการมุ่งเข้าหายุโรป แทนการหลีกเลี่ยงหรือปิดประเทศแยกตัวอยู่โดดเดี่ยว พระมหากษัตริย์ไทยเกือบทุกพระองค์ โดยเฉพาะตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ทรงมีทัศนคติที่นิยมยุโรป (และฝรั่งโดยทั่วไป) และนิยมถือว่าเป็นแหล่งของวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งเป็นประโยชน์แก่สังคม ไทยจึงเปิดประเทศออกรับสิ่งเหล่านั้นอย่างไม่ลังเลฉันท์ เพื่อปรับปรุงประเทศให้มีความ *'สมัยใหม่'* (modernization เพื่อสร้าง modernity) เพื่อจะได้มีความเสมอภาค และได้รับการยอมรับจากประเทศที่เจริญกว่า ส่วนในข้อที่ไทยอ่อนแอด้านกำลังอาวุธ ไม่สามารถต่อสู้กับยุโรปได้หากเกิดสงครามใหญ่นั้น ไทยเลือกที่จะใช้ *การทูต* เป็นเครื่องมือแทนกำลังอาวุธและกองทัพ

จะเห็นได้ชัดเจนว่า ในการติดต่อสัมพันธ์กับยุโรป และฝรั่งชาติอื่นๆ ตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา ไทยมีแบบแผนในลักษณะเป็นฝ่าย *'รับ'* (passive) มิใช่ *'บุก'* (active) หรือ *'แข่งขัน'* (competitive) เพราะพระมหากษัตริย์ทรงตระหนักดีถึงความไม่เพียงพอของศรีทยาการที่มีอยู่ แต่ในลักษณะของการ *'รับ'* นั้นไทยมี *'ปฏิกิริยาตั้งรับ'* (react) อย่างชาญฉลาด คือ ศึกษาเป็นขั้นตอน เตรียมพร้อม และเลือกใช้เครื่องมือที่เรียนรู้มาจากยุโรปและฝรั่งชาติอื่นๆ นั่นคือ ทำการปรับประเทศให้ก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาการแบบใหม่ ตลอดจนปรับปรุงประเทศให้มีระบบการบริหารปกครอง ระบบเศรษฐกิจ และระบบกฎหมายแบบสากล เพื่อนำไปสู่ความสัมพันธ์อย่างเท่าเทียมกับนานาชาติ ซึ่งจากหลักฐานความจริงที่ไทยยังรักษาความเป็นอิสรภาพไว้ได้จนถึงปัจจุบันนี้ แม้จะต้องผ่านจุดวิกฤตมาหลายครั้งในอดีตเป็นคำตอบชัดเจนว่า วิธีการของไทยที่ประพฤติปฏิบัติสืบมาในอดีตนั้น เป็นวิธีการที่ถูกต้อง และเสริมผลประโยชน์แห่งชาติของไทยได้เป็นอย่างดี

จากการที่ไทย *'ไม่หนี'* และ *'ไม่เกลียด'* ฝรั่ง และได้พยายามแสวงหาลักษณะวิทยาการแบบฝรั่งมาบันเทิงเป็นเครื่องมือในการติดต่อกับฝรั่งตลอดมา จึงเป็นเหตุนำมาซึ่งการศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาการแบบสากลอย่างจริงจังของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกษัตริย์ไทยพระองค์ต่อๆ มา รวมทั้งชนชั้นปกครองของไทย ไทยในยุครัตนโกสินทร์เต็มไปด้วยประเทศออกรับบาทหลวงและหมอสอนศาสนาของยุโรปและอเมริกา ขณะเดียวกัน โรงเรียนและมหาวิทยาลัยในยุโรปหลายประเทศกลายเป็นสถานที่การศึกษาของเชื้อพระวงศ์และลูกหลานขุนนาง ตลอดจนสามัญชนจากประเทศไทยจำนวนมาก ในยุครัตนโกสินทร์เกิดการเปลี่ยนแปลงเกือบทุกด้านสู่ *'ความสมัยใหม่'* ด้วยการนำแบบจากยุโรปมาเป็นแม่แบบ เช่น ระบบการปกครองบริหารราชการแผ่นดิน ระบบกฎหมาย ระบบการศึกษา ตลอดจนสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมทุกแขนง เทคโนโลยีแห่งยุคสมัยถูกนำมาเป็นอุปกรณ์และสื่อของความสะดวกด้านสาธารณูปโภค และการขนส่ง การสื่อสาร การคมนาคม ฯลฯ

การคัดสรรประเทศไทยสู่ความทันสมัยดังกล่าวนี้ ได้กระทำโดยพระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์ ซึ่งทรงมีที่เรียนเป็นชาวยุโรป หรือมิฉะนั้นก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรของ

จริงในยุโรป หรือเสด็จไปด้วยพระองค์เองในยุโรป การปรับเปลี่ยนประเทศไทยจากยุคล่าเข้าสู่ยุคใหม่ โดยการนำวิธีการต้นต่างๆ ของยุโรปมาปรับใช้เช่นนี้ แม้ว่าในที่สุดแล้วก็ไม่สามารถช่วยให้ไทยรอดพ้นจากการขยายอำนาจของมหาอำนาจยุโรปไปได้ แต่ไทยก็ยังสามารถรักษาเอกราชของชาติไว้ได้ และไทยยังได้รับความช่วยเหลือ ความเข้าใจและสิ่นใจจากนานาชาติในการช่วยให้เข้าสู่ระบบสากลได้ในฐานะประเทศอกรายอย่างเต็มที่เร็วขึ้น โดยไม่ต้องประสบกับอุปสรรคมากนัก ไม่ว่าจะเป็นการแก้ไขสิทธิภาพนอกอาณาเขต (extraterritoriality) ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือการได้รับการยอมรับให้เป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติตั้งแต่ พ.ศ.2489 (ค.ศ.1946) เป็นต้น

ภูมิหลังความสัมพันธ์ไทย-ยุโรปช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ในสมัยปัจจุบัน คือ ตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 มาถึงปัจจุบัน ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรป ได้ลดลำดับความสัมพันธ์ลงไป เนื่องมาจากเหตุผลหลายประการ ดังนี้

1. ไทยเพิ่มความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามเย็น คือ ระหว่าง ค.ศ. 1950-1975 เนื่องจากความกลัวภัยคอมมิวนิสต์ โดยเฉพาะจากจีนและอินโดจีน ดังนั้น ไทยจึงมีความสัมพันธ์ในระดับพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาในด้านและเป็นพันธมิตรทางทหาร ในด้านเป็นประเทศคู่ค้า และเป็นประเทศที่รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาอย่างมาก และแม้ว่าไทยจะมีความสัมพันธ์ระดับพหุพาคีร่วมกับสหรัฐอเมริกาและดังกฤษกับฝรั่งเศสในกรอบของ *"องค์การสนธิสัญญาป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้"* (ส.ป.อ. หรือ SEATO) แต่ความผูกพันใกล้ชิดระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกามีมากกว่าไทยกับยุโรป

2. ตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา ญี่ปุ่นเป็นประเทศคู่ค้าและผู้ลงทุนที่สำคัญในประเทศไทย เนื่องจากการขยายบทบาททางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น และความเหมาะสมหลายด้านของสินค้า และการจัดการทางการค้าและบริการของญี่ปุ่น ตลอดจนความใกล้ชิดทางภูมิศาสตร์ ดังนั้น สินค้า และเทคโนโลยีที่ไทยเคยพึ่งพายุโรป จึงเปลี่ยนมาเป็นการซื้อจากและพึ่งพาญี่ปุ่นแทน

3. ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ไทยจำกัดความสัมพันธ์ต่อยุโรปอย่างน้อยเท่าประเทศ คือ สหภาพโซเวียต และประเทศในกลุ่มยุโรปตะวันออก เนื่องจากประเทศเหล่านี้มีระบบการเมืองและเศรษฐกิจเป็นแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ซึ่งรัฐบาลไทยหลายสมัยขณะนั้น ถือว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของไทย

4. ตั้งแต่ ค.ศ.1967 เป็นต้นมา ห้าประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ต่อมาเพิ่มเป็นเจ็ดประเทศ) ได้มีความร่วมมือกันในกรอบขององค์การ *"สมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้"* (ASEAN) ซึ่งในปี ค.ศ.1993 อาเซียนได้ก่อตั้ง *"เขตการค้าเสรีอาเซียน"* (AFTA) ขึ้นมาเพื่อขยายความร่วมมือทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างกันให้กระชับแน่นขึ้น อาเซียนจึงกลายเป็นตลาดของเหล่าสมาชิก ทำให้ลดความสำคัญของยุโรปลงไปในระดับหนึ่ง

ในระยะเวลาเพียงทศวรรษเศษก่อน ค.ศ.2000 มีการเปลี่ยนแปลงในยุโรปหลายอย่าง การเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัดมี 2 ประการคือ การล่มสลายของรัฐสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออก (ซึ่งหมายถึงการสิ้นสุดของสงครามเย็นในระดับโลก) และความเป็นปึกแผ่นและการขยายการค้าของกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป

ปรากฏการณ์ทั้งสองกรณีนี้ เป็นปัจจัยที่ทำให้ไทยไม่สามารถจำกัดความสัมพันธ์ต่อยุโรปได้อีกต่อไป นอกจากนี้ ปริมาณการค้าและการลงทุนของยุโรปในไทยก็มีเพิ่มมากขึ้น จนยกระดับให้ยุโรป (โดยเฉพาะสหภาพยุโรป) เป็นคู่ค้าที่อยู่ในจำนวนสามลำดับแรกของไทย ทั้งๆ ที่สหภาพยุโรปมีกฎเกณฑ์เคร่งครัดอย่างมากในการค้าและการลงทุนกับประเทศนอกกลุ่ม

ถ้าจะให้จัดลำดับความสำคัญของยุโรปที่มีต่อไทยในขณะนั้น อาจจัดได้เป็นลำดับที่ 5 รองจากประเทศกลุ่มอาเซียน สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และจีน เนื่องจากขณะนี้เป็นยุคหลังสงครามเย็น ไม่มีความตึงเครียดระหว่างประเทศมหาอำนาจสองค่าย ดังที่เคยผ่านมา ดังนั้น 'ตัวแสดง' (actor) ในระดับภูมิภาคที่ให้ 'คุณ' และ 'โทษ' แก่ไทยเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ไทยเริ่มหันมาทระชับความสัมพันธ์ทางการทูต การเมือง และการค้ากับประเทศสมาชิกในองค์การอาเซียนมากขึ้น โดยมีมาตรการหลายด้านร่วมกันอย่างใกล้ชิดกว่าที่เคยผ่านมา ขณะเดียวกันบางประเทศในเอเชียที่ไทยเคยจัดลำดับว่าเป็น 'ศัตรู' ก็เปลี่ยนไปเป็นมิตร คือ จีน ผลพวงการเป็นมิตรกับจีน ทำให้ไทยลดลายความ 'กลัว' จีนลงไปได้มาก จนถึงขั้นที่ไทยไม่จำเป็นต้องสร้างภูมิคุ้มกันด้วยการหาประเทศหรือกลุ่มประเทศพันธมิตรมาต่างหูดกับจีน เหตุผลเช่นเดียวกันนี้ ทำให้ไทยมีความสัมพันธ์ที่ราบรื่นขึ้นกับประเทศรัสเซีย และสาธารณรัฐต่างๆ ในอดีตสหภาพโซเวียต ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรปจึงเป็นไปในวิถีทางที่แท้จริงของทั้งสองประเทศ เท่าที่แต่ละฝ่ายจะได้ผลประโยชน์จากกันและกัน โดยที่ไทยไม่จำเป็นต้อง 'หวาน' ยุโรปเพื่อให้เป็นพันธมิตรช่วยถ่วงดุลไทยให้พ้นจากภัยคุกคามจากประเทศศัตรู

ถ้าจะกล่าวตาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรปในยุคปัจจุบัน มีความใกล้ชิดในระดับที่น่าพอใจตลอดมา นโยบายของรัฐบาลไทยทุกสมัยตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา มุ่งสร้างความสัมพันธ์กับประเทศในยุโรปตะวันตกทุกประเทศ จะสังเกตได้จากการที่ประเทศไทยเพิ่มการเปิดสถานเอกอัครราชทูตในประเทศต่างๆ ในยุโรปโดยลำดับ โดยไม่มีการปิดสถานเอกอัครราชทูตเลย[22] ขณะเดียวกัน กระทรวงพาณิชย์ก็ได้วางยุทธศาสตร์ในการเปิดตลาดกลุ่มประเทศในยุโรปตลอดมา เพราะเห็นความสำคัญของการมีประชากรอย่างน้อยสามร้อยหกสิบล้านคน ในประเทศสมาชิกของสหภาพยุโรป

ระหว่างระยะเวลาเกือบสี่สิบปีที่กลุ่มประเทศยุโรปตะวันตก เริ่มตั้งแต่หกประเทศได้รวมตัวกันเป็น '*ประชาคมเศรษฐกิจยุโรป*' (European Economic Community) ใน ค.ศ.1958 จนกระทั่งได้กลายเป็น '*สหภาพยุโรป*' ใน ค.ศ.1993 และมีสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็นสิบห้าประเทศใน ค.ศ.1995 หลังจากการประชุม

---

[22] นอกจากในกลุ่มโลกตะวันตกระหว่างที่มีการต่อสู้กันอย่างรุนแรงระหว่าง ค.ศ.1992-1995 เนื่องจากการต่อสู้ของแต่ละรัฐบาลไทยก็ได้เปิดสถานทูตเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งแห่งในปี ค.ศ.1993

สุดยอดที่เมืองมาสทริคท์ ในประเทศเนเธอร์แลนด์ เมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ.1991 ซึ่งเป็นผลให้เกิด "สนธิสัญญามาสทริคท์" ขึ้นนั้น คาดว่าการบูรณาการของสหภาพยุโรปจะกระชับตัวยิ่งขึ้นกว่าเดิม (ซึ่งมีพัฒนาการของการบูรณาการมาตามขั้นตอนมาโดยลำดับ ตั้งแต่การเป็นสหภาพศุลกากร การเป็นตลาดร่วม การมีนโยบายเกษตรร่วมกัน (CAP-Common Agricultural Policy) การรวมตัวเป็น "ตลาดเดียว" ตั้งแต่ ค.ศ. 1999 เป็นต้นไป ด้านมาตรการของ "สนธิสัญญามาสทริคท์" ประสบความสำเร็จ กลุ่มประเทศสมาชิกของสหภาพยุโรปก็จะมีการร่วมมาตรการต่างๆ จากเศรษฐกิจคือ การเงิน การคลัง และการค้าอย่างแน่นแฟ้น จะมีเงินสกุลเดียวกันระหว่างประเทศสมาชิก คือ "ยูโร" (Euro) และจะมีนโยบายด้านการต่างประเทศและความมั่นคงร่วมกัน ซึ่งในลักษณะการเช่นนี้ คาดว่าประเทศยุโรปตะวันตกอื่นๆ ที่ยังหลงเหลืออยู่ภายนอกสหภาพยุโรป (เช่น นอร์เวย์ สวิตเซอร์แลนด์ และไอซ์แลนด์) ถ้าไม่เข้ามาร่วมภายหลัง ค.ศ.2000 ก็จะต้องพลาดพลาดการเข้ามาอยู่ในระบบเงินตรา EURO ไปด้วย ตลอดจนจะเป็นการยากที่จะมีนโยบายแปลกแยกด้านการต่างประเทศและความมั่นคงไปจากสหภาพยุโรป ในสภาพเช่นนี้ ย่อมหมายความว่า ยุโรปตะวันตกจะมีความเป็นหนึ่งเดียวโดยสมบูรณ์ในการติดต่อกับโลกภายนอก

เมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ.1996 ไทยได้เป็นประเทศเจ้าภาพของการประชุมครั้งแรกระหว่างยุโรปและเอเชีย (ASEM-Asia-Europe Meeting) ซึ่งนอกจากจะถือในสัญลักษณ์ว่า ไทยให้ความสำคัญต่อยุโรปแล้ว ไทยยังหวังว่าจะได้รับผลประโยชน์ทางด้านการทูต การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมจากยุโรปมากขึ้น

ปัจจุบันนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพยุโรป มีสภาพซับซ้อนและเกี่ยวเนื่องกันเป็นห้วงเครือข่ายด้วยกัน คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลไทยกับสหภาพยุโรป
2. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์การอาเซียนกับสหภาพยุโรป
3. ASEM (Asia-Europe Meeting)
4. APEC (Asia and Pacific Economic Cooperation) และสหภาพยุโรป
5. ARF (Asean Regional Forum)

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรปโดยผ่านเวทีดังกล่าวนี้ มีลักษณะแตกต่างกันไป บางเวทีมีความสนิทสนมและเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน เช่น ระดับทวิภาคี แต่บางเวทีก็มีจุดสะดุดที่ไม่ราบเรียบ (เช่น มีปัญหาเรื่องพม่าในเวที Asian-EU เป็นต้น) หรือในบางเวทีก็เกือบจะหันหลังให้กัน เช่น APEC กับสหภาพยุโรป ซึ่งไทยเป็น "สมาชิก" ของ APEC แต่สหภาพยุโรปเป็น "สมาชิกนอก" ของ APEC

ความละเอียดอ่อนเหล่านี้ เป็นเรื่องที่ฝ่ายไทยทั้งระดับรัฐบาลและเอกชนจะต้องศึกษาให้ต้องแท้ และตระหนักถึงชนิดและขนาดของปัญหา ตลอดจนจะต้องศึกษาหามาตรการแก้ไขให้เป็นผลสำเร็จ

เพราะยุโรปมีประโยชน์แก่ไทยมากมายหลายด้านจนกินกว่าที่ไทยจะยอมทิ้งตลาดยุโรป หรือเสี่ยงที่จะเป็นศัตรูกับยุโรป ไม่ว่าด้านใดก็ตาม

นโยบายที่ไทยมีต่อยุโรป

เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ.2540 กระทรวงการต่างประเทศได้เชิญเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศต่างๆ ในยุโรป มาร่วมประชุมที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เพื่อปรึกษาหารือในการวางยุทธศาสตร์ของความสัมพันธ์ด้านต่างๆ ระหว่างไทยกับยุโรป ในที่ประชุมดังกล่าว ได้มองเห็นภาพและปัญหาของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรป (โดยเฉพาะสหภาพยุโรป) ตลอดจนยุทธศาสตร์ที่ควรนำมาใช้ในการมีความสัมพันธ์กับยุโรป ดังนี้

นโยบายด้านการเมือง

1. ไทยกับประเทศสมาชิกของสหภาพยุโรปทุกประเทศมีความสัมพันธ์และมีความร่วมมืออันดีต่อกัน เพราะไม่มีประเด็นปัญหาขุ่นข้องหมองใจระหว่างกัน ไม่ว่าในระดับทวิภาคีหรือพหุภาคี

2. หากจะมีความกังวลใจจากสหภาพยุโรปในกิจการของภูมิภาคที่อาจกระทบถึงไทย ก็คือ เรื่องกัมพูชาและพม่า ซึ่งในเรื่องนี้ ฝ่ายไทยแสดงจุดยืนที่แน่ชัดว่าจะมีนโยบายและปฏิบัติการต่างๆ อย่างเป็นเอกภาพร่วมกับประเทศสมาชิกในองค์การอาเซียน

3. ไทยควรใช้ประโยชน์จากการศึกษาประสบการณ์ขององค์กรที่คล้ายคลึงกันในยุโรป เช่น OSCE (Organization of Security Cooperation in Europe) และ Council of Europe ตัวอย่างที่ ARF ซึ่งก่อตั้งในกรุงเทพฯ เมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1994 และจะต้องเตรียมหาลู่ทางศึกษาเรื่องความก้าวหน้าในประเด็นที่ว่า จังหวัดนั้นครั้งแรกต้องการเข้าเป็นสมาชิกใน ARF ในขณะที่สหภาพยุโรปได้เป็นสมาชิกในฐานะสถาบันร่วมแล้ว ตั้งข้อสังเกตความสนใจที่จะร่วมมีบทบาทใน ARF ด้วย

นโยบายด้านเศรษฐกิจ

1. ปัจจุบันนี้ สหภาพยุโรปมีมูลค่าของผลผลิตมวลรวมมากที่สุดในโลก คือ ห้าพันเก้าร้อยล้าน ECU[*] และเป็นตลาดนำเข้าและผู้ส่งออก โดยสหภาพยุโรปมีสัดส่วนในการค้าของโลกมากที่สุด คือ ประมาณร้อยละ 16.1 ของการค้าทั้งหมดของโลก (สหรัฐอเมริกา ร้อยละ 14.5 และญี่ปุ่น ร้อยละ 8.2) ปัจจุบันสหภาพยุโรปมีประชากรประมาณสามร้อยเจ็ดสิบล้านคน หากรวมประชากรของอีกสิบสอง

---

*1 ECU = ประมาณ 33 บาท

ประเทศที่คาดว่าจะเข้ามาเป็นสมาชิกภายหลัง ค.ศ.2000 แล้ว ก็จะมีประชากรกว่าห้าร้อยล้านคน[17] ซึ่งหมายความกลุ่มสหภาพยุโรปจะเป็นตลาดที่ใหญ่ที่สุดในโลก

ปริมาณการค้าและการลงทุนระหว่างไทยกับยุโรปในขณะนี้อยู่ในสภาพที่น่าพอใจ และมีศักยภาพที่จะขยายตัวต่อไปได้อีกมาก

2. ขณะนี้ สหภาพยุโรปเป็นแหล่งของเทคโนโลยีที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในโลก ซึ่งมีศักยภาพที่จะถ่ายทอดเทคโนโลยีเหล่านี้ให้แก่ไทยได้ แม้ว่าเมื่อเปรียบเทียบกับสหรัฐอเมริกาแล้ว ความสำคัญของสหภาพยุโรปจะลดลงก็ตาม

3. การมีเงินสกุลเดียวของสหภาพยุโรป คือ เงิน EURO ในเวลาไม่นานนี้[18] เป็นความจำเป็นที่ไทยจะต้องติดตามศึกษาเพื่อรู้จักความสำคัญของเงินสกุลนี้ ซึ่งคาดว่าต่อไปเงิน EURO จะถูกใช้เป็นเงินทุนสำรองระหว่างประเทศเพิ่มเติมจากที่เงินดอลล่าร์ของสหรัฐอเมริกาเป็นหลักดังเช่นที่ผ่านมา

4. ด้านการค้า แม้ว่า *กรอบของสหภาพยุโรปเอง* ภายใต้ข้อตกลง GATT (General Agreement on Trade and Tariffs) และการก่อตั้ง *องค์การค้าโลก*[19] (World Trade Organization) จะช่วยทำให้สหภาพยุโรปต้องลดอัตราภาษีนำเข้าสินค้าทั่วไป และลดการอุดหนุนภาคเกษตรลงไปบ้าง แต่แนวโน้มและทิศทางการค้าของสหภาพยุโรปยังมีกำแพงกีดกันสินค้าจากต่างประเทศอยู่ต่อไป โดยพยายามสร้างอุปสรรคที่ไม่ขัดกฎระเบียบขององค์การค้าโลก เช่น การกำหนดชนิดสินค้าที่อ่อนไหว การเก็บภาษี CVD (Countervailing Duty) ต่อสินค้าเข้าที่คาดว่าคิดราคาต่ำกว่าความเป็นจริง ตลอดจนการนำมาตรการให้สิทธิพิเศษ (GSP - Generalized System of Preferences) ไปผูกพันกับปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน และการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา เป็นต้น มาตรการเหล่านี้มีผลกระทบสินค้าออกของไทยโดยตรง

5. ไทยจะต้องศึกษา *นโยบายการป้องกันการผูกขาด*[20] (competition policy) ของสหภาพยุโรปอย่างถ่องแท้ เพราะจะมีผลกระทบต่อไทยในระยะยาว หากไทยไม่เข้าร่วมแข่งขันเพื่อวางกฎระเบียบในเรื่องนี้ บริษัทขนาดใหญ่ในยุโรปอาจจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มใหญ่ในตลาดไทย ซึ่งจะมีผลทำให้ไทยไม่สามารถพัฒนาธุรกิจของไทยให้เติบโตในตลาดโลกได้

6. รัฐบาลไทยจะต้องมีมาตรการช่วยเหลือ และสนับสนุนนักธุรกิจชาวไทยให้เข้าไปลงทุนในซีกโลกยุโรปมากขึ้น เพื่อเป็นฐานผลิตสินค้าให้แก่สหภาพยุโรป เนื่องจากประเทศเหล่านี้มีกำลังซื้อสูง มีบริการสื่อสารและระบบธนาคารที่ทันสมัย อีกทั้งยังมีเขตติดต่อกับยุโรปตะวันตกและตะวันออกกลางได้โดยง่าย รัฐบาลไทยควรสนับสนุนให้มีการจัดตั้งโรงงานสินค้าของไทยตามแหล่งท่าเรือน้ำลึกที่สำคัญต่างๆ

---

[17] ตลาดก่อน ค.ศ.2000 สหภาพยุโรปประกอบด้วยประเทศสมาชิกดังต่อไปนี้ คือ ฝรั่งเศส โปรตุเกส และเยอรมัน และประเทศที่ตกลงเข้าร่วมเป็นสมาชิกใหม่ คือ ไซปรัส สาธารณรัฐเช็ก ฮังการี โรมาเนีย และโปแลนด์ มีชื่อเรียก อีสเทิร์น ยุโรปเรียก และลิโทเนีย

[18] ในการประชุม European Council ที่เมืองเดนส์ ประเทศฟินแลนด์ ได้มีข้อตกลงที่จะให้สหภาพยุโรปเข้าสู่ขั้นตอนที่สาม ซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการรวม EMU (Economic and Monetary Union) ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ค.ศ.1999 เป็นต้นไป ซึ่งจะมีธนาคารกลางและนโยบายการเงินของสหภาพยุโรป คือ European Central Bank (ECB) และจะมีเงินยูโรจะเริ่มหมุนเวียนอย่างจริงจังในเดือน ตั้งแต่ ค.ศ. 2002 เป็นต้นไป

ในยุโรป เช่น โปแลนด์ เยอรมัน อังกฤษ และฝรั่งเศส และสร้างเครือข่ายการกระจายสินค้า (distribution network) ออกไปทั่วยุโรป

7. เพิ่มศูนย์การแสดงสินค้า (trade centre) ของไทยในเมืองสำคัญต่างๆ ในยุโรปให้มากขึ้น เพิ่มงบประมาณในการต้อนรับคณะพ่อค้าและผู้มาทำการค้า (trade mission) จากยุโรปมาไทย เพื่อให้รู้จักชนิดสินค้าและระบบการผลิตของไทยดีขึ้น

สรุปผลการสัมภาษณ์

สถานภาพความรู้เกี่ยวกับยุโรปของคนไทยในปัจจุบัน

ในขณะที่คนไทยปัจจุบันมีทัศนคติต่อยุโรปใน "ด้านบวก" นั้น ความรู้ของบุคคลที่ให้สัมภาษณ์เกือบทั้งหมด (มากกว่าร้อยละ 80) ที่มีต่อยุโรป ไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบันนั้น "ดูน้อย" และ "ตื้นมาก" สังเกตได้จากการตอบคำถามเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในยุโรป เหตุการณ์สำคัญในยุโรป และงานเขียนชิ้นสำคัญของยุโรปนั้น เป็นคำตอบที่ได้จากการใช้ความคิดอยู่เป็นเวลานาน และเป็นคำตอบอย่างไม่มั่นใจและเน้นคุณลักษณะ "เจาะลึก" เป็นต้นว่า ขอให้เล่ารายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิวัติฝรั่งเศสใน ค.ศ.1789 หรือสาเหตุของสงครามโลกครั้งที่ 1 ใน ค.ศ.1914 ส่วนใหญ่มักจะเล่าไม่ได้เลย รวมทั้งไม่ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตและผลงานของบุคคลสำคัญที่คนเมืองตอบมาก เช่น นโปเลียน ฮิตเลอร์ คาร์ล มาร์กซ์ หรือมาร์กาเร็ต แทตเชอร์ (ทราบแต่ชื่อเท่านั้น)

ผู้ตอบเกือบทุกคน (นอกจากสองคนที่จัดได้ว่าเป็น Europeanism) ไม่เคยอ่านงานเขียนชิ้นสำคัญโดยนักเขียนชาวยุโรปที่ตนเองสามารถบอกชื่อได้ บุคคลเหล่านี้ไม่สามารถบอกชื่อตัวละครสำคัญในวรรณคดีเรื่องเด่นของยุโรปได้ และส่วนใหญ่ตอบคำถามที่ว่ามีเหตุการณ์เด่นเรื่องอะไรในยุโรปขณะนี้ไม่ได้เลย

ผู้ตอบเกือบทุกคนไม่สามารถบอกปี ค.ศ. เหตุการณ์สำคัญของยุโรปได้เลย ส่วนใหญ่จะไม่ทราบว่า ค.ศ. ต่อไปนี้ คือ 1789 1815 1914 1917 1939 มีนัยสำคัญต่อประวัติศาสตร์ยุโรป อย่างไร เมื่อถูกสัมภาษณ์แบบ "เจาะลึก" ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ให้เหตุผลของการมีความรู้เกี่ยวกับยุโรปดังนี้

1. ในด้านการศึกษา ส่วนใหญ่ของผู้ให้สัมภาษณ์ ตอบว่าได้รับความรู้เกี่ยวกับยุโรปจากการศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาไม่เพียงพอ คือน้อยเกินไป ตื้นเกินไป สำราญภาษาไทยมีน้อยเกินไป ครูผู้สอนไม่มีความรู้ลึกในประวัติศาสตร์ยุโรปและเหตุการณ์ปัจจุบัน ไม่มีวิธีการสอนที่ตื่นเต้นเร้าใจ ไม่มีกลวิธีและให้เห็นเชื่อมเหตุการณ์หรือบุคคลในประวัติศาสตร์ได้ง่ายขึ้น ไม่ใช้เครื่องมือทางด้านโสตทัศนูปกรณ์ประกอบการสอน

ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ศึกษาต่อในแขนงวิชาด้านยุโรปในระดับปริญญาตรีและสูงกว่านั้น มีความเห็นสอดคล้องไปถึงการเรียนระดับมัธยมศึกษาว่า ครูผู้สอนไม่สามารถสร้างความรู้เรื่องยุโรปอย่างเป็นระบบ ไม่สามารถสร้างความเชื่อมโยงระหว่าง *ยุคสมัย* (*eras*) สำคัญๆ ในยุโรป ให้เห็นชัดได้ และไม่เน้นประเด็นด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ หรือสังคมของยุโรปเลย หากแต่สอนแบบพรรณนาเหตุการณ์ต่างๆ ไปตามลำดับเวลา โดยไม่มีการวิเคราะห์ประเด็นใดทั้งสิ้น ซึ่งการให้ความรู้เช่นนี้อาจนักเรียนไม่สามารถจำได้ ให้หมด ก็จะไม่ได้สาระอันใดจากการศึกษาประวัติศาสตร์ยุโรปเลย

โดยทั่วไป วิชาเกี่ยวกับยุโรปที่ปรากฏในหลักสูตรการศึกษาระดับปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยต่างๆ ในประเทศไทย มักจะรวมอยู่กับวิชาในคณะมนุษยศาสตร์ ศิลปศาสตร์ มนุษยศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ เนื้อหาสาระของวิชาที่สอนในคณะเหล่านี้จะมีดังต่อไปนี้คือ ภาษายุโรป (เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาเลียน สเปน โปรตุเกส รัสเซียน) ประวัติศาสตร์ยุโรป การเมืองการปกครองของประเทศสำคัญในยุโรป นโยบายต่างประเทศและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในยุโรป กฎหมายยุโรป ศิลปของยุโรป วรรณคดียุโรป ดนตรีของยุโรป

วิชาต่างๆ เหล่านี้ ถ้าพิจารณาในแต่ละวิชา อาจมีเนื้อหาเฉพาะเรื่อง ที่ให้ความรู้แก่ผู้ศึกษา แต่นักศึกษาไม่สามารถรับภาพรวมของยุโรปอย่างเป็นระบบที่เนื้อหาเหล่านั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน เนื่องจากวิชาดังกล่าวอยู่แยกจากกัน เป็นต้นว่า นักศึกษาด้านภาษายุโรป อาจมีความรู้ในภาษายุโรปสองหรือสามภาษา แต่ไม่มีความรู้ด้านการเมืองการปกครองยุโรปเลย เพราะไม่ได้เลือกเรียนวิชาดังกล่าว หรือไม่สามารถเลือกได้เพราะอยู่นอกคณะและนอกแขนงวิชา ขณะเดียวกัน นักศึกษาที่ศึกษาประวัติศาสตร์ยุโรปและการเมืองการปกครองยุโรป ไม่มีความรู้เรื่องกฎหมายยุโรป วรรณคดียุโรป และศิลปยุโรปแต่อย่างใด ด้วยเหตุผลเดียวกันที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

สรุปว่าในประเทศไทย จึงไม่มีบัณฑิตที่รู้รอบเรื่องยุโรป ซึ่งผ่านการศึกษาระดับปริญญาในแขนง *ยุโรปศึกษา* (European Studies) อย่างจริงจัง

2. ข้อมูลเกี่ยวกับยุโรปในสื่อมวลชน ข่าวสาร "ทางลัด" มักไม่มี เป็นต้นว่า หนังสือพิมพ์รายวันในประเทศไทย ทั้งภาษาอังกฤษและไทย ส่วนใหญ่มีข่าวพาดหัวตัวใหญ่เรื่องเกี่ยวกับยุโรปเลย (นอกจากกรณีพิเศษเช่น การสิ้นชีพของเจ้าหญิงไดอานา ข่าว และบทวิเคราะห์ในวิทยุและโทรทัศน์ เกี่ยวกับยุโรปมีน้อยกว่าญี่ปุ่นมากเป็น)

3. ร้อยละ 90 ของผู้ตอบแบบสอบถาม ไม่สนใจสืบหาข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับยุโรปมาอ่านเป็นการพิเศษ มีไม่กี่คนเท่านั้นที่สมัครรายการสิ่งพิมพ์เกี่ยวกับยุโรปโดยเฉพาะ เช่น The Economist เป็นประจำ ทั้งนี้รวมทั้งพ่อค้านักธุรกิจเกือบทุกคนที่ทำธุรกิจกับยุโรป เนื่องจากมีความรู้สึกว่า ประเทศไทยให้ความสำคัญต่อยุโรปน้อยกว่าสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และอาเซียน ตนเองจึงพลอย *เฉื่อย* ต่อยุโรปไปด้วย ผู้ให้สัมภาษณ์ที่มิได้เป็นข้าราชการหรือนักธุรกิจที่ทำการค้ากับยุโรป ไม่สามารถนึกถึงข้าราชการระดับสูงและ

นักการเมืองไทยในอดีตและปัจจุบันคนใดที่เป็น "ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง" (specialists) ในกิจการยุโรปได้เลยสักคนเดียว

ทางเลือกในการรับรู้เกี่ยวกับยุโรปในประเทศไทย

1. วิทยุ รายการข่าวประจำวัน รายการวิเคราะห์ข่าวแบบเจาะลึก รายการถ่ายทอดสดจากยุโรป เช่น สถานีวิทยุ BBC ของอังกฤษภาคภาษาไทย หรือรับฟังข่าวสดจากยุโรป โดยวิทยุคลื่นสั้น

2. โทรทัศน์ รายการข่าวประจำวัน รายการวิเคราะห์ข่าวแบบเจาะลึกในกรณีที่มีวิกฤตการณ์เกิดขึ้น รายการประจำวัน และรายการพิเศษทางดาวเทียมและเคเบิลทีวี และดาวเทียม

3. สิ่งพิมพ์ หนังสือพิมพ์รายวัน โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษของไทย และหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษจากต่างประเทศที่หาซื้อได้ทั่วไป (แต่ราคาสูง) เช่น International Herald Tribune, Financial Times) นอกจากนี้ ยังมีนิตยสารข่าวรายสัปดาห์ของต่างประเทศที่เสนอข่าวจากยุโรป แต่ต่างมีคุณภาพและสม่ำเสมอ เช่น The Economist, Time และ Newsweek เป็นต้น

4. ห้องสมุด ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยหลายแห่งในประเทศไทยมีตำรา นิตยสาร วารสารเกี่ยวกับยุโรป ที่พึงพอแก่การค้นคว้าของนิสิตนักศึกษา และสาธารณชนทั่วไป

5. อินเทอร์เน็ท (Internet) และ CD Rom

ยุโรปในฐานะแม่แบบ

ผู้ให้สัมภาษณ์มองว่า ในด้าน "*สถาบันทางการเมือง*" อังกฤษมีระบบการเมือง การปกครองที่ใกล้เคียงกับของไทยมากที่สุดคือ มีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ (constitutional monarchy) และเป็นการปกครองในระบบรัฐสภา (parliamentary system) รูปแบบเช่นนี้เป็นระบบการเมืองแบบที่ไทยเป็นอยู่ แต่มีสาระสำคัญบางประการแตกต่างกัน เช่น บทบาทที่มาและอำนาจหน้าที่ของวุฒิสภา (House of Lords ของอังกฤษ) และระบบพรรคการเมือง ซึ่งอังกฤษมีความชัดเจนว่ามีสองพรรคใหญ่ที่ครองอำนาจทางการเมือง ตั้งแต่หลังสงครามโลกเป็นต้นมา ในขณะที่ประเทศไทยมีระบบพรรคการเมืองที่อ่อนแอ ซึ่งส่งผลให้การเมืองของสองประเทศมีความแตกต่างกัน คืออังกฤษมีรัฐบาลที่มีเสถียรภาพมากกว่าไทย เพราะส่วนใหญ่รัฐบาลอังกฤษประกอบด้วยรัฐมนตรีที่มาจากพรรคนี้พรรคเท่านั้น ไม่ใช่รัฐบาลผสมหลายพรรคแบบไทย ในเรื่องนี้ไทยน่าจะเอาอย่างได้ แต่การนำแบบอย่างของอังกฤษมาใช้นั้น ไม่ใช่ของง่าย เพราะพื้นฐานของเสถียรภาพทางการเมืองของอังกฤษนั้นมาจากภูมิหลังของนักการเมืองและกลุ่มผู้เลือกตั้ง ที่มีการศึกษาดี มีจริยธรรม และธรรมาภิบาล มีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตน และมีวิญญาณของความเป็นนักประชาธิปไตย อย่างแท้จริง ซึ่งคุณสมบัติของนักการเมืองและผู้เลือกตั้งดังกล่าวนี้ไม่มีในประเทศไทย จึงเป็นการยากที่ระบบพรรคการเมือง และส่วนประกอบของสภาและรัฐบาลจะเป็นแบบอย่างของอังกฤษ

ในด้าน *พฤติกรรมทางการเมือง* ผู้ให้สัมภาษณ์มีความเห็นว่าการเมืองไทยมีความคล้ายคล้ายคลึงแบบของอิตาลีมาก แม้ว่าระบบและสถานการณ์การเมืองจะแตกต่างกัน คืออิตาลีเป็นสาธารณรัฐ แต่อิตาลีมีระบบหลายพรรค รัฐบาลมักเป็นรัฐบาลผสมหลายพรรค แต่ละพรรคจะผูกขาดความเป็นใหญ่ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ต่างๆ และจากกันทั่วประเทศ ดังนั้น *ภูมิภาคนิยม* (regionalism) ในการเมืองอิตาลี ที่เป็นไปตามความยิ่งใหญ่ของพรรค (partyocracy) จึงมีอย่างค่อนข้าง คล้ายสถานการณ์ที่มีอยู่ในประเทศไทย ซึ่งไม่น่าแปลกอย่าง และเป็นปัญหาก่อให้เกิดแบ่งความไร้เสถียรภาพของสภาและรัฐบาลตลาด

สำหรับประเทศเยอรมันซึ่งมีสภาและนักการเมืองที่มีจรรยาบรรณสูงนั้น ไทยไม่สามารถเทียบอย่างได้มากนัก เนื่องจากระบบการเมืองต่างกัน เยอรมันเป็นระบบสหพันธรัฐ (Federation หรือ Federal States) ซึ่งมีรัฐบาลกลาง และรัฐบาลระดับรัฐ (Landes) ที่ประกอบด้วยพรรคการเมืองชุดเดียวกันทำหน้าที่ทั้งสองระดับ ที่ต้องช่วยรองและร่วมมือกันในพฤติกรรมที่สับสน และละเมิดค่อนมาก

ระบบการเมืองการปกครองของฝรั่งเศส ก็ยากที่จะเป็นตัวแบบแก่การเมืองไทยได้ เพราะมีระบบแตกต่างกันมาก ฝรั่งเศสเป็นระบบกึ่งประธานาธิบดีกึ่งรัฐสภา ซึ่งมีประธานาธิบดีเป็นแบบ Executive President ที่มีอำนาจบริหารค่อนข้างกว้างขวาง คู่เคียงไปกับนายกรัฐมนตรีและรัฐบาล

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าระบบการเมืองการปกครองของยุโรปประเทศใดหรือแตกต่างไปจากของไทยเพียงใด ข้อหนึ่งที่ไทยสามารถนำมาเป็นแบบอย่างได้คือ นักการเมืองของยุโรปไม่ว่าจะอยู่ภายใต้ระบบการเมืองแบบใดก็ตาม เป็นนักการเมืองที่มี *คุณภาพ* เป็น *นักการเมืองอาชีพ* ที่แข่งกันทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม เวทีการเมืองของยุโรปเป็นเวทีที่ใช้ประโยชน์ นักการเมืองทุกคนจะต้องรับผิดชอบต่อประชาชน ดังนั้นเวทีของบุคคลที่ไม่มีคุณภาพจะใช้เป็นช่องทางสร้างอาชีพให้ประโยชน์แก่ตนเอง โดยปราศจากการรับผิดชอบต่อประชาชนที่เลือกตั้งเข้ามา ดังเช่นนักการเมืองส่วนใหญ่ของไทย

ด้วยเหตุนี้ ผู้ตอบบางท่านมีความเห็นว่า ไม่ต้องกระทำให้ประเทศไทย "ลัด" แบบอย่างการเมืองการปกครองของประเทศในยุโรปประเทศใดเป็น "ตัวแบบ" อย่างเคร่งครัด เพราะความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา ระบบ ประเพณี และประสบการณ์ของไทยไม่สามารถนำไปเปรียบเทียบแบบคู่ขนานกับของยุโรปได้ ดังนั้น เมื่อยุโรปประเทศใดมีหลักการหรือวิธีการที่ดี และไทยสามารถนำมาปฏิบัติเป็นผลดีแก่ประเทศไทยได้ ก็ควรเลือกรับแต่ละกรณีไป

นอกจากนี้ให้ข้อคิดว่า ปัญหาการเมืองและเศรษฐกิจของไทยปัจจุบันเกิดจากปัญหาพื้นฐานอย่างหนึ่งคือ ความคิดของคนส่วนใหญ่ในสังคม และช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยในสังคมไทย ถ้าประเทศยุโรปประเทศใดสามารถแก้ไขปัญหาดังนี้ได้อย่างได้ผล ก็น่าจะศึกษาวิธีการของเขาอย่างจริงจัง ในความเห็นของผู้ตอบท่านนี้มีอระบบรัฐสวัสดิการของกลุ่มประเทศสแกนดิเนเวียเป็นพิเศษ

การล่มสลายของระบบการเมืองและเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของยุโรปตะวันออกที่มีผลกระทบถึงไทย

1. เป็นเครื่องบ่งชี้สำคัญว่าแนวความคิดและระบบการเมืองและเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์หมดความสำคัญลงไปจากเดิม และไม่สามารถเป็นระบบที่นำมาปฏิบัติได้จริงจังเป็นทางเท่ากับระบบทุนนิยม และเสรีนิยม

2. มวลประเทศส่วนประเทศไทย ซึ่งยึดมั่นกับระบบทุนนิยม และเสรีนิยมอย่างแน่นแฟ้น ที่มุ่งพัฒนาประเทศไปในทิศทางนี้ในลักษณะ 'โลก' โดยไม่มีแนวความคิดด้าน *'สังคมนิยม'* มาถ่วงดุลย์ ซึ่งเป็นผลดีแก่ไทยในระยะยาว คือมีเศรษฐกิจแบบเสรีอยู่ ไม่มีการสนับสนุนระบบรัฐสวัสดิการอย่างจริงจัง ช่องว่างระหว่างคนรวยคนจนในสังคมไทยมีมากขึ้น

3. 'ศัตรู' ทางอุดมการณ์ทางการเมือง ในระดับระหว่างประเทศลดน้อยลง ไทยมีประเทศมิตรเพิ่มขึ้น จากเดิม 'ศัตรู' เช่น จีน และเวียดนาม เป็นต้น

4. เพิ่มตลาดแก่ไทย เมื่อยุโรปตะวันออกและรัสเซียมีการพัฒนาประเทศในระบบตลาดเพิ่มขึ้น ก็จะมีอำนาจซื้อมากขึ้น สามารถเป็นผู้ค้าที่มีคุณภาพกับไทยได้มากกว่าเดิม

5. ขณะเดียวกัน กลุ่มประเทศเหล่านั้นอาจเป็นคู่แข่งของไทยเนื่องจากสามารถผลิตสิ่งของต่าง ๆ แข่งกับไทยได้ โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์ที่ใช้เทคโนโลยีระดับกลาง ซึ่งแรงงานถาวรนั้นในอดีตประเทศคอมมิวนิสต์เหล่านั้นจะได้เปรียบไทยตรงที่มีการศึกษา และมีเทคโนโลยีพื้นฐานดีกว่าไทย

6. กลุ่มประเทศเหล่านั้นจะแย่งฐานการผลิตและอำนาจการซื้อของตลาดสหภาพยุโรปไปจากไทย เนื่องจากอยู่ใกล้ชิดกว่า และเป็นแหล่งที่สหภาพยุโรปตั้งใจจะช่วยพัฒนาเต็มที่ เพื่อมิให้กลับไปเป็นสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ดังเดิม

ความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ ระหว่างไทยกับยุโรป

ผู้ให้สัมภาษณ์มองว่ายุโรปมีความสำคัญแก่ไทยด้านเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง ดังต่อไปนี้

1. ยุโรปเป็นตลาดใหญ่ที่สุดสำหรับสินค้าออกของไทย เพราะยุโรปทั้งทวีปมีประชากรประมาณเกือบร้อยล้านคน ในสหภาพยุโรปสิบห้าประเทศขณะนี้มีประชากรสามร้อยเจ็ดสิบล้านคน (ซึ่งจะขยายจำนวนออกไปอีกภายหลัง ค.ศ.2000) ประชากรเหล่านี้มีอำนาจซื้อสูงต่อผลิตภัณฑ์จากประเทศไทย ซึ่งปัจจุบันนี้ ผู้ผลิตจากประเทศไทยพอจะทราบแนวความต้องการของยุโรปแล้วว่าต้องการสิ่งใดบ้าง เช่น อาหาร (เนื้อสัตว์ อาหารทะเล สาหร่ายกระป๋อง) อาหารสัตว์ เครื่องนุ่งห่ม เครื่องไฟฟ้า กัญมณี เครื่องเรือน และเครื่องตกแต่งบ้าน เป็นต้น

2. ยุโรปเป็นแหล่งทุนที่น่าจะนำมาประกอบการร่วมกับนักอุตสาหกรรมชาวไทย เป็นทางเลือกอีกทางหนึ่ง ในขณะที่ไทยของทุนกับญี่ปุ่น ไต้หวัน สหรัฐอเมริกา จีน จำนวนมาก โดยที่การประกอบการร่วมกับประเทศเหล่านั้นสร้างปัญหาบางอย่างให้แก่นักอุตสาหกรรมชาวไทย ดังนั้น ทุนจากยุโรปจึง

เป็นทางเลือกใหม่ที่ช่วยสร้างความเจริญให้แก่ประเทศไทยอย่างมาก ขณะเดียวกัน ไทยก็ได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ทันสมัยจากยุโรปด้วย

3. ประเทศยุโรปที่เป็นสมาชิกของสหภาพยุโรป ได้ให้ความอุดหนุนแบบให้เปล่าด้านการเงิน และเทคโนโลยี เพื่อการพัฒนาแก่ประเทศไทยหลายด้าน โดยเฉพาะเกษตรกรรมสาขาต่างๆ ซึ่งมีส่วนยกฐานะทางเศรษฐกิจของไทยให้ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม มีผู้ตอบคำถามบางท่านที่เห็นว่า ยุโรปไม่ถึงกับเป็นตลาดและเป็นแหล่งความช่วยเหลือแก่ไทยมากอย่างที่มักเข้าใจกัน เนื่องด้วยเหตุผล ดังนี้

1. ยุโรปมิได้ "ซื้อ" สินค้าจากไทย เพราะสินค้าออกจากไทยยุโรปสามารถหาทดแทนได้จากประเทศกำลังพัฒนาทั่วไป ทั้งที่ยอมรับสินค้าอาหารทั้งของยุโรปและกลุ่มประเทศอาเซียน

2. ยุโรปมิใช่ตลาด "ง่าย" สำหรับไทย เนื่องจากมีการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มประเทศอาเซียนเพื่อเจาะตลาดยุโรป รวมทั้งประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลกต่างก็หวังพึ่งยุโรปเป็นแหล่งรับสินค้าออกของตนทั้งสิ้น ดังนั้น การแข่งขันเพื่อการมีส่วนแบ่งในตลาดยุโรปจึงมีสูงมาก ในขณะเดียวกันประเทศยุโรปตะวันออก ก็กำลังเข้าไปมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอย่างใกล้ชิดกับยุโรปตะวันตก ซึ่งจะต้องมีส่วนกระทบถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างยุโรปตะวันตกกับประเทศในภูมิภาคอื่นๆ รวมทั้งไทยด้วย

3. ยุโรปมีกฎเกณฑ์การค้าและมาตรฐานที่เป็นอุปสรรคต่อสินค้าเข้าจากต่างประเทศ ทั้งกฎเกณฑ์รูปภาษีศุลกากร และมิใช่ภาษีศุลกากร ซึ่งไทยจะต้องศึกษาให้รอบคอบและมีส่วน

ลักษณะการทำธุรกิจกับยุโรป

การค้าและการลงทุนกับนักธุรกิจชาวยุโรปเป็นเรื่องตรงไปตรงมา คือถ้าจะซื้อสินค้าใดก็จะพิจารณาความต้องการของตลาดตนเอง และพิจารณาคุณภาพและราคาของผลิตภัณฑ์ที่นำเสนอขาย ถ้าจะขายสินค้าใดก็จะพิจารณาความสามารถและขนาดของตลาดและเป็นการค้าที่กระทำเพื่อผลประโยชน์และกำไรทางการค้า มิใช่ใช้การค้าเพียงเป็นเครื่องมือทางการเมืองแต่อย่างใด ในเรื่องการลงทุนในต่างประเทศก็เช่นเดียวกัน คือมองประโยชน์และความเหมาะสมของปัจจัยต่างๆ ทั้งสองฝ่ายในเรื่องที่เกี่ยวกับการลงทุนโดยตรง

มีข้อสังเกตที่ชัดเจนอยู่ประการหนึ่งคือ ในกรณีที่พ่อค้าชาวยุโรปได้รวมตัวกันมาทำธุรกิจกับไทย ไม่ว่าจะเป็นการรวมตัวกันระหว่างพ่อค้าของประเทศเดียวกัน หรือรวมตัวกับพ่อค้าในประเทศสาธารณรัฐยุโรปด้วยกัน กลุ่มพ่อค้าดังกล่าวจะมีการรวมตัวในลักษณะที่เป็นปึกแผ่นในเรื่องนโยบาย จุดประสงค์ แผนการค้า-การลงทุนและกระบวนการจรจาอย่างมีระบบ ระเบียบชัดเจนแน่นอน คือจะไม่มีความแตกแยกหรือขัดแย้งภายในหมู่พวก ไม่มีความสับสนหรือคลุมเครือในการเสนอนโยบายและแผนปฏิบัติการ และในกรณีที่เกิดความขัดแย้งระหว่างกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ก็จะใช้อุปกรณ์เพื่อของสหภาพยุโรปที่มีอยู่แล้วเป็นเครื่องมือตัดสินชี้ขาดแย้ง ในกรณีที่เกิดความขัดแย้งหรือสับสนกับฝ่ายไทย ฝ่ายยุโรปจะขอศึกษา

กฎหมาย และกฎเกณฑ์ที่ฝ่ายไทยระบุไว้ในเรื่องนั้นๆ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ พ่อค้าชาวยุโรปจะใช้กฎหมายและข้อกำหนดต่างๆ มีเป็นสามัญสำนึกเท่านั้น ทั้งของฝ่ายยุโรปและฝ่ายประเทศคู่ค้า-คู่ลงทุนที่เป็นมรรคผลฐาน และเครื่องมือกำกับการปฏิบัติการและแก้ไขความขัดแย้ง และข้อพิพาทหากมีขึ้น

จากประสบการณ์ของนักธุรกิจไทยที่ลงทุนร่วมกับเยอรมัน เชื่อว่าได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีมากพอสมควรไม่ปิดกั้น เพราะชาวเยอรมันมีวิญญาณของความเป็น "ครู" ที่ต้องการให้ "ศิษย์" ได้รับความรู้ "มาก" เท่าที่ครูจะมีให้ ในการถ่ายทอดเทคโนโลยีนั้น ฝ่ายเยอรมันจะมีแบบแผนขั้นตอนที่รัดกุมที่สร้างความเข้าใจแก่ฝ่ายไทยอย่างต่อเนื่อง และจะยืนยันให้มีการ "ฝึกอบรม" อย่างพอเพียงจนกว่าจะสามารถปฏิบัติการต่อไปฝ่ายเดียวได้ โดยไม่ต้องมีบุคลากรของเยอรมันมาควบคุมแนะนำ หรือทำงานคู่เคียงกันอีกต่อไป ในเรื่องนี้เป็นเปรียบเทียบกับการถ่ายทอดเทคโนโลยีของญี่ปุ่นที่ให้ต่อไทยแล้ว เรียกได้ว่าต่างระดับกันอย่างมาก ในด้านการเปิดเผยข้อมูลและวิธีการ ซึ่งฝ่ายเยอรมันเต็มใจให้มากกว่า

ประสบการณ์ของนักธุรกิจไทยที่ร่วมลงทุนกับเยอรมัน ฝ่ายเยอรมันไม่บังคับฝ่ายไทยว่าต้องซื้อวัตถุดิบจากเยอรมันในปริมาณมากเป็นพิเศษ เกณฑ์ของวัตถุดิบนั้นไม่ว่าจะมาจากภายในประเทศไทยหรือจากประเทศอื่นๆ รวมทั้งจากยุโรป จะต้องเป็นไปตามมาตรฐานและสิ่งแวดล้อมที่สันควร เช่น ราคา คุณภาพ ระยะทาง และข้อบังคับในเรื่อง [illegible] ในกรณีที่จะต้องส่งวัตถุดิบสำเร็จรูปออกไปต่างประเทศ

การวางตัวบนเวทีการค้ากับยุโรปในกรณีการกีดกันทางการค้า

การกีดกันของสหภาพยุโรปต่อสินค้าจากประเทศไทยนั้น เป็นการยากที่ประเทศเหล่านั้นจะต่อสู้เรียกร้อง เพราะต้องการตลาดและเทคโนโลยีจากยุโรปอย่างยิ่ง ขณะนี้มีปัญหาของการค้าระหว่างในประเทศอาเซียน กับยุโรปอยู่สองประการคือ "มาตรการการกีดกันทางการค้า" และ "ปัญหาทางการเงิน" ในส่วนของมาตรการกีดกันการค้านั้น ปัจจุบันประเทศในยุโรปได้กำหนดมาตรการขึ้นมาหลายรูปแบบทำให้สินค้าจากอาเซียนประสบปัญหาเพิ่มขึ้น เช่น การได้รับการปฏิบัติที่ไม่ยุติธรรม ขณะที่ยุโรปกีดกันสินค้าจากสหรัฐอเมริกาน้อยกว่าที่ทำกับประเทศอาเซียน

สภาหอการค้าแห่งประเทศไทยได้มาประชุมร่วมกันคณะทำงานด้านการค้าของสภาธุรกิจเอเชีย-ยุโรป หรือ "อาซีม" (Asem) เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2540 ซึ่งที่ประชุมนี้ได้เห็นชอบให้จัดตั้ง "คณะกรรมการร่วมทางการค้าเอเชีย-ยุโรป" ขึ้นภายในเดือนมีนาคม 2541 พร้อมทั้งจัดลำดับความสำคัญของสินค้าที่จะส่งเสริมให้นำเข้าไปยุโรปได้มากขึ้นคือ สินค้าประเภทอาหาร และเครื่องอุปโภคบริโภค

ผู้เขียนบทความได้เสนอแนะทางออกในการแก้ปัญหาด้านการค้า ได้แก่

1. ขอให้ยุโรปจัดตั้งผู้ซื้อรายย่อยเข้าสู่ระบบการนำเข้าสินค้าจากประเทศในเอเชียไปยังตลาดยุโรป

2. ถ้าสหภาพยุโรปจะมีมาตรการตอบโต้ การทุ่มตลาด (AD-Anti-dumping และ CVD - Countervailing Duty) ต่อสินค้าจากเอเชีย ยุโรปจะต้องแจ้งให้บริษัทผู้ส่งออกของเอเชียทราบก่อนล่วงหน้า ก่อนออกมาตรการตอบโต้การทุ่มตลาด

3. ประเทศในยุโรปต้องมีระบบการตรวจสอบสินค้านำเข้าให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วทั้งยุโรป

ในเรื่องการกีดกันสินค้าจากเอเชียและประเทศไทยนั้น พ่อค้าผู้ส่งออกมีความเห็นว่าไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบ เพราะเป็นฝ่ายต้องรับบทบาทของยุโรป ดังนั้น การติดต่อระดับบุคคลกับหน่วยงานของสหภาพยุโรปที่เกี่ยวข้องจะช่วยให้ไทยอาจได้รับคำแนะนำเรื่องกฎเกณฑ์ข้อบังคับของยุโรป อย่างครบถ้วนรวดเร็วและต่างสันทัดกว่า

ภาพของความสัมพันธ์ระหว่างยุโรปกับไทยในปัจจุบัน

ผู้ตอบที่เป็นข้าราชการด้านการเมือง-การต่างประเทศ การทหารและความมั่นคง และการเศรษฐกิจ มีความเห็นเช่นเดียวกับนักวิชาการ พ่อค้านักธุรกิจ ผู้แทนสื่อมวลชน และนักศึกษาทั่วไป ในข้อที่ว่า โดยทั่วไป ความสัมพันธ์ทุกด้านระหว่างไทยกับยุโรปในปัจจุบัน อยู่ในสภาพที่น่าพอใจคือ ไม่เป็นศัตรูทางการเมืองต่อกัน เป็นตลาดใหญ่สำหรับสินค้าส่งออกจากไทย เป็นกลุ่มผู้ลงทุนขนาดใหญ่ในไทย และเป็นแหล่งทุนการศึกษาและความช่วยเหลือทางวิชาการแก่สถาบันการศึกษาของไทย

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ด้านต่างๆ ดังกล่าวสามารถขยายตัวคลุมเครือซ้ำซากขึ้น และมีความเป็นมิตรได้มากกว่าที่เป็นอยู่ปัจจุบัน เป็นต้นว่า ตลาดของยุโรป โดยเฉพาะสหภาพยุโรปน่าจะลดกฎเกณฑ์ซึ่งเป็นอุปสรรคทางการค้าและเปิดออกแก่สินค้าไทยได้มากขึ้น ผู้เกี่ยวข้องของทั้งสองฝ่ายควรประสานงานใกล้ชิดกันมากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลต่อกันมากขึ้นและรวดเร็วขึ้น โดยใช้เทคโนโลยีสารนิเทศให้เต็มที่ การสร้างความใกล้ชิดสนิทสนมในระดับบุคคลของฝ่ายไทยและฝ่ายยุโรปมากขึ้น เช่น ระหว่างบุคคลากรในกระทรวง ทบวง กรม และสถานเอกอัครราชทูตของไทยกับกระทรวง ทบวง กรม ของยุโรป และคณะกรรมาธิการของสหภาพยุโรป (European Commission)

นอกจากนี้ ผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกตว่าความสัมพันธ์ของบุคคลทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายยุโรปในระดับสูงเกือบไม่มีเลย เช่น ระหว่างช่วงเวลาของการทำงานวิจัยฉบับนี้ (ครึ่งหลังของ พ.ศ. 2540) นายกรัฐมนตรีไทยสองคน (พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ และ นายชวน หลีกภัย) ไม่มีความรู้จักเป็นส่วนตัวกับนายจาร์ดส์ ของแคร์ นายกรัฐมนตรีฟินแลนด์, นายไทกี แนเดร์ นายกรัฐมนตรีของฮังกุน, นายเลอนุท โกทัล นายกรัฐมนตรีแอรันด์ และนายทีโอแรส โจสแปงประธานคณะกรรมาธิการสหภาพยุโรป แต่ต่างใดขณะเดียวกันรัฐมนตรีต่างประเทศและรัฐมนตรีพาณิชย์ของไทย ก็มิได้รู้จักเป็นส่วนตัวกับรัฐมนตรีทั้งสองกระทรวงใน สามประเทศนั้น เนื่องจากการแลกเปลี่ยนการเยือนระหว่างบุคคลที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ มิใช่เรื่องสำคัญสำหรับแรกๆ (priorities) ของแต่ละฝ่าย ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรปจึงมี

บรรยากาศห่างเหินและชืดชา และเป็นความสัมพันธ์ที่ดีในลักษณะ 'อบ' คือ ไม่มีข้อพิพาทระหว่างกัน แต่ไม่ใช่ดีในลักษณะ 'บวก' คือ อบอุ่น ใกล้ชิด และกระชับมันคงมีคร

ทัศนคติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างไทยกับยุโรป

นักธุรกิจและพ่อค้าชาวไทยที่ทำธุรกิจกับยุโรป (โดยเฉพาะประเทศในสหภาพยุโรป) ส่วนใหญ่ไม่ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับสถาบัน กฎเกณฑ์ และบุคลากรของสหภาพยุโรป รวมทั้งไม่ทราบรายละเอียดของสนธิสัญญามาสทริคซ์ ค.ศ.๑๙๙๒ และผลของการใช้สกุลเงิน EURO ตลอดจนมีความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนและกระบวนการต่างๆ ที่เป็นเรื่องธุรกิจโดยตรงของตนค่อนข้างจำกัด

ในบรรดาประเทศยุโรปทั้งหลายบุคคลในกลุ่มนี้ทั้งหมดพอใจการค้าขายและการร่วมลงทุนกับประเทศเดนมาร์กนี้ เพราะแม้ว่าเดนมาร์กจะร่วมอยู่ในสหภาพยุโรป ซึ่งใช้กฎเกณฑ์เดียวกับประเทศสมาชิกอื่นๆ ก็ตาม แต่นักธุรกิจและนักลงทุนชาวเดนมาร์กมีความคล่องตัวมาก และใช้ประโยชน์จากกฎเกณฑ์และข้อบังคับต่างๆ ที่มีอยู่ในด้านที่เป็นประโยชน์ร่วมกับไทยมากกว่าจะหวังได้ประโยชน์แต่ฝ่ายเดียว เพราะเดียวว่าการทำธุรกิจที่ราบรื่นและมีมิติรจิตมิตรไทต่างกันนั้นจะทำประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่ายนอกจากนี้ นอกจากมีเทคโนโลยีสูงที่สุดในระหว่างประเทศยุโรปทั้งหลายและมีการค้าเทคโนโลยีในลักษณะของ 'ทูน-นิคเรือน' คือไม่ปิดบังวิชาและเทคโนโลยีสอนจนฝ่ายไทยสามารถรับได้หมด และยังคิดค้นให้ความรู้โดยฝึกบรรเพิ่มเติมเป็นระยะๆ อีกด้วย ฝ่ายไทยจึงได้รับประโยชน์มาก

ผู้ให้สัมภาษณ์มองว่าการ 'ต้อนรับ' เพื่อเปิดตลาดยุโรปนั้น ไม่จำเป็นต้องรอ 'ต้อนรับ' ตลาดอื่น เช่น สหรัฐอเมริกา เพราะธุรกิจของยุโรปโดยเฉพาะในสหภาพยุโรป กระทำโดยคณะกรรมาธิการ (EU Commission) ที่กรุงบรัสเซลส์ ซึ่งมีโครงสร้าง กระบวนการ และหน้าที่ขององค์กรที่สลับซับซ้อนและเคร่งครัด แต่การมีความร่วมมือและการประสานงานอย่างใกล้ชิดระหว่างหน่วยงานภาครัฐ และเอกชนในเรื่องการเจรจา การติดตามการเตรียมและการประกาศใช้กฎเกณฑ์ต่างๆ ทางด้านยุโรป จะช่วยอำนวยความสะดวกแก่นักธุรกิจชาวไทยที่ค้าขายกับตลาดยุโรปอย่างยิ่ง

บทสรุป ข้อเสนอแนะ และแนวโน้มในอนาคต

แนวโน้มความสัมพันธ์ไทย-ยุโรปทางด้านการเมือง

ด้านการเมือง ในยุคหลังสงครามเย็น ยุโรปลดความสำคัญในการเป็นประโยชน์ทางการเมืองแก่ไทย เนื่องจากในยุคนี้บทบาทและความสำคัญของ 'ตัวแสดง' (actors) ในการเมืองระหว่างประเทศเปลี่ยนไปจากยุคสงครามเย็น ประเทศที่ไทยเคยมีความกลัว และถือว่าเป็นศัตรูได้เปลี่ยนบทบาทและภาพลักษณ์ไปจากเดิม เช่นจีน และรัสเซีย ดังนั้น รูปแบบของการเมือง-การทูตของไทยจึงไม่จำเป็นต้องพาสัม

ทันสมัยเพื่อให้ความคุ้มกัน หรือถ่วงดุลย์ดังที่เคยเป็นมา อย่างไรก็ตาม ไทยที่ยังพึ่งยุโรปตะวันตกเป็นมหามิตรที่มีประโยชน์ โดยเฉพาะในด้านที่จะให้ความสนับสนุนในเวทีขององค์การระหว่างประเทศต่าง ๆ ดังนั้น ไทยจะต้องกระชับความสัมพันธ์ทางการทูตกับยุโรปทุกประเทศให้แน่นแฟ้นต่อไป โดยเฉพาะประเทศในกลุ่มสหภาพยุโรป

ด้านการทหารและความมั่นคง ปัจจุบันนี้ ประเทศไทยกับยุโรปมีเวทีร่วมกันทางด้านการทหารและความมั่นคงสองเวที คือ สหประชาชาติ และ ARF (Asean Regional Forum)[7] ทั้งสองเวทีดังกล่าวนี้ ไทยกับยุโรปไม่มีประเด็นปัญหาใดที่ทั่วไปให้ทั้งสองฝ่ายต้องร่วมมือในการปฏิบัติการอย่างใกล้ชิด เช่นเช่นว่า ไทยมิได้มีบทบาทร่วมกับกองกำลังของยุโรปในปฏิบัติการเพื่อสันติภาพ (peace-keeping operation) ของสหประชาชาติกรณีต่างๆ ในเวที ARF ซึ่งยังไม่มีจุดประสงค์และขอบเขตการทำงานที่ชัดเจนนัก ในขณะนี้ ยังไม่มีข้อพิสูจน์ใดที่จะทดสอบปริมาณและคุณภาพของความร่วมมือระหว่างไทยกับยุโรป และในเวทีโลกทั่วไปหรือเวทีส่วนภูมิภาคในเอเชีย ไทยยังไม่เผชิญกับปัญหาร้ายแรงทางด้านการทหารและความมั่นคง ทั้งทางตรงและทางอ้อม ที่จำเป็นต้องขอความช่วยเหลือจากยุโรป ด้วยเหตุนี้ ขณะนี้ยุโรปจึงไม่เป็นประโยชน์แก่ไทยทางด้านการทหารและความมั่นคงโดยตรง

อย่างไรก็ตาม ในฐานะที่ยุโรป (อะวันตก) เป็นกลุ่มประเทศที่มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการทหาร ยุโรปจึงเป็นแหล่งผลิตและขายอาวุธแห่งหนึ่งที่ไทยได้รับประโยชน์มิอาจปฏิเสธได้ จำเป็นต้องซื้ออาวุธเพื่อการป้องกันประเทศ

การปรับปรุงความสัมพันธ์ของไทยกับยุโรปให้ดีในลักษณะ "นวย" นั้น จะต้องใช้ความอดทนไม่มีเข้าหากันจากทั้งสองฝ่ายโดยอาศัย "สื่อ" หรือ "สถาบัน" ที่มีอยู่แล้ว เช่น ความสัมพันธ์ระดับทวิภาคีระหว่างไทยกับยุโรปประเทศต่างๆ ซึ่งมีประวัติความสัมพันธ์ที่ยาวนานเป็นหนึ่งร้อยปีทั้งสิ้น หรือความสัมพันธ์ระดับพหุภาคีระหว่างไทยกับสหภาพยุโรป หรือที่ประชุม ASEM (Asia-Europe Meeting) ระหว่างกลุ่มประเทศในเอเชียและสหภาพยุโรป รวมทั้งบทบาทสิ่งที่ประเทศที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2539 และมีผลงานที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องในอนาคต

ในการปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรปให้กระชับขึ้นนี้ ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ ฝ่ายไทยจำเป็นต้องยกอยู่ในฐานะที่ต้อง "ปฏิบัติตามกติกาของยุโรป" ในฐานะดังกล่าวนี้ ไทยจะต้องไม่ถือว่าเป็นการสร้างสถานะของความไม่เป็นมิตรหรือความเหนือกว่าของฝ่ายยุโรป แต่ไทยจะต้องยอมรับว่า มีกิจกรรมและกฎเกณฑ์ทางสากลอย่างที่ไทยยังไม่ปฏิบัติตามมาตรฐานสากล เช่น การการพิสูจน์ยืนยันทรัพย์สินทางปัญญา การซื้อสัตย์ในการปฏิบัติตามข้อตกลงและกฎเกณฑ์ของการค้าต่างประเทศว่าด้วยมาตรฐานทางวิชาการและคุณภาพ การเคารพสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะสิทธิของสตรี เด็ก และชนกลุ่ม

---

[7] ก่อตั้งขึ้นเมื่อปลายเดือน ม.ค. 1994 ระหว่างกลุ่มประเทศอาเซียน และประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับเสถียรภาพของภูมิภาคนี้ ARF ประกอบด้วยสมาชิก 18 ประเทศ ได้แก่ สมาชิกองค์การอาเซียน 6 ประเทศ ประเทศคู่เจรจาของค่าการอาเซียน 7 ประเทศ ได้แก่ ญี่ปุ่น รัสเซีย และปาปัวนิวกินี

น้อย ความซื่อสัตย์ ตรงไปตรงมา และความมีประสิทธิภาพของข้าราชการและเจ้าหน้าที่ของฝ่ายไทยด้านนี้การ ปฏิบัติเรื่องดังที่กล่าวมานี้อย่างเป็นไปตามมาตรฐานสากลแล้ว ก็จะได้รับความนับถือจากฝ่ายยุโรปมากขึ้น

ในส่วนที่กฎเกณฑ์ภายใต้ *"ระบบบูรณาการ"* (integration) ของสหภาพยุโรปที่เป็นผลเสียต่อเรื่องการค้าหรือการลงทุนนั้น อาจแก้ไขปัญหาไปได้บางเรื่องบางระดับ ถ้าฝ่ายไทยสามารถติดตามเรื่องและประสานงานใกล้ชิดกับฝ่ายยุโรปจนสามารถแก้ไขปัญหาได้ทันท่วงทีก่อนที่จะสายเกินไป ในเรื่องนี้ไทยต้องการ *ผู้เชี่ยวชาญกิจการยุโรป* ในระดับข้าราชการประจำ ในกระทรวง ทบวง กรม ที่เกี่ยวข้อง เช่น ในกระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงการคลัง กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงเกษตร กระทรวงอุตสาหกรรม เป็นต้น และข้าราชการเหล่านี้จะต้องประสานงานใกล้ชิดกับข้าราชการไทยในสถานเอกอัครราชทูตที่กรุงบรัสเซลส์ ประเทศเบลเยี่ยม อันเป็นที่ตั้งของคณะกรรมาธิการของสหภาพยุโรป และจะต้องประสานงานอย่างใกล้ชิดกับพ่อค้า นักธุรกิจของไทยที่ทำกิจการร่วมกับยุโรปอีกด้วย

การเข้าถึงและแลกเปลี่ยนข้อมูลที่มากเพียงพอ และทันเวลาระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนของไทย จะสามารถช่วยแก้ไขปัญหาอุปสรรคในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับยุโรปไปได้มาก

แนวโน้ม และข้อเสนอแนะทางด้านวัฒนธรรมและการศึกษา

การให้ข่าวสารต่อสาธารณชนในประเทศไทยในปัจจุบัน ไม่มีบรรยากาศส่งเสริมให้บุคคลทั่วไปสนใจกิจการของยุโรปเลย ไม่ว่าสาขาใดหรือระดับใด นอกจากกิจกรรมด้านนันทนาการบางครั้งบางคราว เช่น การแสดงวงดุริยางค์จากยุโรปหรือกีฬาระดับโลกบางชนิด ซึ่งก็มิได้นำไปสู่การสนใจกิจการยุโรปเพิ่มขึ้นแต่อย่างใด

ภาษายุโรปหลายภาษามีความเป็นสากล เช่น ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน สเปนิช และอิตาเลียน ในจำนวนนี้สามภาษาคือ อังกฤษ ฝรั่งเศส และสเปนิช เป็นภาษาราชการของสหประชาชาติ ดังนั้น การที่ชาวไทยจะศึกษาภาษาเหล่านี้อย่างแตกฉาน จะเป็นประโยชน์เอนกประสงค์ เช่นเป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจการของรัฐด้านการเมือง การทูต และเศรษฐกิจ การค้า ขณะเดียวกันก็เป็นการพัฒนาอาชีพและรายได้ให้แก่ตนเองในตลาดแรงงานไทย ซึ่งธุรกิจเกือบทุกชนิดต้องการผู้รู้ภาษาต่างประเทศเป็นอย่างดี

ทางด้านการศึกษาขั้นสูงมหาวิทยาลัยในประเทศต่างๆ ในยุโรป เป็นมหาวิทยาลัยที่เก่าแก่มีชื่อเสียงดี มีการเรียนการสอนมากมายหลายแขนง หลายมหาวิทยาลัยในหลายประเทศมีชื่อเสียงที่สร้างผลผลิตด้านวิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ การแพทย์ และสังคมศาสตร์ที่มีคุณภาพมากมาย ดังนั้น ชาวไทยจะได้รับประโยชน์อย่างมากในการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเหล่านี้ นอกเหนือจากที่มักนิยมไปศึกษาในสหรัฐอเมริกา แคนาดา และออสเตรเลีย

อย่างไรก็ตาม มหาวิทยาลัยในยุโรปส่วนใหญ่มีการเรียนการสอนเป็นภาษาพื้นเมือง ซึ่งเป็นการจำกัดจำนวนนักศึกษาจากประเทศไทยที่จะไปศึกษาในประเทศเหล่านี้ นอกจากจะไปศึกษาแบบ

ภาษาศาสตร์โดยตรง ซึ่งไทยไม่ควรตัดการศึกษาด้านนี้ออกไปโดยสิ้นเชิง แต่ควรคำนึงถึงการจัดสรรให้มีนักศึกษาจำนวนหนึ่งที่ศึกษาจนสามารถอ่าน พูด เขียน และวิจัยในภาษายุโรปได้ นอกเหนือจากภาษาที่นิยมๆ ที่มักเรียนกันเป็นส่วนมาก คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ไทยจะได้รับประโยชน์มากถ้ามีคนไทยสักจำนวนหนึ่งที่มีความรู้ภาษาสเปนิช รัสเซียน หรือบางภาษาในกลุ่มประเทศสแกนดิเนเวียนเพิ่มขึ้น

ในด้านการรับรู้เกี่ยวกับยุโรปนั้น มีแนวโน้มในทางที่ดีขึ้น ในปีการศึกษา พ.ศ.2540 โครงการยุโรปศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยความร่วมมือของสหภาพยุโรป (European Union) ได้เริ่มหลักสูตร 'ยุโรปศึกษา' ในระดับปริญญาโท โดยเรียน-สอนเป็นภาษาอังกฤษ มีหลักสูตรหนึ่งปี ครอบคลุมเนื้อหาสาระของวิชาสี่แขนง คือ ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ ซึ่งโดยวิธีนี้จะสามารถสร้าง 'บัณฑิตผู้รู้เกี่ยวกับยุโรปรอบด้าน' เพิ่มขึ้นกว่าเดิม แต่ก็ยังมิใช่เป็นผู้รู้ 'ทุกด้าน' เพราะไม่มีวิชาในแขนงมานุษยวิทยา ภูมิศาสตร์ วรรณคดี และศิลปกรรมศาสตร์ รวมอยู่ด้วยในขณะนี้ ทั้งนี้รวมถึงประเด็นปัญหาปัจจุบันของยุโรปด้าน เช่น เพศศึกษา (Gender Studies) สิ่งแวดล้อม ประชากร และอื่น ๆ อีกมาก

หากจะมองถึงการศึกษายุโรปเพื่อให้รู้จักยุโรปอย่างแท้จริงนั้นไม่จำเป็นต้องยึดมั่นอยู่กับการศึกษาในหลักสูตรที่สอนเป็นภาษาอังกฤษเพียงไป นักศึกษาไทยรุ่นใหม่ควรถูกส่งไปกระจายอยู่ตามประเทศต่างๆ ในยุโรป โดยไปเรียนทั้งเนื้อหาวิชา และศึกษาภาษาของแต่ละประเทศด้วย โดยเฉพาะภาษาที่มีบทบาทสำคัญในระดับโลกและระดับยุโรป นอกเหนือจากภาษาอังกฤษเช่น ฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาเลียน สเปนิช เป็นต้น เน้นการทำภาษากรีก และละติน ที่ควรศึกษา ด้านเกี่ยวกับสาขาวิชาที่เรียนเช่น กฎหมาย วรรณคดี

อย่างไรก็ดี ในปัจจุบัน เนื้อหาวิชาที่เกี่ยวกับการบูรณาการยุโรป (European Integration) ซึ่งจะมีพัฒนาการมากขึ้นตามสนธิสัญญามาสทริคท์ก็เป็นหัวเรื่องที่ควรศึกษาอย่างจริงจัง

และคงไม่สับสน ยุโรปปัจจุบันเป็นแหล่งของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีด้านต่างๆ ที่ไม่น้อยหน้าประเทศอื่น วิชาด้านนี้ก็ควรรวมอยู่ในกระบวนวิชาที่คนไทยควรไปศึกษาจากยุโรปได้ นอกจากที่มักจะไปศึกษาจากสหรัฐอเมริกา หรือญี่ปุ่น

ข้อเสนอแนะในการทำธุรกิจกับยุโรป

ควรมีการนำเข้าสินค้าประเภทที่มีเทคโนโลยีสูงต่างๆ เช่น เครื่องจักร เครื่องยนต์ เครื่องมือและอุปกรณ์สื่อสารสมัยใหม่ โดยเฉพาะที่ 'ดีกว่า' และ 'ถูกกว่า' ของที่ทำในสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น (ซึ่งมีไม่มากนัก) และควรชักชวนผู้ลงทุนโดยเฉพาะชาวเยอรมันให้มาลงทุนในประเทศไทยให้มากขึ้น เนื่องจากเยอรมันนี้เป็นประเทศที่มีทุนมากที่สุดและเทคโนโลยีทันสมัยที่สุด อีกทั้งชาวเยอรมันยังไม่มีความนึกคิดเรื่อง 'จิตสำนึกอาณานิคม' เพราะในอดีตเยอรมันมีอาณานิคมทั่วโลกน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับ ยุโรป

ประเทศอื่นๆ ดังนั้น เยอรมันจะเป็นคู่ค้าและผู้ร่วมทุนที่ดีที่สุด ส่วนชนิดของสินค้าที่ควรผลิตร่วมกันนั้น น่าจะเป็นสินค้าที่จะนำเทคโนโลยีขั้นสูงเยอรมันมาใช้เป็นประโยชน์ในระยะยาวแก่ไทยได้มากที่สุด

บทบาทของภาครัฐที่ควรส่งเสริมช่วยเหลือภาคธุรกิจของไทย

เจ้าหน้าที่ของรัฐในองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการทำธุรกิจกับประเทศ เช่นกระทรวงพาณิชย์ และกระทรวงการต่างประเทศ ควรมีบทบาทช่วยเหลือภาคเอกชนได้ ดังต่อไปนี้

1. ไทยจะต้องมี *'นโยบายไทยต่อยุโรป'* (Thai European Policy) ให้แน่ชัดในทุกเรื่อง ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ไทยจะต้องจัดลำดับความสำคัญ (priorities) ของประเด็นนโยบายต่างๆ ให้ชัดเจน ให้เจ้าหน้าที่ภาครัฐ และภาคเอกชนรับทราบและเข้าใจต่องแท้

2. หน่วยงานภาครัฐควรเป็นหน่วยติดตาม สืบสาว บันทึกข้อมูล ข่าวสาร กฎเกณฑ์ และกฎหมายต่าง ๆ ที่ฝ่ายยุโรปกำหนดไว้สำหรับติดต่อกับประเทศนอกกลุ่มทุกด้าน

3. นอกเหนือข้อมูลข่าวสารดังกล่าวแก่ภาคเอกชนให้ได้รับทราบโดยละเอียดที่สุด และ โดยเร็วที่สุด

4. ให้ความร่วมมือแก่ธุรกิจการส่งเข้า ส่งออก และการลงทุนร่วมกับยุโรป โดยการให้ความสะดวกในเรื่องขั้นตอนการดำเนินงานของกรมกองที่เกี่ยวข้อง โดยไม่ต้องให้นักธุรกิจชาวไทยต้องมี *'ราคาค่าพิศม์'* ตอบแทนแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐเพื่อ 'ซื้อ' ความสะดวกเหล่านั้น

5. หาลู่ทางและจัดเตรียมกลุ่มพ่อค้าจากฝั่งยุโรป เพื่อให้ภาคเอกชนของไทย ได้พบปะเจรจา ในรูปของการจัดคณะผู้แทนการค้า (Trade Delegation/Mission) เพื่อเดินไปพบปะนักธุรกิจยุโรปพร้อม (หรือแยกกัน) กับการเยือนของข้าราชการและนักการเมืองระดับสูงของไทย

6. จัดเจ้าหน้าที่และงบประมาณที่เพียงพอในการต้อนรับคณะนักธุรกิจฝ่ายยุโรปที่เดินทางมาสำรวจตลาดของไทย เพื่อมิให้เป็นภาระแก่ภาคเอกชนแต่ฝ่ายเดียว

ข้อสังเกตในเรื่องดังกล่าวนี้ ที่ภาคเอกชนมีต่อภาครัฐบาลคือ เจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำการไม่เพียงพอ และไม่ทันเวลา นอกจากนี้ยังมีกรณีของการที่เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานไม่มีความรู้ และประสบการณ์เพียงพอในเรื่องที่ต้องรับผิดชอบ

ปัญหาด้านปฏิบัติการที่เกิดขึ้น ในเรื่องนี้ได้แก่การขาดผู้เชี่ยวชาญที่แท้จริงเฉพาะเรื่อง เนื่องจากข้าราชการฝ่ายไทยที่ติดต่อกับฝ่ายยุโรปนั้น ไม่ว่าจะเป็นข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์ หรือข้าราชการกรมศุลกากรไทย ที่ประจำตั้งประเทศต่างๆ ในยุโรป โดยเฉพาะประจำที่กรุงบรัสเซลส์ ประเทศเบลเยี่ยม ตัวแปรประเภทหนึ่งเป็นเมืองหลวงของสหภาพยุโรปนั้น เป็นข้าราชการที่อยู่ภายใต้ระบบแบบไทยที่มีการโยกย้าย เลื่อนขั้น ตำแหน่งหน้าที่เพื่อความก้าวหน้าในอาชีพการงาน โดยมิได้คำนึงถึงความจำเป็นของการสร้าง 'ปริมาณ' และ 'คุณภาพ' ของบุคคลผู้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะ

เรื่องอย่างเร่งด่วน ดังนั้น บ่อยครั้งที่ปัญหาค่านิคความขะมักเขม้น หรือได้รับการแก้ไขให้ผ่านไปอย่างไม่ตรงจุด โดยข้าราชการ "มือใหม่" ที่ยังไม่มีเวลาศึกษาเรื่องในลึกซึ้ง

ดังนั้น ถ้ารัฐบาลมีจุดประสงค์ที่จะช่วยเหลือนักธุรกิจในการค้าขายและ/หรือประกอบการกับยุโรปแล้ว ต้องคำนึงถึงการจัดหาข้าราชการที่มีความรู้ "งาน" ด้านนี้เป็นอย่างดี ร่วมประสานงานกันเพาะแทรนด้วย

กล่าวโดยสรุปคือ ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างไทยกับยุโรปในปัจจุบัน และอนาคตนั้น ฝ่ายไทยจะต้องปรับปรุงตัวอีกหลายด้าน เพื่อให้มี "คุณค่า" พอที่ยุโรปจะให้ความสำคัญ และ "นับถือ" มากกว่าที่ผ่านมา